

۲۳

دانش
ارز

سال هفتم / شماره ۲۳ / بهار ۱۳۹۴
فصلنامه علمی - تخصصی
سازمان بازرسی کل کشور

The Journal of General
Inspection Organization

Volume 7, Number 23 spring, 2015

Evaluation
Knowledge
Quarterly

23

سال هفتم / شماره بیست و سوم / بهار ۱۳۹۴

مقالات علمی

چالشها و راهکارهای استقرار نظارت الکترونیک در سازمان بازرسی کل کشور
دکتر بهزاد پورنقدی

نظارت و بازرسی مشارکتی
ابوالفضل قسرویپور، رضا رضایی، عبدالرضا کیفا، غلامرضا شهرکی

سنجش سطح ماکمیت رفتارهای غیر وظیفه‌ای کارکنان (مطالعه موردی: کارکنان اداره جهاد کشاورزی استان اصفهان)
نمیه عباسی رستمی، دکتر سید مومن علامه

تملیل نقش رویکردهای بسیج - پایه در ارتقای سلامت اداری
قلیل اسفندیاری، علی سیف زاده، سمانه پالیزبان

اثرات تورم بر فساد اداری و مالی و روش‌های کنترل آن، مطالعه موردی: گروه کشورهای در حال توسعه
اسلامی (۲۰۱۳-۲۰۰۳)
یاور فائزاده، جعفر مسینی، احمد توکل مقدم

تأثیر اشتغال دانش بنیان بر رشد اقتصادی در ایران (رهیافتی از سیاستهای کلی الگوی اقتصاد مقاومتی)
اصغر سپهبدان قره بابا، عادل رضویان

گزارش تخصصی

بررسی هویت و ساختار سه وجهی سازمان بازرسی کل کشور (سالم سازی امور، کشف و مقابله با فساد و
آمیودزمان)
میبب اله فتامی اردکانی، دکتر سید علی اکبر نیلی پورطباطبایی، دکتر سعید فزایی

Articles

Challenges and Solutions for the deployment of electronic
surveillance in the GIO

Participatory monitoring & evaluation (PM&E)

Assessment of the rule of non-duty bound behaviors of staffs
(Case study: employees of the "agricultural- jihad" in Isfahan province)

Analysis of Basij based - approaches on promoting administrative integrity

The effects of inflation on administrative and financial corruption and
methods of control, Case study: group of Islamic Developing Countries
(2003-2013)

The effect of Knowledge - based Employment on Economic Growth of Iran

Inspection Case Report

Verifying the Identity and the Triple Structure of the GIO

فصلنامه دانش ارزیابی

سال هفتم؛ شماره بیست و سوم؛ بهار ۱۳۹۴

صاحب امتیاز: سازمان بازرسی کل کشور

مدیر مسئول: ناصر سراج

سر دبیر: ابراهیم شاهرخیان

هیأت تحریریه:

دکتر مقصود امیری، دکتر علیرضا دیهیم، دکتر مهدی سبحانی نژاد، دکتر سید محمدرضا سید نورانی، دکتر حسین غلامی، دکتر حسین قلجی، دکتر حمیدرضا ملک محمدی، دکتر نوروز هاشم‌زهی

تلفن: ۶۱۳۶۲۳۰۷-۶۱۳۶۲۱۳۵

bazrasi.research@136.ir

www.bazresi.ir

مدیر اجرایی: آمنه کاشانی موحد

ویراستار: سمیه شمس خواه

ویراستار انگلیسی: محمود مهدوی فر

صفحه آرا: مهسا احمدی

انتشارات: نشر علوم اجتماعی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

نشانی: تهران: خیابان آیه الله طالقانی، تقاطع سپهبد قرنی، سازمان بازرسی کل کشور، طبقه ششم، دفتر فصلنامه دانش ارزیابی

فصلنامه دانش ارزیابی به استناد مجوز شماره ۹۰/۲۵۳۹۵ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر می‌شود.

مطالب مطرح شده در مقالات موضع سازمان بازرسی نبوده و نظر نویسندگان آن‌ها می‌باشد و صحت مطالب به عهده نویسندگان خواهد بود.

فهرست مطالب

۱	سخن مدیر مسئول
مقالات علمی	
۵	چالش‌ها و راهکارهای استقرار نظارت الکترونیک در سازمان بازرسی کل کشور دکتر بهزاد پورنقدی
۲۳	نظارت و بازرسی مشارکتی ابوالفضل خسرو پور- رضا رضایی- عبدالرضا کیخا - غلامرضا شهرکی
۳۹	سنجش سطح حاکمیت رفتارهای غیروظیفه‌ای کارکنان (مورد مطالعه: کارکنان اداره جهاد کشاورزی استان اصفهان) نجیبه عباسی رستمی- دکتر سید محسن علامه
۵۷	تحلیل نقش رویکردهای بسیج - پایه در ارتقای سلامت اداری خلیل اسفندیاری- علی سیف‌زاده - سمانه پالیزبان
۷۵	اثرات تورم بر فساد اداری و مالی و روش‌های کنترل آن مطالعه موردی: گروه کشورهای در حال توسعه اسلامی (۲۰۱۳-۲۰۰۳) یاور خانزاده- جعفر حسینی- احمد توکل مقدم
۹۵	تأثیر اشتغال دانش‌بنیان بر رشد اقتصادی در ایران (رهیافتی از سیاست‌های کلی الگوی اقتصاد مقاومتی) اصغر سپهبان قره بابا- عادل رضویان
گزارش تخصصی	
۱۱۵	بررسی هویت و ساختار سه وجهی سازمان بازرسی کل کشور (سالم سازی امور - کشف و مقابله با فساد - آمبودزمان) حبیب اله فتاحی اردکانی- دکتر سیدعلی اکبر نیلی پورطباطبایی- دکتر سعید خزایی

سخن مدیر مسئول

به نام خالق یکتا

مقابله با فساد از جمله مقولاتی است که فراهم آوردن مقدماتش، گاه از اصل مقابله و مبارزه مشکل تر می نماید. این مقدمات از یک سو، جنبه ای کاملاً مادی و ابزاری به خود می گیرند و در چارچوب فراهم آوردن زیرساخت ها و ابزارهای گوناگون ظاهر می گردند و از سوی دیگر، لباسی غیرمادی بر تن می کنند و در شکل فعالیت هایی دانشی، علمی و فرهنگی خود را به نمایش درمی آورند. فعالیت های دانشی نیز از تبیین مفاهیم گرفته تا تعیین روش ها و از پردازش نظریه ها تا کاربست آن ها، چنان متنوع و پرشمارند که حساب ها را از دست عقل خارج می کنند. باین همه، پی آیندهای فساد، چنان پر قدرت اند که لحظه ای غفلت و تحمل، نفوذ و تأثیر گذاری آن ها را دوچندان می نماید.

مجموعه ای حاضر به عنوان فصلنامه تخصصی مباحث مقابله با فساد در کشور می کوشد تا حاصل فعالیت های علمی - پژوهشی محققان و نویسندگان را در اختیار خوانندگان قرار دهد. این نوشته ها از یک منظر، نگاهی به نوع و سطح پردازش موضوعات علمی در این خصوص در کشور است و از منظری دیگر، نوعی به اشتراک گذاری تجارب، روش ها و خلاقیت به حساب می آید. امید آن که تلاش های یاد شده، به ارتقاء سطح دانش افراد در شناخت فساد و مبارزه مؤثر با آن کمک نماید.

بمنه و کرمه

ناصر سراج

مقالات علمي

چالش‌ها و راهکارهای استقرار نظارت الکترونیک در سازمان بازرسی کل کشور^۱

دکتر بهزاد پورنقدی^۲

چکیده

نظارت الکترونیکی با هدف کاهش هزینه‌های نظارت سنتی و مراجعات حضوری و افزایش بهره‌وری و استفاده از ارتباطات الکترونیکی به دنبال سازو کارهای مناسب و کارآمد است. با تغییر نظام و ساختار نهادهای اجرایی، روشن است که روش‌های سنتی نظارت و کنترل از بازدهی و بهره‌وری لازم برخوردار نخواهند بود؛ لذا «نظارت الکترونیک» یکی از مفاهیم جدید در حوزه نظارت و بازرسی است که به عنوان مفهومی کارآمد در خدمت و تکمیل روندها و تسهیل نظارت، امروزه یکی از مهم‌ترین روش‌های نهادهای نظارتی شده است. با توجه به گسترش استقرار دولت الکترونیک یکی از مشکلات اساسی نظارت و بازرسی در ایران، استفاده از ابزارها و روش‌های قدیمی و سنتی نظارتی در کشف جرایم است. اجرای نظارت الکترونیک می‌تواند ابزاری مناسب و نظام‌مند برای پیشگیری، کشف و شناسایی جرایم به موازات تحقق دولت الکترونیک باشد. ضروری است سازمان بازرسی کل کشور با بهره‌گیری از نظارت الکترونیک، به پیشگیری و کشف سریع و دقیق جرایم پردازد که این امر موجب ارتقاء توانمندی سازمان در راستای تحقق اهداف و مأموریت‌های محوله و همچنین صرفه‌جویی اقتصادی در هزینه‌ها خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: نظارت الکترونیک، سازمان بازرسی کل کشور، دولت الکترونیک، مقابله با فساد

۱. این مقاله بخشی از کتاب تألیفی «الزامات و راهکارهای نظارت الکترونیک بر جرایم رایانه‌ای از سوی سازمان بازرسی» است که با تصویب و حمایت اداره کل بازرسی استان سمنان (سازمان بازرسی کل کشور) تدوین و منتشر شده است.
۲. دکترای مهندسی فناوری اطلاعات، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی. behzad_pournaghdhi@yahoo.com

مقدمه

مهم‌ترین تحول در عرصه علم و دانش توسعه و گسترش علوم رایانه، الکترونیک و فناوری اطلاعات و ارتباطات است که در سال‌های اخیر شاهد پیشرفت‌های چشمگیری در این زمینه بوده‌ایم. امروزه این علم در خدمت و کمک‌رسانی به سایر علوم برآمده و در تمامی ابعاد زندگی مردم و تکالیف روزمره ایشان دخیل و حائز اهمیت است (سکر، ۱۳۹۰). فناوری اطلاعات و ارتباطات در ابعاد گسترده‌ای وارد حیطه‌های مختلف کاری جوامع بشری شده است و سازمان بازرسی کل کشور و سایر نهادهای نظارتی نیز از این قاعده مستثنا نیستند. فناوری اطلاعات در راستای خدمت‌رسانی و تسریع روند انجام کارها و افزایش سرعت بهره‌وری و تبادل اطلاعات و ارتباطات، دنیا را متحول ساخته است.

جست و جوی سریع در بین انبوهی از اطلاعات، سرعت بالای عملیات ارتباطی و پردازش داده‌ها، از میان برداشتن محدودیت‌های جغرافیایی، اشتراک علم و دانش و یافته‌های علمی در میان ملل، تبادل فرهنگی، سهولت انجام کارهای روزانه، سهولت نظارت و انجام فرآیند بازرسی و... شماری از خدمات و نوآوری‌های این فناوری است. به‌طور کلی سیستم دستگاه‌های قضایی، نظارتی و بازرسی با به‌کارگیری فناوری اطلاعات و نظارت الکترونیک باعث افزایش توان اجرایی خود در تحقق اهداف و آرمان‌ها، پیشگیری، کشف و مقابله با جرایم و تخلفات و همچنین ارتقاء توان نظارتی خود در انجام مأموریت‌های محوله خواهند شد. مقاله حاضر به بررسی الزامات و راهکارهای نظارت الکترونیک بر جرایم رایانه‌ای از سوی سازمان بازرسی کل کشور و یافتن روش‌های جدید نظارت و بازرسی پرداخته و اهداف و چشم‌اندازهای آن را با کاربرد فناوری اطلاعات تعمیم می‌دهد. امکانات و دستاوردهای فراوانی که ابزار جدید نظارت الکترونیک در اختیار بازرسان سازمان بازرسی قرار می‌دهند کشف تخلف، پیشگیری از جرم و برخورد قانونی و هدفمند با متخلف را آسان‌تر می‌سازد.

یک سیستم بازرسی و نظارتی بدون در اختیار داشتن اطلاعات کافی، صحیح و به‌موقع نمی‌تواند نقش مؤثری در راستای اهداف و مأموریت‌های خود ایفا کند؛ بنابراین طراحی یک شبکه گسترده اطلاعاتی مبتنی بر ابزار الکترونیک که قادر است برای مسئولان نظارت و بازرسی اطلاعات لازم را فراهم سازد و این اطلاعات را به‌موقع در اختیار آنان قرار دهد، در فرآیند انجام کنترل و نظارت ضروری است. از آنجایی که نظارت دایمی و مستمر بر عملکرد افراد، کارکنان، یا فعالیت‌ها و

نحوه‌ی عملکرد سازمان‌ها و ادارات به دلایلی همچون صرف وقت و هزینه‌های زیاد امکان‌پذیر نیست، ضرورت تشکیل یک سیستم نوین نظارت و بازرسی الکترونیک با استفاده از تجهیزات و بسترهای فناوری اطلاعات کاملاً روشن و آشکار است؛ زیرا این امر موجب به دست آوردن نتایج بهتر و نظارت و کنترل گسترده‌تر و دقیق‌تر با صرف هزینه و وقت کمتر می‌شود. یکی از عوامل مؤثر در بهبود عملکرد نظارت سازمان و کاهش هزینه‌ها و صرفه‌جویی در منابع مالی و امکانات، بودجه، منابع انسانی و زمان سیستم نظارت الکترونیک است.

سیستم نظارت الکترونیک یک فرآیند نظارتی نوین است که با استفاده از تجهیزات و امکانات فناوری اطلاعات و ارتباطات و به منظور دستیابی به نتایج بهتر به کنترل و نظارت سازمانی می‌پردازد و این امر موجب حصول فرآیند بازرسی مؤثر، دقیق و کشف سریع فساد و تخلفات اداری می‌شود. یکی از مسائلی که در سیستم‌های نظارتی نقش مهم و اساسی دارد وجود اطلاعات گسترده و مناسب است؛ زیرا اطلاعات پراکنده، غیر مرتبط و ناقص برای فرآیند نظارت، کنترل و بازرسی یک تهدید و چالش جدی است. گاهی سیستم‌های نظارتی به دلیل حجم انبوهی از اطلاعات متفرقه و طبقه‌بندی نشده و یا عدم درجه‌بندی اطلاعات و اخبار بر حسب نیاز، نمی‌توانند به شناسایی و کشف موارد تخلف و فساد بپردازند که این مشکل با استفاده از سیستم‌های نوین نظارت الکترونیک و پردازش سیستمی و رایانه‌ای اطلاعات قابل حل است. حجم و درجه‌بندی اطلاعات دریافتی، جریان و یا عملکرد عادی یک سازمان با مقایسه شاخص‌ها و استانداردهای موجود باید به گونه‌ای باشد که قابل فهم بوده و از طرفی امکان تصمیم‌گیری و اقدامات اصلاحی را برای تشکیلات نظارتی ممکن سازد.

بنابراین، وجود چنین سیستمی تنها با به کارگیری یک مدل کارآمد نظارت الکترونیک امکان‌پذیر است که برای تحقق چنین سیستم نظارتی نیازمند به کارگیری و استفاده از سیستم‌های نظارت رایانه‌ای و الکترونیک هستیم. تعدد سازمان‌های نظارتی و عدم هماهنگی و ارتباط سیستمی و قانونمند میان سازمان‌های نظارتی موجب انجام فعالیت‌های موازی، تکراری و پرهزینه می‌شود. این ناهماهنگی‌ها و عدم ارتباط سبب شده تا حاصل اقدامات و نتیجه فعالیت دستگاه‌های نظارتی برای یکدیگر قابل بهره‌برداری و استفاده نباشد. هر چند ارتباطات مقطعی و غیرمتمرکزی میان آن‌ها وجود دارد اما این ارتباطات کافی نبوده و اهداف مورد نظر در زمینه‌ی نظارت و بازرسی را تأمین نمی‌کنند و باید در یک سیستم ارتباطی صحیح نتایج اقدامات نظارتی هر یک از سازمان‌های

نظارتی بر اساس یک راهبرد مشخص مورد بهره‌برداری قرار گیرد (عبداللهی، ۱۳۸۳).

بیان مسأله

«نظارت الکترونیك» یکی از مفاهیم جدید مدیریتی است که به‌عنوان مفهومی کارآمد در خدمت و تکمیل دولت الکترونیکی بسیار مورد استقبال واقع شده است. برنامه‌ریزی منابع سازمان، سیستمی است که می‌تواند با نظم دادن یکپارچه به تمامی اطلاعات تولیدشده و ثبت، دسته‌بندی و طبقه‌بندی، پردازش و ارایه گزارش‌های مدیریتی، تمامی این اطلاعات را در اختیار مدیران قرار دهد تا در نظام برنامه‌ریزی و نظارت مورد استفاده قرار گیرد (حسینی و فولادی طرقي، ۱۳۸۹، ص ۶۷۷). سرعت تحولات و توسعه دانش بشری فرصت تفکر و تدبیر را در زدودن تردید و وسواس می‌ریاید. عقب‌ماندگی از خیل عظیم جهان مجازی و فوق پیشرفته، خسروانی است که جبران آن بسیار دشوار است؛ لذا برای جبران یک‌جانبه‌نگری بودجه‌ریزان کشور، تدابیری اندیشیده شده که هر یک درخور توجه ویژه است.

برای آن که با خاستگاه‌ها و مظاهر فساد به‌صورت ریشه‌ای و هدفمند برخورد شود، درصد بازرسی‌های مستمر و از پیش برنامه‌ریزی شده افزایش یافت. برای کاهش تنش‌ها و ابهامات، به‌جای گزارش‌های محیطی بیشتر به گزارش‌های موضوعی روی آورده شد. با مجازی شدن مدیریت، سازمان و دولت رفته‌رفته به مجازی شدن جهان نزدیک می‌شویم. چنانچه اعمال مدیریت امروزی تنها منوط به حضور مدیر در محل مدیریت و سازمان مطبوع خود نیست و بخش اعظم آن با کنترل از راه دور (همانند روش‌های پیشگیری و درمان در امور پزشکی) انجام می‌شود. اعمال نظارت و بازرسی نیز می‌تواند با بهره‌گیری از دانش فنی روز، شدنی باشد. بدیهی است برای تحقق نظارت الکترونیکی ایجاد بسترهای فناوری اطلاعات و ارتباطات ضروری است و مستلزم این است که سازمان‌ها نیز به سمت الکترونیکی شدن گام بردارند (احمدی گر جی، ۱۳۸۶).

با توجه به گستردگی حجم اطلاعات و تولید دانش و گزارش‌ها سازمان نیازمند بهره‌مندی از سیستم‌های اطلاعات یکپارچه است؛ بنابراین توجه به نظام‌های یکپارچه اطلاعاتی در سازمان‌ها در همین راستاست و سیستم برنامه‌ریزی منابع سازمان^۱ یکی از طرح‌های اطلاعاتی و عملیاتی است که می‌تواند به‌صورت یکپارچه به تمامی اطلاعاتی که در حین عملیات تولید می‌شود نظم دهد و با ثبت، دسته‌بندی و طبقه‌بندی، پردازش و ارایه گزارش‌های مدیریتی تمامی این اطلاعات را در اختیار مدیران قرار دهد تا در نظام برنامه‌ریزی و نظارت و کنترل مورد استفاده قرار گیرد. سازمان‌های مدرن و مدیران آن‌ها برای نقش و جایگاه اطلاعات اهمیت ویژه‌ای قائل هستند. اطلاعات به‌عنوان

مواد خام سازمان، اطلاعات به‌عنوان دارایی، اطلاعات منبع ارزش افزوده، اطلاعات منبع راهبردی و اطلاعات یک منبع مهم تاکتیکی از جمله مواردی هستند که نظریه پردازان فناوری اطلاعات و ارتباطات جهت تبیین جایگاه و اهمیت اطلاعات در سازمان به آن‌ها اشاره دارند. برنامه‌ریزی منابع سازمان، فرهنگ سازمانی جدیدی است که با یکپارچه‌سازی سیستم‌ها و منابع اطلاعاتی سازمان با استفاده از شبکه‌های کامپیوتری، نظام تصمیم‌گیری و روند برنامه‌ریزی و حتی رفتار سازمان را تغییر می‌دهد. به نظر برخی اندیشمندان مدیریت و فناوری اطلاعات، برنامه‌ریزی منابع سازمان یک سیستم اطلاعاتی جامع برای یکپارچه‌سازی رفتارهای اطلاعاتی سازمان است (صرافی‌زاده، ۱۳۸۶).

بازرسان سایبری و الکترونیکی

بازرسان آینده مجبور خواهند بود فرآیند بازرسی و نظارت بر حسن اجرای قانون را با روش‌ها و تکنیک‌های بازرسی الکترونیکی اجرا کنند. امروزه بازرسان می‌توانند پرونده‌های مهمی را در زمینه‌ی کشف انواع فساد اداری و یا تخلفات سازمانی و جرایم رایانه‌ای بدون ترک دفتر کاری خود به سرانجام برسانند. همچنین در آینده‌ی نزدیک بازرسان و کارشناسانی که در مقابل انقلاب رایانه‌ای مقاومت می‌کنند، هرگز اقدامی را با حصول موفقیت به انجام نخواهند رساند.

جرایم سایبری طیف وسیعی از بزه‌کاری‌ها را شامل می‌شود و از انواع مزاحمت تا جرایم فاجعه‌آمیز را دربر می‌گیرد که در یک محیط مجازی به وجود می‌آیند. جرایم سایبری و مجازی قدمت کوتاهی دارند و تنها طی بیست سال اخیر این اصطلاح رواج یافته است و با ساده‌تر شدن کاربرد و استفاده از رایانه برای همگان و کاهش قیمت دسترسی به ابزار فناوری اطلاعات، معضلی نوین به نام جرایم سایبری در فضای مجازی پدید آمده است و نهادهای امنیتی، انتظامی و نظارتی را با چالش جدیدی مواجه ساخته است. جرایم سایبری که به جرایم نسل سوم رایانه و اینترنت وابسته است در محیط مجازی یا فضای سایبری قابل تحقق است. از این جهت رفتار مجرمان رایانه‌ای کاملاً متفاوت با مجرمان سنتی است. در این نوع از بزه، مرتکبان ناشناس در فضایی ناشناخته دست به اعمال مجرمانه می‌زنند. برخلاف جرم کلاسیک، جرم رایانه‌ای دارای فناوری برتر و وسایل پیشرفته‌تری است. مرتکبین این جرایم با استفاده از فناوری نوین و ابزارهای جدید به اهداف شوم خود دست پیدا می‌کنند، بدون آن‌که اثری همانند جرم کلاسیک از خود بر جای بگذارند. ویژگی دیگر این جرایم نامشخص بودن هویت مجرمان و همچنین عدم تشخیص درست طیف بزه‌دیدگان است؛ زیرا افراد و سازمان‌های متعددی می‌توانند هدف این مجرمان قرار بگیرند. این موضوع

نشان می‌دهد که مجرمان رایانه‌ای و مجازی فارغ از زمان و مکان بوده‌اند و این نوع از جرایم و تخلفات هم‌اکنون جنبه فراملی و فراسرزمینی به خود گرفته است. فناوری‌های نوین در این عرصه و پیشرفت تجهیزات ارتباطی، مخابراتی و الکترونیکی، سهولت وقوع جرایم رایانه‌ای در فضای مجازی متخلفان و مجرمان را قادر ساخته که فعالیت‌های خود را بدون داشتن ارتباطی خاص با یک محل معین و مشخص انجام دهند. پرواضح است که با وقوع این نوع از جرایم، خطری جدی برای جامعه بین‌المللی و جامعه داخلی یک کشور و سیستم اداری و تشکیلات سازمانی آن رقم می‌خورد. در شیوه جدید و جرایم نوین رایانه‌ای بیشترین مورد وقوع جرم در جرایم تجارت الکترونیکی و جرایم بانکداری الکترونیکی است (عالی پور، ۱۳۹۰، ص ۸۹).

در خصوص کشف جرایم و تخلفات رایانه‌ای و حفظ ادله الکترونیک، مراحل و روش‌های زیر برای آگاهی بازرسان سازمان بازرسی ارایه می‌شود. بدیهی است رعایت نکات فنی و تخصصی در این خصوص می‌تواند در اقدامات نظارتی و بازرسی درزمینه‌ی کشف فساد و جرایم مؤثر باشد:

۱. ضروری است مجموعه سازمان بازرسی کل کشور از اخبار مردمی و همکاری خبرگان و متخصصان علوم رایانه‌ای و فناوری اطلاعات و ارتباطات بهره‌مند شود.
۲. بازرسان، مسئولان فناوری اطلاعات و انفورماتیک ادارات و تشکیلات مورد بازرسی را جهت همکاری و مشاوره دعوت کنند.
۳. کارشناس جرایم رایانه‌ای و بازرسان الکترونیک می‌بایست از کلیه شواهد، اسناد، ادله الکترونیک و مدارک موجود به صورت کامل یک نسخه پشتیبان و یا به تعداد کافی کپی تهیه کنند.
۴. کارشناس جرایم رایانه‌ای کلیه شواهد، مدارک و مستندات را به آزمایشگاه تخصصی کشف جرم در سازمان بازرسی منتقل کند.
۵. بازرسان در صورت نیاز مدیران، مسئولان، کارشناسان و یا کارکنان ذی‌ربط را برای پاسخگویی فرابخوانند.
۶. ضروری است کارشناسان جرایم رایانه‌ای و بازرسان الکترونیک کلیه فایل‌ها را برای یافتن شواهد و مدارک مربوط به ارتکاب جرم آزمایش کنند و از صحت و اصالت اسناد، شواهد و مدارک به دست آمده مطمئن شوند.
۷. بازرسان پس از بررسی مدارک و انجام بازرسی‌های لازم گزارش مربوط به کارشناس جرایم رایانه‌ای را به صورت کامل مطالعه کرده و دفاعیات و شواهد را به صورت قابل قبول برای ارایه در

گزارش پیوست کنند.

استفاده از افرادی بی‌تجربه و غیرمتخصص در فرایند بازرسی و کشف آثار جرایم رایانه‌ای باعث نامعتبر شدن اثر جرم و شواهد و مدارک موجود خواهد شد؛ لذا لازم است همواره در این عرصه از افراد متخصص استفاده شود.

نظام بازرسی و ادله الکترونیکی

یکی از مباحث مهم و حساس در نظام‌های حقوقی ادله و نحوه استناد و پذیرش آن جهت اثبات یا رد دعای خصوصی و جزایی است؛ به نحوی که می‌توان گفت بدون دلیل هیچ دعوی سرانجام ندارد. پس اسناد و مدارک ناشی از کارکردهای فناوری اطلاعات را نیز باید در همان فضا و به صورت الکترونیکی جست‌وجو کرد. اطلاعات و داده‌های مهمی در مورد افراد و مشاغل، سازمان‌ها و ادارات دولتی و خصوصی به صورت الکترونیکی ایجاد، ذخیره، پردازش و مبادله می‌شوند که می‌توانند نقش مؤثری در فرآیند دادخواهی یا تعقیب جزایی داشته باشند. اصولاً نسخه‌های الکترونیکی می‌توانند اطلاعات ارزشمندی را ارائه دهند که در نسخه‌های کاغذی و سنتی وجود ندارد. از آنجا که سازمان‌ها و اشخاص به طور گسترده‌ای به سیستم‌های رایانه‌ای خود وابسته شده‌اند توجه قانون‌گذار، نهادهای قضایی، نظارت و بازرسی و مجریان قانون به ذخایر ارزشمند اطلاعاتی که در این سیستم‌ها نگهداری می‌شوند معطوف شده است. این اشخاص به طور جدی جهت کشف و ارائه داده‌های الکترونیکی در تمامی دعای خود اهتمام می‌ورزند.

امروزه فناوری اطلاعات و علوم رایانه در زمینه‌ی نحوه مدیریت اطلاعات و روش‌های اداره مشاغل، انقلاب بزرگی به وجود آورده است. اطلاعات راجع به مشاغل مهم به سرعت در حال ایجاد، ذخیره‌سازی و برقراری ارتباط به روش الکترونیکی است. امروزه دیگر اطلاعات مختلفی که در دعای حقوقی یا پیگردهای جزایی نقش مهمی ایفا می‌کنند در پرونده‌های کاغذی ثبت و بایگانی نمی‌شوند بلکه در یک سیستم رایانه‌ای و یا به شکل قابل خواندن با رایانه، ذخیره و بایگانی می‌شوند. به همان نسبت که افراد، سازمان‌ها و شرکت‌ها اتکای خود را بر سیستم‌های رایانه‌ای افزایش داده‌اند بازرسان و نهادهای نظارتی نیز به ارزش ذخایر گرانبهای الکترونیکی پی‌برده‌اند؛ ذخایر محفوظ در سیستم‌های رایانه‌ای که به طور گسترده‌ای استناد به آن‌ها برای کشف و به جریان انداختن انواع دعای آغاز شده است. هر گونه داده یا نرم‌افزار یا سخت‌افزار الکترونیکی که بتواند اطلاعات ارزشمندی در راستای اثبات ادعا، دفاع، کشف جرم و یا استدلال قضایی به دست دهد، دلیل الکترونیکی محسوب می‌شود. این اطلاعات که ممکن است در اسناد کاغذی

موجود نباشد می تواند نقش مؤثری در فرآیند تعقیب کیفری، حقوقی یا دادرسی ایفا کند و با توجه به توسعه فناوری الکترونیک به ویژه فناوری اطلاعات و ارتباطات، یکی از ابزارهای مهم فن حقوق محسوب خواهد شد (حسینی و فولادی طرقي، ۱۳۸۹).

ادله الکترونیکی با توجه به گسترش استفاده از فناوری رایانه در زمینه مدیریت اطلاعات و افزایش بهره گیری از سیستم رایانه ای به جای پرونده های کاغذی و سیستم بایگانی سنتی، ذخایر ارزشمندی از اطلاعات را در سیستم های رایانه ای ایجاد می کنند که کشف و استناد به آن حائز اهمیتی خاص است. چنان که قریب به چند دهه است در دادگاه های کشورهای توسعه یافته به کار می آیند. مسأله و موضوع کشف ادله الکترونیکی را کشف رسانه الکترونیکی نیز می نامند. در پرونده های مختلفی از دعوی اخیر کشورهای توسعه یافته از جمله موارد آزار جنسی، نشر غیر مجاز، کلاهبرداری، اثبات ارتباط قربانی و متهم در موضوع قتل عمدی، اثبات سرقت اسرار تجاری و کاری و کشف دلیل و مدرک دال بر سایر اعمال مجرمانه و غیره از ادله الکترونیکی بهره برده اند (Jones, 2011).

جمع آوری ادله الکترونیک در نظارت و بازرسی الکترونیک

حفظ و نگهداری ادله الکترونیک در فرآیند نظارت و بازرسی یکی از مهم ترین اقدامات بازرسان الکترونیکی است؛ بنابراین توجه به موارد زیر در این راستا می تواند نسبت به حفظ و نگهداری ادله الکترونیک و استفاده از آنها مورد استفاده قرار گیرد.

الف) با توجه به این موضوع که در بازرسی ها یا تفتیش ها داده های الکترونیکی منبع ادله گرانبهایی به حساب می آیند، برخی نمونه های خاص که در این زمینه باید در نظر داشت عبارت اند از:

۱. داده های ذخیره شده در رسانه های مغناطیسی یا نوری قابل حمل؛
۲. پست الکترونیکی؛
۳. رویه های حسابرسی؛
۴. تصاویر دیجیتالی و ویدیویی؛
۵. داده های صوتی دیجیتالی؛
۶. پست صوتی و ...

ب) اطلاع رسانی و آگاه ساختن افراد یا سازمان بازرسی شونده از این موضوع که ممکن است با کاربری معمول از سیستم رایانه ای یا دیگر تجهیزات الکترونیکی بدون اجرای اقدامات فوری یا

محافظت از آن‌ها، ادله الکترونیک خاصی تخریب شود.

ج) حتی‌المقدور بازرسان انواع اطلاعاتی که باید محافظت شوند را تعیین کنند و مکان‌هایی که احتمال می‌رود این دلایل وجود داشته باشد، مشخص شوند.

در راستای توسعه و گسترش نظام کنترل، نظارت و بازرسی الکترونیکی و کشف ادله و داده‌های الکترونیکی اجرای مراحل و اقدامات زیر ضروری است:

۱. تهیه پرسش‌نامه‌ای رسمی در چارچوب قوانین حاکی از بازجویی جهت کسب اطلاعات غنی و لازم در رابطه با روش‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای سازمان و دستگاه بازرسی شونده (این فرآیند باید در صورت اجازه قوانین حوزه قضایی ذی‌ربط انجام گیرد)؛

۲. پیگیری فرآیند نظارت و بازرسی از طریق کشف شفاهی (گزارش مردمی و یا شهادت کارکنان)، بازرسی و بازجویی کارکنان سازمان و یا بازرسی سیستم‌های اطلاعاتی و رایانه‌ای سازمان در صورت عدم محدودیت قانونی و اجازه قوانین ذی‌ربط؛

۳. کسب اطمینان از این که در مراحل بازرسی سازمان، تمامی درخواست‌های تولید و ارایه ادله موردنظر علاوه بر اسناد کاغذی بر اسناد الکترونیک نیز تصریح شده است؛

۴. جست و جوی نسخه‌های الکترونیکی داده‌هایی که از طرف کارشناسان گواهی دهنده در سازمان مطبوع تقاضا و احراز شده است؛

۵. توجه بازرسان به این موضوع که آیا ارزیابی یا تفتیش سیستم کامپیوتری موردنظر لازم خواهد شد و یا امکان دارد که به ادله الکترونیک ارایه شده توسط کارکنان و یا سیستم اداری سازمان بازرسی شونده اعتماد کرد؟

برای این که کارشناسان و بازرسان، تفتیش و بازرسی جامعی از ادله الکترونیکی به عمل آورند، لازم است بدانند که به دنبال چه چیزی هستند و باید آن‌ها را کجا بیابند. بازرسان باید معین کنند که کدام سیستم‌های رایانه‌ای و کدام برنامه‌های نرم‌افزاری موجود و یا سیستم‌های ذخیره‌سازی الکترونیکی، شامل محتوای داده‌های الکترونیکی موردنیاز هستند. همچنین لازم است تمامیت داده‌های الکترونیکی کشف شده نیز به اثبات برسد که در ادامه این بخش به برخی روش‌های جمع‌آوری ادله الکترونیک اشاره شده است. برای جمع‌آوری ادله الکترونیک در فرآیند بازرسی می‌باید بازرسان افراد کلیدی و جریان کاری بین آن‌ها را کشف و شناسایی کنند. همچنین فهرستی از همه فایل‌ها و یا اسناد تولید یا اصلاح شده توسط افراد ذی‌ربط در یک دوره معین درخواست شود (قدمی، ۱۳۸۳) سپس هویت افرادی که به اسناد مربوط دسترسی دارند مشخص شود. همچنین

هویت اشخاص ثالثی که نسخه‌های این اسناد را در اختیار دارند تعیین شود. در ادامه فرآیند بازرسی لازم است بازرسان موارد احتمالی و چگونگی تخریب اطلاعات و اسناد نگهداری شده و ادله الکترونیکی را شناسایی کرده و در خصوص جلوگیری از چنین مشکلی تدابیر لازم را بیندیشند. تولید و توزیع چندین نسخه از ادله الکترونیک کار آسانی است و معمولاً از داده‌ها و اطلاعات سازمان‌ها به‌طور منظم و دوره‌ای نسخه‌های پشتیبان^۱ گرفته و ذخیره می‌شود؛ بنابراین در بسیاری از موارد این نسخه‌ها در مکان‌های متعددی وجود دارند. به‌طوری‌که حتی اگر سازمان بازرسی شونده یا کارکنان پاسخگو معتقد باشند همه نسخه‌ها قبلاً پاک شده‌اند، می‌توان یک نسخه کپی یا نسخه‌های دیگری از آن ادله موردنیاز را کشف کرد. بازرسان و متخصصان نظارت الکترونیک برای این که بتوانند استراتژی کشف داده‌های الکترونیکی را اجرا کرده و تدوین و توسعه دهند، لازم است همه مکان‌هایی که احتمال می‌رود نسخه‌ای از اطلاعات مربوط در آنجا باشد را در نظر داشته باشند. برخی از این مکان‌ها عبارت‌اند از: کامپیوترهای شخصی اداره یا سازمان، دیسک‌ها، حافظه‌های فلش قابل حمل و دیسک‌های USB، سرور^۲ فایل‌های شبکه یا سیستم‌های رایانه‌ای بزرگ، کامپیوترهای شخصی موجود در منزل کارکنان، کامپیوترهای مشترک اداری قابل حمل^۳، منابع کامپیوتری تحت کنترل خارج از مجموعه، سرویس‌های پست الکترونیکی^۴ و سایر موارد.

چالش‌ها و موانع گردآوری و تحلیل ادله الکترونیک

درخواست‌های ارایه‌شده بازرسان در خصوص اسناد باید مشخص و عاری از هرگونه ابهام باشد و لازم است که در آن‌ها به همه منابع احتمالی ادله الکترونیک مرتبط اشاره شود. این منابع شامل مکان‌های مختلف ذخیره‌ساز، کامپیوتر و منابع نسخه‌های پشتیبان، فایل‌های حذف‌شده اما قابل بازیابی، بخش‌های آخر نوارها و غیره است. درخواست‌کننده باید این آمادگی را داشته باشد که در صورت لزوم هم سازمان بازرسی شونده و هم سازمان مطبوع خود را در خصوص موضوعات فنی مربوط به ذخیره‌سازی و بازیابی ادله الکترونیک توجیه کند.

۱. محرمانگی داده‌های سازمانی

اگر لازم باشد که بازرس و کشف‌کننده اقدام به کنترل و بازرسی منبع الکترونیکی کند سازمان بازرسی و محاکم قضایی می‌توانند از سازمان یا نهاد مورد بازرسی در برابر محرمانه بودن

1. Backup
2. Server
3. Laptop
4. E-Mail

مطالب غیر قابل کشف و هزینه‌های مربوط به آن حمایت کنند. دستور حمایتی محاکم قضایی و یا مقام بازرسی فقط می‌تواند به بازرسان، کارشناسان و یا نمایندگان منتخب طرفین، اجازه بازرسی و افشای اطلاعات را بدهد (جلالی فراهانی، ۱۳۸۹).

۲. حجم اطلاعات و اسناد الکترونیکی

یکی دیگر از مشکلات و معضلات فراروی بازرسان الکترونیک، حجم گسترده و انبوهی از اطلاعات الکترونیک است؛ به طوری که حجم اطلاعاتی که به شکل الکترونیکی ذخیره می‌شوند بسیار زیاد است. از آنجایی که قیمت فضای ذخیره‌ساز دیسک سخت کامپیوتر به سرعت در حال کاهش است، هزینه نگهداری اطلاعات قدیمی نسبت به صرف وقت یک کارمند جهت حذف اطلاعاتی که دیگر مورد نیاز نیستند، پایین تر بوده و هر روزه این هزینه به طور فزاینده‌ای رو به کاهش است. جدا از آسیبی که به طور بالقوه بر اطلاعات ذخیره‌شده الکترونیکی وارد می‌آید، هنگام رسیدگی قضایی به چنین مقادیر بزرگی از دلایل و مدارک انباشت شده، حجم زیاد آن‌ها نیز موجب بروز خسارت مضاعف بر آن‌ها می‌شود.

۳. عدم سازماندهی و دسته‌بندی داده‌های الکترونیکی

عموماً اطلاعات رایانه‌ای و الکترونیکی نسبت به اطلاعات و مدارک کاغذی و سنتی کمتر ساماندهی و دسته‌بندی می‌شوند. معمولاً اسناد کاغذی به صورت پرونده‌های شماره‌بندی شده بایگانی می‌شوند و هر یک دارای کارت شناسایی مخصوص هستند و نسخه مالی اضافی نیز در پرونده‌هایی جداگانه و مرتبط نگهداری می‌شود؛ ولی در بسیاری موارد اطلاعاتی که در سیستم‌های رایانه‌ای سازمان‌ها و ادارت ذخیره می‌شود، به خوبی ساماندهی و دسته‌بندی نمی‌شود. معمولاً نسخه‌های الکترونیکی پشتیبان اطلاعات به طور کامل فهرست‌بندی نمی‌شوند. شاید بتوان نسخه‌های پشتیبان را بر اساس تاریخ تولیدشان تعیین و دسته‌بندی کرد، اما تشخیص این که کدام حامل داده‌ای حاوی چه فایل پشتیبانی است، امری غیر ممکن است. بازرسان و یا کارشناسانی که اسناد و مدارک تولیدشده در جریان کشف را دریافت می‌کنند، باید آن‌ها را ساماندهی و ثبت و ذخیره کنند (جاوید نیا، ۱۳۸۸). ساماندهی یا طبقه‌بندی اسناد و مدارک با توجه به میزان مفید و مرتبط بودن آن‌ها با مورد یا موارد مطروحه است. همچنین بازرسان می‌توانند در بررسی و بازمینی حجم عظیمی از ادله الکترونیک از کمک سیستم‌های رایانه‌ای نیز بهره‌مند شوند و موارد مورد نیاز را با توجه به کلمات کلیدی ضروری مورد جستجو و بازمینی قرار دهند.

۴. رمز گذاری و فشرده سازی ادله الکترونیکی

یکی دیگر از مشکلات احتمالی بازرسان در خصوص جمع آوری ادله الکترونیکی مواجه شدن با قالب اختصاصی فشرده سازی و رمز گذاری اطلاعات و مستندات است. بسیاری از برنامه های کاربردی داده ها را در قالب یک فایل اختصاصی ذخیره می کنند تا علاوه بر صرفه جویی در فضای ذخیره سازی اطلاعات، دسترسی سریع تر به داده ها را نیز فراهم کنند؛ بنابراین رمزگشایی و خارج کردن ادله از حالت فشرده سازی یکی از دشواری های فرآیند بازرسی الکترونیک خواهد بود.

۵. بررسی صحت و اصالت اسناد الکترونیکی

ادله الکترونیک نسبت به اسناد و مدارک کاغذی سنتی بیشتر در معرض نابودی، تغییر، دستکاری و یا دسترسی غیرمجاز قرار دارند. تاریخ و زمان مربوط به ادله الکترونیکی که توسط سیستم های عامل رایانه ای ایجاد و نگهداری می شود، به آسانی قابل تغییر است. این موضوع یکی دیگر از چالش های سیستم نظارت و بازرسی الکترونیک خواهد بود؛ زیرا با تغییر زمان ایجاد و ثبت داده های الکترونیکی استنادپذیری ادله های الکترونیکی نیز از بین می رود و یا با مشکل روبه رو خواهد شد (پرنیان، ۱۳۸۳).

۶. عدم تولید و بایگانی اسناد الکترونیک در دستگاه ها

در پرتو کشف تخلفات، جرایم و نظارت بر اطلاعات الکترونیکی یک سازمان باید کلیه کارکنان خود را به تهیه پیش نویس کلیه مدارک و مستندات به ویژه پیام های الکترونیکی تشویق و توصیه کند؛ زیرا ممکن است در آینده و در جریان تحقیقات و بازرسی یکی از نهادهای نظارتی، هنگام رسیدگی بازرسان به اطلاعاتی در این خصوص نیاز باشد که ضمن ارایه آن به فرآیند نظارت الکترونیکی و همچنین سازو کار و ساختار خود کنترل سازمانی کمک کنند. به ادارات، نهادها، ارگان ها و سازمان ها توصیه می شود ضمن حفاظت از اسناد و داده های الکترونیکی خود از نبود شرایط و عوامل خطر ساز غیر ضروری در سیستم بایگانی الکترونیکی خود اطمینان حاصل کنند. مدارک و اسناد داخلی سازمان ها باید به درستی ثبت و ذخیره شوند و فعالیت های انجام شده توسط سازمان را برای کنترل و نظارت به نهادهای نظارتی ارایه دهند. باید همواره دقت کافی به عمل آید تا از به کارگیری افراد فاقد مهارت یا افرادی که آموزش لازم و تخصص مناسب را در رابطه با سیستم بایگانی و ثبت اسناد الکترونیکی ندارند، خودداری شود. یکی از راهبردهای کاربردی که می تواند از هزینه های بررسی شمار زیادی از اسناد الکترونیکی در مورد درخواست

تهیه یک سند در جریان نظارت و بازرسی بکاهد، استفاده از برنامه‌های پیشرفته بایگانی اسناد است (احمدی گرجی، ۱۳۸۶).

در برنامه بایگانی اسناد اصل بر این است که فقط اسناد مفید (اسناد و مدارک راجع به فعالیت‌های شغلی و موضوعات قانونی که شرکت با آنها مواجه می‌شود) برای مدت زمان محدودی که بایگانی آنها لازم است، حفظ و نگهداری شوند. یک برنامه بایگانی که خوب طراحی شده باشد می‌تواند به عنوان یک ابزار قانونی بازدارنده از فساد اداری و تخلفات سازمانی به کار رود. همچنین این سیستم می‌تواند موجب حذف هزینه سنگین نگهداری مدارک غیر ضروری و منسوخ شود و از هزینه‌های مالی و هزینه بررسی دوباره اسناد در پاسخ به درخواست‌های کاری، بازرسی‌های دولتی و قضایی و نهادهای نظارتی بکاهد.

راهکارهای رفع موانع نظارت و ارزیابی الکترونیک

به منظور غلبه بر موانع نظارت و ارزیابی در سازمان‌ها راهکارهایی پیش‌بینی شده است که برخی از این راهکارها در زیر بیان می‌شوند:

۱. خودنظارتی را در افراد و سازمان‌ها توسعه دهیم: در سازمان‌های اجتماعی بهترین نوع نظارت آن است که فرد نظارت را از خودش شروع کند و خودنظارتی معمول شود. منظور از خودنظارتی این است که فرد تقریباً آزاد است و آزادی فرد تا جایی است که به آزادی حقوق و اموال دیگر افراد لطمه نزند. نظارتی که درباره خود اجرا می‌کنیم ساخته خودمان است.
۲. شناخت روشنی از مسئولیت‌ها به افراد و سازمان‌ها بدهیم: چنانچه کارکنان و مدیران سازمان شناخت روشنی از مسئولیت‌های خود برای انجام تعهدات داشته باشند، می‌توان انتظار داشت تا خودنظارتی به بهترین نحو بر رفتار آنان در سازمان اثر گذاشته و از بروز ناهنجاری و فساد جلوگیری کند.
۳. در تدوین استانداردهای نظارتی، افراد و سازمان‌های مورد نظارت را دخالت دهیم. در صورتی که هنگام وضع استانداردهای نظارتی نظر افراد، گروه‌ها و یا سازمان‌های مورد نظارت را نیز جویا شویم به میزان زیادی مقاومت‌هایی را که در مورد فرآیند نظارت به وجود خواهد آمد از بین می‌بریم. همچنین می‌باید به افراد، کارکنان و سازمان‌هایی که مورد نظارت قرار می‌گیرند به طور مستمر بازخورد داده شود. افراد و سازمان‌های تحت نظارت حق دارند تا به طور مستمر در مورد عملکرد خود بازخورد بگیرند و سازمان‌های نظارتی نیز در حقیقت موظف به ارایه چنین بازخوردی هستند پس باید به طور مستمر به نظارت شوندگان بازخورد داده شود تا موجب بهبود و

اثربخشی نظارت شود (صادقپور، ۱۳۷۸، ص ۱۹).

۴. لازم است تشکیلات نظارتی از امکانات، فناوری و دانش روز برای کنترل، نظارت و بازرسی بهره‌مند شوند. همچنین ضروری است سازمان بازرسی کل کشور در فرآیند اجرای امور پیشرفت و بهبود داشته باشد و به ایجاد و استفاده از سیستم نظارت الکترونیک اقدام کند.

۵. به وضع قوانین و تعیین ضوابط صریح و روشن همراه با ضمانت اجرایی قوی پردازیم. به منظور حل مسایل و مشکلات مبتلا به سازمان‌ها از نظر فساد و تبعیض و موارد دیگر می‌بایست قوانین و ضوابط صریح و روشنی تصویب شوند که مسیر را برای نظارت شفاف هموار کنند و از طریق وضع قوانین و تعیین ضوابط و ضمانت اجرایی مناسب سیستم نظارت کمی و کیفی و همچنین نظارت مالی و فنی و اجرایی در سازمان‌ها فراهم شود.

۶. به تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد برای نظارت و ارزیابی پردازیم. سازمان‌های نظارتی در کشور بایستی به تربیت نیروی انسانی ورزیده، مؤمن و کارشناس پردازند تا بتوانند با دقت کامل به اعمال نظارت بر سازمان‌های کشور پرداخته و موجب اثربخشی سیستم کنترل و نظارت در کشور شوند (اصلائی، ۱۳۷۸، ص ۶۵).

۷. به بازبینی در ساختار نظارتی کشور و ایجاد هماهنگی بین سازمان‌های نظارتی پرداخته شود. همان‌طور که در بخش موانع ساختاری مطرح شد در حال حاضر سازمان‌های نظارتی فراوانی در کشور ما به امر نظارت و بازرسی مشغول‌اند؛ اما در میان این سازمان‌ها هماهنگی لازم وجود ندارد؛ لذا باید به منظور ایجاد هماهنگی بین این نهاد‌های نظارتی نوعی تشکیلات هماهنگ‌کننده ایجاد و شرح وظایف هر یک از بخش‌های نظارتی کشور را دقیقاً مشخص شود تا از موازی کاری و همچنین عدم نظارت در برخی از موارد جلوگیری به عمل آید.

۸. توجه به نظارت پیش‌نگر: موضوع بااهمیت در امر بازرسی و نظارت این است که پیشگیری همیشه بهتر از درمان است. در صورتی که ما در امر انتصاب و انتخاب مدیران سازمان‌ها دقت لازم را کرده و افراد امین و کارآمد را در پست‌های مدیریتی منصوب کنیم تا حد زیادی از نیاز به نظارت‌های بعدی و همچنین نیاز به تلاش برای کشف فساد و جرم در مراحل بعدی نظارت کاسته خواهد شد. بدین منظور مکانیسم‌های انتخاب و انتصاب مدیران دولتی باید به گونه‌ای تغییر کند که شایسته‌سالاری و به‌گزینی جایگزین رابطه مداری شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در عصر نوین دانش و فناوری اطلاعات نیاز جوامع انسانی به رایانه و اینترنت هر روز افزایش

یافته است. این موضوع به افراد فرصت طلب و سودجو امکان می‌دهد تا مقاصد و اهداف شوم خود را در فضای سایبری دنبال کنند. علاقه به ارتکاب جرم در فضای سایبر به دلیل نامحدود بودن و احتمال ردگیری و شناسایی پایین مجرمان توسط نهادهای امنیتی، بازرسی، نظارتی و قضایی افزایش یافته است. با توجه به گسترده‌گی دستگاه‌های اجرایی و تخصصی شدن فعالیت‌های اجرایی منحصر کردن نظارت و بازرسی به شیوه‌های سنتی و به عبارتی دستی و فیزیکی همانند آن است که در انبار کاه به دنبال سوزن بگردیم؛ بنابراین در چنین اوضاعی تنها راه حل، اعمال شیوه مدیریت و نظارت الکترونیکی است. شیوه‌ای که ما را در جهت قانون‌گرایی رهنمون می‌سازد؛ زیرا تحقق قانون‌گرایی در گرو توسعه نظارت و توسعه نظارت نیز وابسته به مدیریت نظارت است که این مهم تنها با اجرای سیستم یکپارچه نظارت الکترونیک محقق خواهد شد. بدیهی است برای تحقق نظارت الکترونیکی، ایجاد بسترهای فناوری اطلاعات و ارتباطات ضروری است و مستلزم این است که سازمان‌ها نیز به سمت الکترونیکی شدن گام بردارند.

توجه به نظام‌های یکپارچه کنترل و نظارت در سازمان‌ها نیز در همین راستا بوده و سیستم برنامه‌ریزی منابع سازمان^۱ یکی از طرح‌های مدیریتی و عملیاتی است که می‌تواند به صورت یکپارچه به تمامی اطلاعاتی که در حین عملیات تولید می‌شود نظم دهد و با ثبت، دسته‌بندی و طبقه‌بندی، پردازش و ارائه گزارش‌های مدیریتی تمامی این اطلاعات را در اختیار مدیران قرار دهد تا در نظام برنامه‌ریزی و نظارت و کنترل مورد استفاده قرار گیرند.

در خصوص الزامات نظارت الکترونیک بر جرایم رایانه‌ای پیشنهاد‌های کاربردی ارائه می‌شود:

۱. آموزش و تسلط کارشناسان و بازرسان سازمان بازرسی به علوم کامپیوتر و فناوری اطلاعات؛

۲. برگزاری میزگردها، نشست‌ها، همایش‌ها و سمینارهای درون سازمانی برای بررسی و معرفی

طرح نظارت و بازرسی الکترونیکی؛

۳. اطلاع‌رسانی درون سازمانی و فرهنگ‌سازی و بسترسازی به منظور توجیه و آموزش کلیه

مدیران و همکاران سازمان بازرسی؛

۴. تعیین راهکارهای قانونی، اداری یا علمی و ضرورت آموزش تمامی مدیران دستگاه‌های

اجرایی کشور نسبت به استفاده از ابزار رایانه‌ای و فناوری اطلاعات؛

۵. تجهیز بخش‌های اداری و عملیاتی سازمان بازرسی به ابزار پیشرفته رایانه‌ای و بسترسازی

ارتباطات شبکه‌ای و راه‌اندازی سیستم نظارت و بازرسی الکترونیک در سازمان بازرسی؛

۶. آموزش تکمیلی کارشناسان سازمان بازرسی در بخش ستاد خبری و برقراری ارتباط

شبکه‌ای آن با بخش‌های مدیریتی مرتبط؛

۷. برگزاری سمینارها و میزگردهای مشترک سازمان بازرسی با هر یک از دستگاه‌های اجرایی در خصوص اجرایی شدن طرح نظارت و بازرسی الکترونیک؛
۸. برگزاری میزگردهای علمی و سمینارهای برون‌سازمانی در خصوص موضوع‌های زیر در راستای تحقق طرح:

- ۱- ۸. جایگاه نظارت و بازرسی الکترونیک در کشف و کاهش فساد و تخلفات اداری؛
- ۲- ۸. جایگاه نظارت و بازرسی الکترونیک در کاهش هزینه‌های نظارت و بازرسی؛
- ۳- ۸. چگونگی نظارت و بازرسی در مدیریت مجازی و الکترونیک؛
- ۴- ۸. دولت الکترونیک و نقش و جایگاه نظارت و بازرسی در آن (احمدی گرجی، ۱۳۸۶).

منابع و مآخذ

- احمدی گرجی، حسینعلی (۱۳۸۶)، طرح نظارت الکترونیک (دیجیتالی یا مجازی).
- اصلاتی، رشید (۱۳۷۸)، نظارت طرح‌های عمرانی، وظیفه‌ای فراموش شده در دولت، مقالات سی‌امین سالگرد تأسیس مرکز آموزش مدیریت دولتی، مجموعه یازدهم، ۱۳۸۷.
- پرنیان، حمیدرضا (۱۳۸۳)، ارتباطات و فناوری اطلاعات و نقش آن در نظارت کارآمد، مجموعه مقالات سومین همایش نظارت کارآمد.
- جاویدنیا، جواد (۱۳۸۸)، جرایم تجارت الکترونیک، تهران: نشر خرسندی.
- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۹)، کنوانسیون جرایم سایبر و پروتکل الحاقی آن، چاپ اول.
- حسینی، میرزا حسن و فولادی طرقي، مهدی (۱۳۸۹)، بررسی موانع و محدودیت‌های اجرای نظارت الکترونیکی، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، سال پنجم، شماره چهارم.
- رحیمیان، نظام‌الدین (۱۳۷۷)، نقش فناوری اطلاعات در حسابرسی، ماهنامه حسابدار، سال سیزدهم، شماره ۱۳۱.
- سکر، جین (۱۳۹۰)، یادگیری الکترونیکی و کتابخانه دیجیتال، ترجمه اکبر مجیدی. تهران: کتابدار.
- صادقی‌پور، ابوالفضل (۱۳۷۸)، نظارت یا کنترل کردن، مرکز آموزش مدیریت دولتی، کتابچه مقالات سی‌امین سالگرد تأسیس مرکز آموزش مدیریت دولتی، مجموعه یازدهم.

- صراف‌زاده، اصغر (۱۳۸۶)، فناوری اطلاعات در سازمان، انتشارات میر.
- عبداللهی، جواد (۱۳۸۳)، موانع و محدودیت‌های اعمال نظارت کارآمد، مجموعه مقالات سومین همایش نظارت کارآمد.
- قدمی، محسن (۱۳۸۳)، نظارت کارآمد و فراگیر در سازمان‌های نوین، مجموعه مقالات سومین همایش نظارت کارآمد.
- کریمیان، محمد وزین (۱۳۸۰)، نظارت شکلی - نظارت ماهوی، دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی.
- کونتز و همکاران (۱۳۹۲)، اصول مدیریت، ترجمه: طوسی و همکاران، جلد دوم.
- Peter. Jones, "Combating Fraud & corruption in the public sector", chapman & Hall, 2011.

نظارت و بازرسی مشارکتی

ابوالفضل خسروپور^۱

رضارضایی^۲

عبدالرضاکیخا^۳

غلامرضا شهرکی^۴

چکیده

ارزشیابی مشارکتی، روش شناسی انجام ارزشیابی به عنوان بخشی از فرآیند طراحی و اجرای برنامه‌های توسعه است؛ به گونه‌ای که مردم به جای پیرامون در مرکز برنامه قرار می‌گیرند. این امر مستلزم کنش جمعی، انعکاس، بازنگری و ارزیابی انتقادی میزان حصول به اهداف برنامه توسط ذی‌نفعان است. در روش نظارت و ارزیابی که به نظارت و ارزیابی مشارکتی یا نگرش «از پایین به بالا» مشهور است، هدف این است که فرآیند نظارت و ارزیابی، در نیازمندی‌های روزمره افراد در بستر زندگی واقعی پاسخگو تر و دقیق تر شود. در روش نظارت و ارزیابی مشارکتی، اهمیت لحاظ کردن ذی‌نفعان در فرآیند نظارت و ارزیابی به روشنی درک شده است. در این مقاله به سیر تاریخی مفهوم نظارت و بازرسی مشارکتی، مراحل و عوامل کلیدی موفقیت آن می‌پردازیم.

واژه‌های کلیدی: سازمان بازرسی، نظارت و ارزیابی، نظارت و بازرسی مشارکتی

۱. کارشناس ارشد مدیریت آموزشی

۲. کارشناس ارشد مدیریت آموزشی

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی

۴. کارشناس ارشد تاریخ

مقدمه

تحقیق، نظارت و ارزشیابی از کارکردهای ضروری و مهم پروژه‌های توسعه محسوب می‌شوند. همواره دولت‌ها، مجریان پروژه‌ها و نهادهای کمک‌کننده به دنبال تعیین محدودیت‌ها، موانع و نیازهای پروژه‌ها و به عبارتی نظارت بر پیشرفت و ارزشیابی نتایج آن‌ها هستند. در برنامه‌های مشارکت مردمی تحقیق، نظارت و ارزشیابی به‌طور عمده در راستای رفع نیازهای اطلاعاتی مشارکت‌کنندگان و حل مشکلات رودرروی آن‌ها تلاش می‌کنند. آن دسته از برنامه‌های مشارکتی که در جهت تقویت و بهبود ظرفیت گروه‌های اجتماعی برای حل مسأله و دستیابی به خوداتکایی تلاش می‌کنند، به‌عنوان یک ابزار یادگیری مشارکتی شناخته می‌شوند. روش‌های جدید نظارت و ارزشیابی (مثل ارزشیابی مشارکتی) این رهیافت متعارف را به چالش می‌طلبند. امروزه تمامی سازمان‌های کمک‌دهنده از ضعف ذاتی روش‌های ارزشیابی متعارف آگاه‌اند. ضعف این روش‌ها عمدتاً زمانی آشکار می‌شود که اهداف برنامه در آغاز به‌طور کاملاً واضح بیان نشده باشد؛ بنابراین جهت رفع نارسایی‌های موجود پروژه‌های تحقیقاتی زیادی در این زمینه در حال اجراست. یکی از نتایج مهم این تحقیقات آن است که مشارکت ارزشیابان بومی از طرف سازمان‌های کمک‌کننده، امری حیاتی محسوب می‌شود. در طول سال‌ها فعالیت و تجربه، سازمان‌های دولتی و غیردولتی ابزار مفهومی و عملی متنوعی را برای دخالت بهره‌برداران در فرآیند ارزشیابی و نظارت تدارک دیده‌اند. این رهیافت که نظارت و ارزشیابی مشارکتی (PM & E) نام دارد، ابزاری برای یادگیری از تجربه‌ها، موفقیت‌ها و شکست‌ها و انجام بهتر کارها در آینده است. مفهوم نظارت و بازرسی مشارکتی مفهومی جدید نیست. مفهوم نظارت و ارزشیابی مشارکتی از دهه ۱۹۷۰ شکل گرفته و تاکنون اشکال مختلفی از آن مطرح شده است. نوع نظارت و بازرسی مشارکتی به مواردی چون: افرادی که در آن مشارکت دارند، سطوح مشارکت آنان و هدف دقیق از نظارت و بازرسی بستگی دارد. در گذشته تحقیقاتی پیرامون مفاهیمی چون: تحقیقات در عمل مشارکتی (participatory action research یا PAR)، یادگیری و عمل مشارکتی (participatory learning and action) شامل ارزیابی مشارکتی روستایی (Participatory Rural Appraisal یا PRA)، تحقیقات سیستم‌های کشاورزی (farming systems research یا FSR) یا تحقیقات مشارکتی کشاورزی انجام شده است (گویجت و گاونتا^۱، ۱۹۹۸؛ استرالا^۲، ۲۰۰۰: ۳). از دهه ۱۹۸۰ مفاهیم نظارت و بازرسی

1. Guijt and Gaventa

2. Estrella

مشارکتی وارد حوزه سیاست شد و سازمان‌های غیرانتفاعی و خیریه‌ای چون سازمان غذا و کشاورزی (FAO)^۱، سازمان توسعه بین‌المللی آمریکا (USAID)^۲، نهاد توسعه بین‌المللی سوئد (SIDA)^۳، آژانس نروژ برای توسعه بین‌المللی (NORAD)^۴، بانک جهانی و سازمان‌های دیگری به وجود آمدند؛ اما اهداف، روش‌ها و ابزارهایی که در نظارت و بازرسی مشارکتی در گوشه و کنار دنیا به کار گرفته شده، بسیار متفاوت است (آرمونیا و مک میلان^۵، ۱۹۹۷). در بخش خصوصی نیز می‌توان سابقه‌ی نظارت و ارزیابی مشارکتی را به دوره‌ی مربوط به افزایش تمایل به یادگیری سازمانی و فردی نسبت داد (راینارد^۶، ۱۹۹۸).

عواملی که باعث تمایل به مشارکتی سازی نظارت و ارزیابی شدند عبارتند از:

۱. تمایل مدیران به «پاسخگویی مبتنی بر عملکرد» با تأکید بیشتری بر نتایج و اهداف به دست آمده که فراتر از گزارش‌دهی مالی بود.
۲. کمبود رو به رشد وجوه و بودجه که منجر به نیاز به پاسخگویی بیشتر و نمایش دادن موفقیت بود.
۳. تغییر جهت به سمت تمرکززدایی و تفویض اختیارات و مسئولیت‌های دولت مرکزی به سطوح پایین تر دولت و نیاز به اشکال جدیدی از نظارت به منظور اطمینان از شفافیت و حمایت از طرح‌های ابتکاری.
۴. ظرفیت و توانایی بیشتر سازمان‌های مردم‌نهاد در تصمیم‌گیری و اجرای فرآیند توسعه (استرالا، ۲۰۰۰: ۳).

تعریف «نظارت و ارزیابی»

تاکنون از واژگان نظارت و ارزیابی تعاریف مختلفی شده است که جامع‌ترین آن‌ها تعریف زیر است:

«کنترل و ارزیابی فرآیندی است که طی آن نتایج عملکرد و فعالیت‌های شرکت‌های شریک‌توری تحت نظارت و کنترل قرار می‌گیرد که بتوان عملکرد واقعی را با عملکرد مطلوب مقایسه کرد». این فرآیند بازخورد لازم را به مدیران می‌دهد تا بتوانند نتایج را ارزیابی کنند و در صورت لزوم اقدامات تصحیح‌کننده و اصلاحی را انجام دهند (جی. دیوید هانگر، توماس آل ویلن، ۲۰۰۱: ۲۶۰). با توجه

-
1. Food And Agriculture
 2. United States Agency for International Development
 3. Swedish International Development Authority
 4. Norwegian Agency for International Development
 5. Armonia and Campilan
 6. Raynard

به این تعریف، اشکال عمده‌ای که در تعاریف نظارت و ارزیابی و به طبع در برنامه‌های اجرایی نظارت و ارزیابی سازمان‌ها وجود دارد، عدم توجه به فرآیندهاست؛ یعنی هدف اصلی در یک برنامه ارزیابی و نظارت، صرفاً نتایج جدید و مقایسه آن‌ها با نتایج قبلی است پس شاید بتوان گفت تعریفی کامل‌تر است که شامل نظارت بر اجرای فرآیندها هم بشود.

تعریف مشارکت

مشارکت دارای تعاریف گوناگونی است که شاید اختلاف‌نشان بیشتر در به کارگیری الفاظ است. مشارکت از لحاظ لغوی به معنای شرکت دادن، با هم شریک شدن، سهیم کردن و سهیم شدن، انجام کار گروهی و نیز بهره‌برداری گروهی است. مشارکت را به گونه‌های متعددی تعریف کرده‌اند. قدیمی‌ترین تعریف مشارکت عبارت است از: پیوندی دو سویه، سازنده و سودمند میان دو تن یا بیشتر از دو تن. در تعریف دیگر مشارکت به معنی فراهم آوردن و گسترده شدن بستر نقد مشترک برای یافتن هدف‌های مشترک است (طوسی، ۱۳۷۹، ص ۴). همچنین در تعریفی تازه از کارشناسان سازمان ملل متحد، مشارکت بدین گونه معنی شده است: دخالت و درگیر شدن مردم در فراگردهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که بر سرنوشت آنان اثر می‌گذارد (همان، ص ۶). مشارکت یک پیوند دوسویه و سودمند و سازنده میان دو یا چند نفر است. مشارکت یک درگیری ذهنی - عاطفی اشخاص در موقعیت‌های گروهی است که آنان را برمی‌انگیزد تا برای دستیابی به هدف‌های گروهی یکدیگر را یاری دهند و در مسئولیت کار شریک شوند. در این تعریف سه اندیشه مهم نهفته است: درگیر شدن، یاری دادن و مسئولیت.

نظارت و ارزیابی مشارکتی

نظارت و ارزیابی مشارکتی (PM&E) تخمین تغییر از طریق فرآیندهایی است که شامل افراد و گروه‌های زیادی است که هر یک به نحوی تحت تأثیر اثرات ارزیابی قرار می‌گیرند یا آن‌ها را متأثر می‌سازند (گویجت^۱، ۱۹۹۹: ۱). نظارت و ارزیابی مشارکتی فرآیندی توانمندساز به حساب می‌آید؛ بدین صورت که به قشری از جامعه که در آن دخیل اند اختیار داده و به آن‌ها این حس را می‌دهد که نظرشان مهم است. همچنین باعث توسعه و رشد قابلیت‌های فردی و مهارت‌های این افراد شده و آن‌ها را در جایگاه مسئول قرار می‌دهد (گویجت و گاونتا، ۱۹۹۸).

مراحل بازرسی و نظارت مشارکتی

اگر بخواهیم نظارت و بازرسی مشارکتی را به صورت فرآیندی متشکل از چند زیرفرایند

فرض کنیم، زیرفرآیندها یا مراحل اجرای بازرسی و نظارت مشارکتی عبارت اند از:

الف- برنامه‌ریزی و ساختن چارچوب فرآیند بازرسی و نظارت مشارکتی؛

ب- جمع‌آوری داده‌ها؛

ج- تجزیه و تحلیل داده‌ها؛

د- مستندسازی، گزارش‌دهی و به اشتراک‌گذاری اطلاعات (کانسرن، ۱۹۹۶).

الف: برنامه‌ریزی و ساختن چارچوب فرآیند بازرسی و نظارت مشارکتی

اولین گام در اجرای نظارت و بازرسی مشارکتی، مرحله‌ی برنامه‌ریزی است. از این مرحله به‌عنوان مهم‌ترین گام در فرآیند نظارت و بازرسی مشارکتی یاد می‌شود. در این مرحله مهم‌ترین کار تعیین اهداف پروژه نظارت و بازرسی مشارکتی است. در این مرحله گروه‌های ذی‌نفع مربوط باید شناسایی و انتخاب شده و همچنین سؤالات اصلی چندی باید به‌وضوح پاسخ داده شوند. این سؤالات کلیدی عبارت‌اند از:

چه اطلاعاتی، برای چه کسی و چگونه در پیاده‌سازی و اجرای برنامه یا پروژه مورد استفاده قرار می‌گیرد (اسکات و یلرز، ۱۹۹۷). همچنین این فاز مذاکرات چندی را بین ذی‌نفعان و با توجه به نیازمندی‌ها و اهداف گروه‌های مختلف می‌طلبد (آبوت و گویجت، ۱۹۹۷؛ آیواردف، ۱۹۹۷). شناسایی اهداف و شاخص‌های نظارت می‌تواند مشکل‌ترین بخش برنامه‌ریزی نظارت و ارزیابی مشارکتی باشد (استرلا، ۲۰۰۰:۲۸). اسکات و یلرز (۱۹۹۷:۳) بیان می‌کنند گاهی اوقات افرادی که در امر نظارت و ارزیابی مشارکتی حضور دارند، بدون این که حتی از خود پرسند چرا در این امر مشارکت می‌کنند، این موضوع را می‌پذیرند که «چون افرادی پروژه‌ای را طراحی کرده‌اند ما نیز وظیفه داریم آن را اجرا کنیم»؛ اما اگر بخواهیم نظارت و ارزیابی مشارکتی بهترین نتیجه را در پی داشته باشد باید حتماً نظرات ذی‌نفعان و مشارکت‌کنندگان را در مرحله‌ی برنامه‌ریزی فرآیند نظارت و ارزیابی مشارکتی لحاظ کنیم.

به‌منظور تعیین اهداف نظارت و ارزیابی مشارکتی باید بدانیم عاملان فرایند (actors) چه کسانی هستند و نیز کاربران نهایی (end-users) چه کسانی خواهند بود، چرا پروژه باید اجرا شود و چگونه نتایج و فرآیندها مورد استفاده قرار می‌گیرند. کاربران نهایی می‌توانند از سطوح مختلفی باشند: اعضای جامعه، کارکنان (افراد) پروژه، بازرسان افتخاری، نهادهای توسعه (آژانس‌های توسعه) و سازمان‌های تحقیقاتی، سیاست‌گذاران سطح ملی (در بخش دولتی و غیرانتفاعی) و حتی ذی‌نفعان غیرمستقیم در جامعه. آنچه باید نظارت و ارزیابی شود و نیز چگونگی استفاده

و به کارگیری فرایند، به ضرورت به این موضوع وابسته است که «چه کسی به نتایج و اطلاعات نظارت و ارزیابی مشارکتی نیاز دارد؟» و «چه کسی در فرآیند نظارت و ارزیابی مشارکتی درگیر است؟» (استرلا، ۲۰۰۰: ۲۸).

گام بعدی پس از مشخص کردن اهداف و ایجاد توافق نسبی بر روی آن‌ها، تعیین شاخص‌های نظارت و ارزیابی مشارکتی است. شاخص‌ها نسبت به اهداف عینی‌تر، ملموس‌تر و مشخص‌تر هستند. این در حالی است که اهداف نمایانگر نمای وسیع‌تر و کلی‌تر از پروژه بوده و ارزش‌ها، دیدگاه‌ها و دستاوردهای بلندمدت را مدنظر قرار می‌دهند (پرایا، ۱۹۹۵).

شاخص‌ها باید معتبر، مقرون به صرفه، مرتبط، قابل بررسی، ساده و برای همه افراد با معنا باشند (کانسرن، ۱۹۹۶). شاخص‌ها را با عبارت «SMART» بیان می‌کنند؛ بدین معنا که شاخص‌ها باید:

۱. واضح^۱

۲. قابل اندازه‌گیری^۲

۳. فعالیت محور^۳

۴. واقع‌گرا^۴

۵. دارای چارچوب زمانی^۵ باشند (آبوت و گویجت، ۱۹۹۷).

اسکات و یلرس (۱۹۹۷) معتقد است شاخص‌ها باید بی‌نهایت دقیق بوده و جمع‌آوری داده‌ها را تسهیل کنند و در فرآیند تصمیم‌گیری پروژه مفید باشند. البته آبوت و گویجت (۱۹۹۷) معتقدند تعریف شاخص‌ها تا زمانی که توسط تمامی ذی‌نفعان پیشنهاد، تطبیق، مورد مذاکره و تصویب نشده باشد بی‌فایده است. در کل، انتخاب شاخص‌ها به این بستگی دارد که چه چیزی قرار است مورد ارزیابی قرار گیرد؛ کاربران نهایی چه کسانی هستند و اطلاعات قرار است به چه شکلی استفاده شوند.

ب: جمع‌آوری داده‌ها

به محض مشخص شدن اهداف و نیازهای اطلاعاتی، نوبت به تعیین چگونگی جمع‌آوری داده‌ها می‌رسد. امروزه روش‌ها و تکنیک‌های متنوعی برای اهداف جمع‌آوری داده‌ها و انتقال آن‌ها استفاده می‌شوند. توسعه فناوری اطلاعات و اینترنت و ابزارهای دیجیتال همراه همچون

-
1. Specific
 2. Measurable
 3. Action-oriented
 4. Realistic
 5. Time-framed

لپ تاپ‌ها و PDA ها، موبایل و موارد این‌چنینی نه تنها به روش‌های جمع‌آوری داده‌ها و انتقال آن‌ها تنوع بخشیده است، بلکه تا حد زیادی آن‌ها را تسهیل کرده است. بسیاری معتقدند انتخاب ابزار جمع‌آوری داده‌ها تا حد زیادی بستگی به زمینه‌ها و معیارهای مربوط به پروژه دارد. در مرحله جمع‌آوری داده‌ها، سؤالات کلیدی زیادی باید پاسخ داده شوند: چه ابزارهایی برای جمع‌آوری داده‌ها باید استفاده شوند؛ چه کسانی و چه هنگام باید مبادرت به جمع‌آوری داده‌ها کنند و سؤال‌های دیگری از این قبیل.

ج: تجزیه و تحلیل داده

گام بعدی اجرای فرآیند نظارت و ارزیابی مشارکتی دربرگیرنده پردازش داده‌ها یا تجزیه و تحلیل آن‌هاست. داده‌های حاصل از مرحله جمع‌آوری باید در این فاز تجزیه و تحلیل شوند (گوسلینگ و ادواردز، ۱۹۹۵). به صورت سنتی (در نظارت و ارزیابی سنتی) تجزیه و تحلیل داده‌ها عموماً توسط افراد بیرونی و یا ذی‌نفعانی در رده‌های بالای سازمانی انجام می‌گرفت؛ اما در نگاه مشارکتی به نظارت و ارزیابی، تمامی افراد در سطوح مختلف شامل کاربران نهایی و ذی‌نفعان در امر تجزیه و تحلیل دخیل می‌شوند. در این فاز، گروه‌های ذی‌نفع در مورد انعکاس موانع و مشکلات و محدودیت‌های پیش‌رویشان و نتایج فعالیت‌هایی که انجام داده‌اند، اظهار نظر می‌کنند.

ویلرز (۱۹۹۷) معتقد است در فاز تجزیه و تحلیل داده‌ها اعمال زیر باید صورت گیرد:

- تجزیه و تحلیل میزان تناسب بین اهداف و برنامه‌ها و پروژه‌ها با نیازها و علائق ذی‌نفعان؛

- یادگیری اثرات فعالیت‌های انجام شده؛

- بازبینی فرآیندی که از طریق آن پروژه اجرا شده و نیز چگونگی اتخاذ تصمیمات.

همچنین باید در این فاز حوزه‌ی تجزیه و تحلیل داده‌ها مشخص شود؛ به خصوص این که چه چیزی، چگونه و توسط چه کسی باید تجزیه و تحلیل شود (استرلا، ۲۰۰۰: ۳۲). باید دقت داشت که چگونگی تجزیه و تحلیل داده‌ها، بستگی زیادی به تکنیک‌هایی دارد که در هنگام جمع‌آوری داده‌ها (فاز دوم) استفاده شده‌اند؛ به عنوان مثال اگر از روش‌های دیجیتال برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده باشد، تجزیه و تحلیل داده‌ها نه تنها سریع‌تر صورت می‌گیرد، بلکه دست‌اندرکاران در انتخاب نوع نرم‌افزارهای تجزیه و تحلیل تا حدی مختار خواهند بود.

د: مستندسازی، گزارش‌دهی و به اشتراک‌گذاری اطلاعات

آخرین فاز اجرای فرایند نظارت و ارزیابی مشارکتی شامل مستندسازی، گزارش‌دهی و به اشتراک‌گذاری اطلاعاتی می‌شود که فازهای قبلی ایجاد کرده‌اند. گاهی اوقات چنین پیشنهاد

می‌شود که رکوردهای اطلاعاتی در مورد پروژه از آغاز تا انجام آن، از همان مراحل اولیه اجرای پروژه نگهداری شود تا دیدی جامع و کل‌نگر نسبت به چرخه‌ی زندگی پروژه به دست دهد. منابع مختلفی به پیشنهاد راه‌های مستندسازی، گزارش‌دهی و به اشتراک‌گذاری اطلاعات در پروژه‌های نظارت و ارزیابی پرداخته‌اند (اسکارت و ویلرز، ۱۹۹۷).

از ویژگی‌های این فاز می‌توان به این موارد اشاره کرد: وضوح اطلاعاتی، سادگی، ایجاز، استفاده از ابزارهای بصری (نمودارها، شکل‌ها و ...)، به‌هنگام بودن و قابلیت دسترسی (استرلا، ۲۰۰۰:۳۲).

در این فاز مسایل مهمی باید مدنظر قرار گیرد. به‌خصوص مسایل مربوط به مالکیت اطلاعات و داده‌ها و نحوه‌ی استفاده از آن‌ها. روین (۱۹۹۵: ۵۵-۵۴) معتقد است هنگامی که گروه‌های مختلف با سلايق و نیازهای متفاوت درگیر مسأله‌ای چون نظارت و بازرسی مشارکتی می‌شوند، لازم است از ابتدا قوانین مشخصی در مورد نحوه‌ی استفاده از اطلاعات و مسایل مربوط به مالکیت آن وضع شود. همچنین باید در مورد نحوه‌ی انتشار اطلاعات و یافته‌ها تصمیماتی اتخاذ شود. بیشتر مواقع از فرمت‌های رسمی برای انتشار اطلاعات استفاده می‌شود. این روش برای افراد محلی شاید مناسب نباشد پس لازم است از روش‌های انتشار غیررسمی تری همچون استفاده از زبان محلی افراد برای گزارش‌دهی یا استفاده از تکنیک‌های تصویری و بصری برای این منظور استفاده کرد (کانسرن، ۱۹۹۷).

عوامل کلیدی موفقیت نظارت و بازرسی مشارکتی

عوامل کلیدی موفقیت یا CSFs^۱ شرایط، ویژگی‌ها و متغیرهایی هستند که تأثیری چشمگیر و مستقیم بر اثربخشی و بهره‌وری یک سازمان، برنامه یا پروژه دارند^۲. در صورت عدم وجود عوامل کلیدی موفقیت، عموماً پروژه‌ها شکست نمی‌خورند؛ اما اثربخشی و بهره‌وری آن‌ها به شدت پایین می‌آید. در ادامه عوامل کلیدی موفقیت مطرح شده در ادبیات تحقیق معرفی می‌شوند.

عوامل کلیدی موفقیت نظارت و بازرسی مشارکتی از منظر برنامه غذایی جهان (WFP^۳):

۱. مهارت‌های خوب در تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات؛

۲. مهارت در مذاکره نزد بازرسان افتخاری؛

۳. بلوغ در قضاوت نزد بازرسان افتخاری؛

۴. ابتکار و خلاقیت زیاد نزد بازرسان افتخاری؛

1. Critical Success Factors

2. <http://www.businessdictionary.com/definition/critical-success-factors-CSF.html>

3. World Food Programme (WFP/010/2012)

۵. مهارت‌های ارتباطات کلامی و مهارت در نامه‌نگاری و گزارش‌نویسی؛
 ۶. توانایی کار گروهی نزد بازرسان افتخاری و توانایی بنا نهادن ارتباطات کاری بین افرادی با زمینه‌های (شغلی، تخصصی، فرهنگی) مختلف؛
 ۷. انعطاف‌پذیری در پذیرش مأموریت‌هایی خارج از شرح شغلی معمولی؛
 ۸. توانایی در ارتباط برقرار کردن با همکاران در پروژه یا سازمان و افراد خارج از سازمان (همچون: سازمان بازرسی و دیگر سازمان‌های مردم‌نهاد)؛
 ۹. توانایی فرد در ایجاد اولویت‌های کاری، برنامه‌ریزی، هماهنگ‌کردن و نظارت بر کارهای خود و کارهای زیر نظر سرپرست.
- عوامل کلیدی موفقیت نظارت و بازرسی مشارکتی از منظر گویجت (گویجت، ۱۹۹۹: ۱۶):**
۱. پذیرش ارزیابی توسط مشارکت‌کنندگان در نظارت و بازرسی (سازمان‌های مردم‌نهاد) به‌عنوان یک نیاز درونی و مسئولیت‌پذیر بودن در قبال آن؛
 ۲. یادگیری تجربی ارزش‌ها به همراه درس گرفتن مشارکت‌کنندگان از خطاها و اشتباهات (سازمان‌های مردم‌نهاد)؛
 ۳. درک نیاز برای شراکت بین بخش‌های مختلف، به‌خصوص پذیرا بودن مشارکت‌کنندگان در ورود به شاخه‌های دانش اجتماعی؛
 ۴. کار کردن مشارکت‌کنندگان در نهادهای نامتمرکز؛
 ۵. استقبال مشارکت‌کنندگان از استفاده از شاخص‌های (سنجش) کیفی؛
 ۶. مشارکت‌کنندگان آژانس‌های سرمایه‌گذاری مالی مشتاق را در این امر وارد کرده و «قهرمانان پروژه» را در مکان و سطح درستی قرار دهند؛
 ۷. سازمان‌های مشارکت‌کننده (سازمان‌های مردم‌نهاد) از افرادی با مهارت‌های مدیریت تعارض بهره‌ببرند؛
 ۸. سازمان‌های مشارکت‌کننده (سازمان‌های مردم‌نهاد) مشارکت را به‌عنوان فرآیندی دموکراتیک ببینند و درک کنند؛
 ۹. سازمان‌های مشارکت‌کننده (سازمان‌های مردم‌نهاد) افراد بانفوذ و سطح بالای مدیریتی را در امر پروژه نظارت و بازرسی مشارکتی دخیل کنند؛
 ۱۰. درک صحیح جامعه هدف مورد ارزیابی سازمان‌های مشارکت‌کننده؛ بدین جهت که افراد کلیدی نادیده گرفته نشوند؛

۱۱. ایجاد درک از پروژه نظارت و بازرسی مشارکتی نزد جامعه هدف توسط سازمان مشارکت کننده؛
 ۱۲. سازمان‌های مشارکت کننده بتوانند در فضای باز و درون چارچوب‌های حمایت کننده در پروژه نظارت و بازرسی مشارکت کنند (نه در فضایی بدون حمایت و سرکوبگر)؛
 ۱۳. بهره‌گیری سازمان‌های مشارکت کننده از نیروهای انسانی (اعضای وابسته به سازمان‌های مردم‌نهاد) مورد اعتماد؛
 ۱۴. دسترسی سازمان‌های مشارکت کننده در نظارت و بازرسی به افرادی با مهارت بالا و روش‌های انجام کار؛
 ۱۵. بهره‌گیری سازمان‌های مشارکت کننده از یک هماهنگ‌کننده محلی یا دیگر افراد/ سازمان‌های رابط در امر نظارت و بازرسی مشارکتی؛
 ۱۶. سازمان‌های مشارکت کننده (سازمان‌های مردم‌نهاد) باید زمان کافی جهت توسعه فرآیند نظارت و بازرسی مشارکتی را در اختیار داشته باشند؛
 ۱۷. سازمان‌های مشارکت کننده باید دادن بازخورد و استفاده صحیح از یافته‌های پروژه نظارت و بازرسی مشارکتی را تضمین کنند.
- عوامل اصلی موفقیت پروژه‌های نظارت و بازرسی مشارکتی از منظر ون گرون و ندانوسکی (مطالعه موردی مقدونیه) (ون گرون و ندانوسکی^۱، ۲۰۰۵: ۷-۸):**
۱. حس مالکیت قوی در مشارکت کنندگان محلی نسبت به پروژه نظارت و بازرسی مشارکتی؛
 ۲. مشارکت بر اساس اهداف و چشم‌اندازهای مشترک ذی‌نفعان مختلف صورت گیرد؛
 ۳. ذی‌نفعان محلی در پروژه نظارت و بازرسی مشارکتی حضوری فعال داشته باشند؛
 ۴. مشارکت در امر نظارت و بازرسی با حضور هر سه بخش (دولتی، خصوصی و مردم‌نهاد) صورت گیرد؛
 ۵. منابع و قدرت (اختیارات) به صورت مساوی در بین سازمان‌های مشارکت کننده تقسیم شده باشد؛
 ۶. ارتباطات بین بازرسان افتخاری به صورتی صادقانه، باز و باقاعده صورت پذیرد؛
 ۷. حمایت مدیریت عالی سازمان؛
 ۸. توانایی دستیابی به منابع خارج سازمانی توسط بازرسان افتخاری؛
 ۹. اطلاعات تولیدشده توسط ابزارهای کمی و کیفی به هم مربوط و مناسب باشند؛

۱۱. بتوان نظرات ذی‌نفعان مختلف را در هم ادغام و یکپارچه کرد؛
۱۲. ابزارهای گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات ساده و سریع باشند؛
۱۳. ابزارهای گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات کمتر نیازمند بودجه اضافی باشند؛
۱۴. ابزارهای گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات بتوانند بر اساس گذشت زمان و تغییرات، اطلاعات به‌هنگامی در اختیار بگذارند؛
۱۵. ابزارهای گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها قابلیت استفاده در تحلیل‌های مقایسه‌ای را داشته باشند.

عوامل اصلی موفقیت پروژه‌های نظارت و بازرسی مشارکتی از منظر ویکتوریا (مطالعه موردی CBDMit) (ویکتوریا، ۲۰۰۵: ۲۸۸):

۱. بهره‌گیری از بهترین روش‌های اجرای پروژه‌ها؛
۲. بهره‌برداری از ساختارها، مکانیزم‌ها و رهبران رسمی و غیررسمی سازمان‌های سنتی؛
۳. ظرفیت‌سازی در جوامع هدف و بازرسان افتخاری؛
۴. آگاه‌سازی جوامع هدف و محلی و تبدیل کردن بازرسی مشارکتی به ارزش و فرهنگ بین آنان؛
۵. مشارکت تمامی ذی‌نفعان (افراد محلی، سازمان‌های مردم‌نهاد، سازمان‌های دولتی مرتبط، رهبران جوامع، سازمان‌های خیریه و...) با نقش‌های به‌خوبی تعریف شده و مکمل در نظارت و بازرسی مشارکتی.

نتیجه‌گیری:

با گذشت زمان و ورود به قرن جدید میلادی از یک سو با توسعه روزافزون حیطه‌ی فعالیت سازمان‌ها و دستگاه‌های حکومتی و وابستگی هر چه بیشتر زندگی مردم به این سازمان‌ها مواجهیم و از سوی دیگر شاهد روش‌ها و شیوه‌های جدیدتر و تخصصی‌تر تخلفات و سوءاستفاده از منابع و امکانات ملی توسط برخی کارگزاران حکومتی هستیم. نکات مورد اشاره که تنها بخش کوچکی از واقعیت‌های موجود جامعه ماست، بار مسئولیت مهم‌ترین نهاد بازرسی کشور یعنی سازمان بازرسی را در اعمال هر چه دقیق‌تر و وظایفش به گونه‌ای سنگین کرده است که انجام آن با شیوه‌های گذشته و تشکیلات موجود به‌تنهایی، بسیار دشوار است؛ علاوه بر این الزامات ناشی از قانون اساسی و تأکیدات مراجع عالی تصمیم‌گیری و سیاستگذاری کشور مبنی بر قانون‌مداری، رعایت

1. Victoria

2. Best Practices

حقوق شهروندان و ضرورت نظارت مستمر و دقیق بر فعالیت دستگاه‌های حکومتی می‌طلبد که سازمان بازرسی به‌طور جد در سطح کشور طرحی نو در اندازد و با بهره‌گیری از منابع غنی مبانی نظری مدیریت، به رویکردهای نوینی در انجام وظایف رو به گسترش خود در شرایط پویای کنونی روی آورد.

انجام وظیفه‌ی خطیر نظارت و بازرسی نیازمند دسترسی به مقادیر زیادی داده‌های خام است که بتوان از صحت و دقت آن‌ها اطمینان داشت. دسترسی به این حجم وسیع داده‌ها نه تنها نیازمند نیروی انسانی زیادی است بلکه به امکانات و تسهیلات قابل توجهی نیز نیازمند است. همچنین هزینه‌های انجام نظارت و بازرسی می‌تواند بسیار بالاتر از تصور باشد. از آنجایی که منابع مالی، انسانی و پشتیبانی سازمان بازرسی نمی‌تواند جوابگوی این وظیفه باشد، ضروری است که برای تقویت و گسترش حیطه‌های نظارت و بازرسی، به دنبال منابعی پایدار و غنی چه از جنبه‌ی انسانی و چه از سایر جنبه‌های مالی و پشتیبانی باشد. افراد ذی‌نفع و کارکنان هر پروژه می‌توانند به‌عنوان یار و همکار سازمان بازرسی با در اختیار قرار دادن منابع خود به این سازمان نویدبخش آینده‌ای روشن در خصوص نظارت و بازرسی مشارکتی و نیز توسعه‌ی ظرفیت‌ها و اعتمادسازی در این خصوص باشند.

در بند «الف» از ماده ۱۱ قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور و ماده ۶۵ آیین‌نامه اجرایی این قانون آمده است که سازمان بازرسی کل کشور در راستای گسترش و اشاعه فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر و ایجاد زمینه تقویت مشارکت مردمی در امر نظارت همگانی و پیشگیری از تخلف و جرم و همچنین تلاش در ارتقای سلامت نظام اداری، مقابله با فساد و توسعه فرهنگ قانون‌مداری و بهره‌گیری از ظرفیت‌های علمی، تخصصی و اطلاعاتی مجموعه‌ها و نهادهای خارج از سازمان، می‌تواند از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکلهای غیردولتی و افراد واجد شرایط، در حدود اختیارات قانونی برای پیشبرد اهداف سازمانی خود بهره‌بگیرد. سازمان بازرسی کل کشور استفاده از ظرفیت رسانه‌ای کشور، راه‌اندازی شبکه اجتماعی گسترده با عنوان بازرسان افتخاری و همچنین اهتمام به همکاری و تعامل با سازمان‌های مدنی و مردم‌نهاد را در اولویت‌های کاری خود قرار داده است.

گرچه در این چند ساله اخیر سازمان بازرسی کل کشور شاهد تحولات ساختاری و اصلاحی در ابعاد سیاست‌گذاران، نظارتی و مشارکتی بوده اما با توجه به شرایط روز جهانی و بین‌المللی و نقش بی‌بدیل سازمان‌های مردم‌نهاد و غیرحکومتی در توسعه و پیشرفت کشورها، اقدام سازمان

بازرسی در تحقق سیاست بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های مردمی و مدنی چون رسانه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد، امری پسندیده و قابل تقدیر است.

سازمان بازرسی کل کشور به‌عنوان بخشی از حاکمیت نظام جمهوری اسلامی به سازمان‌های مدنی و تشکل‌های غیرحکومتی از یک سو و ضرورت حضور و مشارکت همگانی در همکاری و تعامل با دولت و دستگاه‌های متولی امر اجرا و نظارت از سویی دیگر، می‌تواند فرصتی گران‌بها برای هر دو مجموعه با هدف تقویت رویکرد توسعه و اعتلای جامعه ایرانی و اسلامی باشد.

به علت بروز برخی مشکلات در عرصه‌های مختلف توسعه و خدمات‌رسانی به اقشار جامعه از سوی دولت‌ها و دستگاه‌های اجرایی و احتمال افزایش سطح نارضایتی عمومی لازم است تا برای جبران بخشی از نارضایتی‌های عارض شده بر جامعه سیاسی و اجتماعی حاضر، زمینه را بیش از گذشته برای تحقق توسعه و تقویت مشارکت‌ها فراهم کرد که در این میان نقش سازنده و محوری سازمان بازرسی در کشور می‌تواند با استفاده از ظرفیت‌های قانونی و ساختاری آن همچون پشتوانه‌ای محکم، قانونی و تعادل‌بخش، نقشی اثرگذار و بسترساز حضور و مشارکت فراگیر همه نهادهای مدنی و سازمان‌های غیرحکومتی شود. استفاده از افراد ذی‌نفع و کارکنان پروژه از جمله رویکردهای جدیدی است که قطعاً با بهره‌گیری صحیح از آن‌ها می‌توان به انجام مأموریت سازمان بازرسی کمک مؤثری کرد. اجرای این پروژه می‌تواند کمک قابل توجهی به این مهم داشته باشد.

منابع

۱. طوسی، محمدعلی (۱۳۷۹)، مدیریت و مشارکت کارکنان، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۲. هانگر، جی دیوید و دیگران، ۱۳۸۴، مبانی مدیریت استراتژیک، ترجمه دکتر سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
3. Abbot, J. & Guijt, I. (1997). Changing Views on change: A Working paper on Participatory Monitoring of the Environment. Working paper, International Institute for Environment and Development.
4. Armonia, R.C. and Campilan, D.M. (1997). Participatory Monitoring and Evaluation: The Asian Experience, UPWARD, Los Baños, Laguna,

the Philippines, 2429- November.

5. Den Dekker, G. (2001). *The Law of Arms Control: International Supervision and Enforcement*, Martinus Nijhoff Publishers.

6. Estrella, M. et al. (2000). *Learning from change: issues and experiences in participatory monitoring and evaluation*. In: Estrella, M. et al. (Eds.), UK: IDRC Books publishing.

7. Guijt, I. (1999) *Participatory monitoring and evaluation for natural resource management and research. Socio-economic Methodologies for Natural Resources Research*. Chatham, UK: Natural Resources Institute.

8. Guijt, I and Gaventa, J. (1998). *Participatory Monitoring and Evaluation: Learning From Change*. IDS Policy Briefing Issue 12, Brighton, IDS. Available: http://www.smallstock.info/reference/IDS/policy_brief_12.pdf.

9. Lawrence, Anna with Miguel Eid and Osvaldo Montenegro (1997) *Learning about Participation: Developing a Process for Soil and Water Conservation in Bolivia*, AERDD Working Paper 9710/, University of Reading.

10. Raynard, P. (1998). «Coming Together. A Review of Contemporary Approaches to Social Accounting, Auditing and Reporting in Non-profit Organisations», *Journal of Business Ethics*, 17(13), 1471–1479.

11. Parachini, L. & Mott, A. (1997). «Strengthening Community Voices in Policy Reform: Community-Based Monitoring, Learning and Action Strategies for an Era of Development and Change», A Special Report for the Annie E. Case Foundation(draft).

12. Rubin, F. (1995). *A Basic Guide to Evaluation for Development Workers*, Oxford: Oxfam.

13. Scott-Villiers, P. (1997). «Consultative Skills for Project Monitoring and Evaluation, Course Program», Course Program, Project Officer and

Counterpart Workshop Part 1.

14. Van Gerwen, I.F. & Nedanoski, L. (2005). Monitoring and evaluation of multi-stakeholderco-operation and partnerships in local economicdevelopment, International conference“reforming the business environment”, Cairo, December 2, Available: bec.itcilo.org/past_conf/Cairo2005/follow_up_report.pdf.

15. Victoria, L. P. (2005). Community based approaches to disaster mitigation. In World Conference on Disaster Reduction. Hyogo, Japan: United Nations International Strategy for Disaster Reduction

سنجش سطح حاکمیت رفتارهای غیروظیفه‌ای کارکنان (مطالعه‌ی موردی: کارکنان اداره جهاد کشاورزی استان اصفهان)

نجیبه عباسی رستمی^۱

دکتر سید محسن علامه^۲

چکیده

محیط کار عرصه اعمال رفتارهایی است که برای افراد، سازمان‌ها و جامعه دارای پیامدهای مهمی هستند. توجه به رفتارهای غیروظیفه‌ای در سال‌های اخیر اهمیت قابل ملاحظه‌ای یافته است. رفتارهای غیروظیفه‌ای تأثیر عمیقی بر سازمان و اعضای آن دارند. پژوهش حاضر به بررسی میزان حاکمیت رفتارهای غیروظیفه‌ای (رفتارهای شهروندی سازمانی و رفتارهای انحرافی کاری) در اداره جهاد کشاورزی استان اصفهان پرداخته است. به منظور جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه رفتار شهروندی سازمانی آلن و لی (۲۰۰۲) و پرسش‌نامه رفتار انحرافی کاری بنت و رابینسون (۲۰۰۰) استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش کارکنان جهاد کشاورزی استان اصفهان به تعداد ۳۶۱ نفر است. حجم نمونه به وسیله فرمول کوکران ۹۸ تعیین شد. از آزمون‌های t تک‌نمونه‌ای و همبستگی جهت آزمون فرضیات پژوهش استفاده شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که سطح رفتار شهروندی سازمانی بالاتر از متوسط و سطح رفتارهای انحرافی کاری زیر متوسط است.

کلمات کلیدی: رفتار شهروندی سازمانی، رفتار شهروندی فردگرا، رفتار شهروندی سازمان‌گرا، رفتار انحرافی کاری، رفتار انحرافی فردی، رفتار انحرافی سازمانی

۱. کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی، دانشگاه اصفهان، نویسنده مسئول najibeh.abbasi@yahoo.com

۲. عضو هیأت علمی گروه مدیریت، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان

مقدمه

شرایط پیچیده و پرقاب، سازمان‌ها را بر آن داشته تا با بهینه کردن بهره‌وری، کارایی و اثربخشی ضمن استفاده‌ی بهینه از منابع محدود و ارزشمند خویش بیشترین توانمندی‌ها را برای مقابله در عرصه‌ی رقابت به‌منظور پیشرفت و بقا تحصیل کنند. یکی از عمده‌ترین و ارزشمندترین منابعی که در اختیار سازمان‌ها قرار دارد نیروی انسانی است که شاید آن‌گونه که شایسته است مورد توجه قرار نگرفته؛ چراکه هنوز اهمیت و توانمندی‌های این منبع گرانقدر برای بسیاری از سازمان‌های ما ناشناخته باقی مانده تا آن‌که بتوانند آن را بارور ساخته و از این منبع نهایت بهره را ببرند. در این میان اهمیت رفتارهای غیروظیفه‌ای^۱ (رفتارهای کاری انحرافی و رفتارهای شهروندی سازمانی) کارکنان در سال‌های اخیر در حال افزایش است. رفتارهای غیروظیفه‌ای در خارج از شرح شغل قرار دارند؛ اما باین وجود تأثیر عمیقی بر سازمان و اعضای آن دارند.

روتاندو و ساکت^۲ (۲۰۰۲) سه بعد عملکرد شغلی شامل: عملکرد وظیفه‌ای^۳، رفتارهای شهروندی سازمانی^۴ و رفتارهای انحرافی کاری^۵ را معرفی کرده‌اند. روتاندو و ساکت عملکرد وظیفه‌ای را به‌عنوان فعالیت‌ها و رفتارهایی که تحت کنترل اشخاص هستند و برای رسیدن به اهداف سازمانی پیش می‌روند، تعریف می‌کنند. عملکرد وظیفه‌ای یا رفتارهای درون‌نقشی مستقیماً با شرح شغل در ارتباط است؛ اما رفتارهای شهروندی سازمانی رفتارهای همسو با جامعه هستند که از انتظارات هنجاری سازمان فراتر می‌روند.

در این میان پژوهشگران عملکرد وظیفه‌ای را به‌عنوان مهم‌ترین جنبه عملکرد شغلی تلقی کرده‌اند و گاهی اوقات مترادف با عملکرد شغلی کلی در نظر گرفته‌اند. باین وجود اهمیت دو نوع رفتارهای غیروظیفه‌ای (رفتار شهروندی سازمانی و رفتار انحرافی کاری) نیز در ادبیات و پژوهش‌ها در نظر گرفته شده است؛ به‌عنوان مثال موتو ویدلو و ون اسکاتر^۶ (۱۹۹۴) نشان دادند که رفتار شهروندی سازمانی نقش مهمی در عملکرد وظیفه‌ای و تعیین عملکرد کلی شغلی ایفا می‌کنند. همچنین روتاندو و ساکت (۲۰۰۲) نشان دادند که رفتارهای انحرافی کاری همانند

-
1. non-task behaviors
 2. Rotundo and Sackett
 3. Task performance
 4. Organizational citizenship behaviors
 5. Workplace deviant behaviors
 6. Motowidlo & Van Scotter
 7. Dunlop & Lee

عملکرد تکلیفی نقش مهمی را در تعیین عملکرد شغلی ایفا می‌کنند (دانلوپ و لی، ۲۰۰۴). امروزه مسایل مربوط به رفتار کارکنان در سطحی فراتر از تکالیف شغلی و سازمانی مورد توجه قرار گرفته است. سازمان‌ها به‌ویژه سازمان‌های کشورهای جهان سوم که نیازمند جهشی عمده در افزایش کارآمدی هستند، باید زمینه را به‌گونه‌ای فراهم سازند که کارکنان و مدیرانشان با آسودگی خاطر تمامی تجربه‌ها، توانایی‌ها و ظرفیت‌های خود را در راستای اعتلای اهداف سازمانی به کار گیرند. این امر میسر نخواهد شد مگر آن‌که عوامل مؤثر بر توسعه رفتارهای شهروندی سازمانی شناسایی و بسترهای لازم برای پیاده‌سازی این گونه رفتارها فراهم شود (زارعی متین و همکاران، ۱۳۸۹).

در این میان توجه به رفتارهای انحرافی کارکنان نیز اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد. توجه جدی پژوهشگران عرصه‌های مختلف به این گونه رفتارها، یکی به دلیل شیوع فزاینده این نوع رفتارها و دیگری به دلیل هزینه قابل توجهی است که در اثر این نوع رفتارها به سازمان تحمیل می‌شود. پژوهش‌های زیادی علاوه بر مستند ساختن هزینه‌های اقتصادی و مالی این رفتارها، اثرات روانی و اجتماعی رفتارهای منفی در محیط‌های کار را بر جو و فضای سازمان نیز به‌خوبی مستند ساخته‌اند (گل پرور و نادی، ۱۳۹۰).

از طرفی مدیران همواره به دنبال آن هستند که بتوانند کارایی و اثربخشی فردی کارکنان خویش و به تبع آن کارایی و اثربخشی گروهی و سازمانی را پرورش دهند تا در میدان اجتناب‌ناپذیر رقابت موفق بوده و پایدار باشند؛ بنابراین از آنجا که افزایش رفتار شهروندی سازمانی و کاهش رفتار انحرافی کارکنان از متغیرهای کلیدی و اساسی مؤثر بر عملکرد سازمانی شناخته می‌شود، توجه مدیران را بیش از پیش به خود معطوف ساخته است.

همان‌طور که اشاره کردیم رفتارهای غیروظیفه‌ای (رفتار شهروندی سازمانی و رفتار انحرافی کاری) در تعیین عملکرد کلی سازمان نقش مهمی را بازی می‌کنند. پژوهش حاضر با هدف سنجش سطح حاکمیت رفتار شهروندی سازمانی و رفتارهای انحرافی کارکنان انجام شده است و راهکارهایی را برای افزایش رفتار شهروندی سازمانی و کاهش رفتارهای انحرافی کاری پیشنهاد می‌دهد.

ادبیات پژوهش

مفهوم رفتار شهروندی سازمانی

مفهوم رفتار شهروندی سازمانی اولین بار توسط ارگان در اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی به دنیای علم ارایه شد. تحقیقات اولیه‌ای که در زمینه‌ی رفتار شهروندی سازمانی انجام گرفت، بیشتر برای شناسایی مسئولیت‌ها یا رفتارهایی بود که کارکنان در سازمان داشتند؛ اما اغلب

نادیده گرفته می‌شد. این رفتارها با وجود این که در ارزیابی‌های سنتی عملکرد شغلی به‌طور ناقص اندازه‌گیری می‌شدند یا گاهی اوقات مورد غفلت قرار می‌گرفتند در بهبود اثربخشی سازمان مؤثر بودند (اپل بوم و همکاران، ۲۰۰۴).

نظریه‌های مختلف علمی که برگرفته از مطالعه‌های میدانی در سازمان‌ها و واحدهای دولتی و خصوصی است، گویای اهمیت رفتار شهروندی به‌عنوان یک عامل اثرگذار در بهبود عملکرد فردی و سازمانی است. به‌زعم مطالعه‌های انجام‌شده رفتار شهروندی سازمانی بهره‌وری مدیریتی و سازمانی را از طریق تقویت روحیه کار تیمی، انسجام و همبستگی در سازمان، افزایش ثبات عملکرد سازمانی، افزایش انطباق سازمان با تغییرات محیطی و درنهایت توسعه کیفیت خدمات افزایش می‌دهد (زارعی متین و همکاران، ۱۳۸۹).

ارگان (۱۹۸۸) رفتار شهروندی را رفتارهایی می‌داند که به‌طور مستقیم در سیستم پاداش‌دهی رسمی سازمان ذکر نشده و اغلب نیز به فراموشی سپرده می‌شوند و معمولاً نیز داوطلبانه تلقی می‌شوند؛ اما باین وجود در انجام فعالیت‌های سازمان نقش مؤثری دارند.

بولینو و تورنلی اعتقاد دارند که رفتارهای شهروندی به‌طور کلی دارای دو حالت عمومی هستند: آن‌ها به‌طور مستقیم قابل تقویت نیستند و همچنین ناشی از تلاش‌های ویژه و فوق‌العاده هستند که سازمان‌ها برای دستیابی به موفقیت از کارکنانشان انتظار دارند (بولینو و تورنلی، ۲۰۰۳: ۶۰).

عناصر کلیدی تعریف رفتار شهروندی سازمانی عبارت‌اند از:

- نوعی رفتار است فراتر از آنچه برای کارکنان سازمان به‌طور رسمی تشریح شده است؛
- نوعی از رفتار است که به‌صورت اختیاری و بر اساس اراده فردی است؛
- رفتاری است که به‌طور مستقیم پاداشی به دنبال نداشته و یا از طریق ساختار رسمی سازمانی مورد قدردانی قرار نمی‌گیرد؛
- رفتاری است که برای اثربخشی و کارایی عملکرد سازمان و موفقیت عملیات آن خیلی مهم است (کاسترو و همکاران، ۲۰۰۴).

کارکنانی که در کمک به دیگران فراتر از وظایف شغلی‌شان عمل می‌کنند و از سیاست‌های پذیرفته‌شده سازمان پیروی می‌کنند، به‌بهرتر شدن و غنای محیط عمومی کار کمک می‌کنند؛ بنابراین بر کل سازمان تأثیر مثبتی دارند. پادساکوف، مکنزی، پاین و پاچراچ

1. Appelbaum et al

2. Bolino & Turnley

(۲۰۰۰) دلایل بالقوه چندی در مورد چرایی تأثیر رفتار شهروندی سازمانی بر رفتار گروهی و عملکرد کارکنان بیان می‌کنند که عبارت‌اند از:

- ۱- افزایش بهره‌وری اداری؛
- ۲- کاهش نیاز به صرف منابع برای عملیات نگهداری؛
- ۳- ایجاد محیط کاری سالم که باعث افزایش روحیه کارکنان می‌شود (صنوبری، ۱۳۸۷).

ابعاد رفتار شهروندی

در مورد ابعاد رفتار شهروندی هنوز توافق واحدی میان محققان وجود ندارد. شاید بتوان گفت یکی از معتبرترین تقسیم‌بندی‌های ارائه شده درباره مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی را ارگان بیان کرده است. بر اساس طبقه‌بندی ارگان (۱۹۸۸) رفتار شهروندی سازمانی پنج بعد دارد که عبارت‌اند از:

- ۱- نوع دوستی^۱: عبارت است از یاری و کمک به دیگران در انجام امور کاری و یا ممانعت از بروز مسایل و مشکلات در کار دیگران اعم از همکاران، زیردستان یا سرپرستان؛
 - ۲- رفتار مؤدبانه^۲: یعنی انجام کارها به گونه‌ای که برای سازمان سودمند باشد؛
 - ۳- وظیفه‌شناسی^۳: یکی از پنج بعد بااهمیت شخصیت است که به قابلیت سازگاری و توانایی کنترل انگیزش‌های ناشی از محیط اطلاق می‌شود؛
 - ۴- جوانمردی^۴: تمایل به تحمل، به‌جان‌خریدن سختی‌ها و ناملایمات اجتناب‌پذیر و بدیهی محیط کار و همچنین تکالیف دشوار کاری بدون گلایه و شکایت است که ناشی از علاقه فرد به کار، همکاران و سرپرستان است؛
 - ۵- اخلاق اجتماعی^۵: اشاره دارد به مسئولیتی که کارکنان به‌عنوان عضوی از اعضای سازمان عهده‌دار می‌شوند؛ به گونه‌ای که در گفتگوها و دیدارهای خارج از سازمان با نحوه برخورد خود از سازمان خویش دفاع و حمایت می‌کنند (ارگان، ۱۹۸۸).
- گراهام (۱۹۹۱) معتقد است رفتارهای شهروندی در سازمان به سه نوع مختلف خود را نشان می‌دهد که شامل اطاعت، وفاداری و مشارکت می‌شود:

- ۱- اطاعت سازمانی: این واژه توصیف‌کننده رفتارهایی است که ضرورت و مطلوبیت

1. Altruism
2. Courtesy
3. Conscientiousness
4. Sportmanship
5. Civic Virtue

آن‌ها شناسایی شده و در ساختار معقولی از نظم و مقررات پذیرفته شده‌اند. شاخص‌های اطاعت سازمانی رفتارهایی نظیر احترام به قوانین سازمانی، انجام وظایف به‌طور کامل و انجام دادن مسئولیت‌ها با توجه به منابع سازمانی است.

۲- وفاداری سازمانی: این وفاداری به سازمان با وفاداری به خود، سایر افراد و واحدها و بخش‌های سازمانی متفاوت است و بیان‌کننده میزان فداکاری در راه منافع سازمانی و حمایت و دفاع از سازمان است.

۳- مشارکت سازمانی: این واژه با مشارکت فعال کارکنان در اداره امور سازمان ظهور می‌یابد که از آن جمله می‌توان به حضور در جلسات، به اشتراک گذاشتن عقاید خود با دیگران و آگاهی از مسایل جاری سازمان اشاره کرد (طبرسا و رامین مهر، ۱۳۸۹).

ویلیامز و اندرسون (۱۹۹۱) رفتارهای شهروندی سازمانی را به دو طبقه کلی تقسیم کرده‌اند: ۱- رفتارهایی که مستقیماً به افراد سازمان سود می‌رسانند؛ مانند کمک به کارکنانی که غایب بوده‌اند و ۲- رفتارهایی که مستقیماً به سازمان سود می‌رسانند؛ مانند کار کردن بیشتر از زمان تعیین شده. پودساکف در سال ۲۰۰۰ دسته‌بندی مفصلی از این گونه رفتارها انجام داده است. وی با جمع‌بندی و طبقه‌بندی دیدگاه‌های مختلف، هفت بعد اصلی این رفتارها را نشان داد که عبارت‌اند از: رفتارهای کمک‌کننده، رادردی، وفاداری سازمانی، اطاعت سازمانی، ابتکارات فردی، رفتار یا فضیلت مدنی و توسعه خود.

مفهوم رفتار انحرافی کاری

رفتارهای انحرافی در محیط کار، اعمالی عمدی و اختیاری در تقابل با هنجارهای سازمانی و زیانبار برای کارکرد سازمانی است (بنت و رایبسون، ۲۰۰۰). انحرافات کاری، ارادی است؛ زیرا کارکنان انگیزه‌ای برای تطبیق با انتظارات هنجاری ندارند و یا برای نقض این انتظارات برانگیخته می‌شوند. منظور از هنجارهای سازمانی هنجارهایی هستند که قوانین سازمانی آن‌ها را تعریف کرده و به‌عنوان استانداردهای کاری مطرح می‌شوند. هر رفتاری که هنجار را نقض کند انحرافی نیست بلکه ملاک، تهدید کردن سازمان است؛ مثلاً پوشیدن لباس خارج از فرم سازمانی معمولاً به سازمان‌ها آسیبی نمی‌رساند و به‌عنوان رفتار انحرافی به شمار نمی‌آید (رایبسون و بنت، ۱۹۹۵).

طبقه‌بندی رفتارهای انحرافی

طبقه‌بندی‌های گوناگونی برای رفتار انحرافی ارائه شده است. کلبرت (۲۰۰۴) رفتارهای انحرافی را به دو دسته انحراف فردی و انحراف سازمانی طبقه‌بندی کرده است. انحراف فردی انحرافی است که معطوف به افراد است؛ مانند رفتارهای بی‌ادبانه با همکاران و انحراف سازمانی انحرافی است که در سازمان هدایت می‌شود؛ مانند عدم تمایل به تلاش.

گالپرین و برک^۱ (۲۰۰۶) نیز رفتارهای انحرافی را به رفتارهای انحرافی مخرب و رفتارهای انحرافی سازنده طبقه‌بندی کرده‌اند. رفتارهای انحرافی مخرب رفتارهای ارادی و داوطلبانه‌ای است که از طریق نقض هنجارهای سازمانی، سلامتی سازمان و اعضایش را تهدید می‌کنند؛ مانند دزدی و خرابکاری. رفتارهای انحرافی سازنده رفتارهای ارادی و داوطلبانه‌ای است که با نقض هنجارهای سازمانی به سلامتی سازمان کمک کرده و دستیابی به اهداف سازمانی را تسهیل می‌کنند؛ مانند رفتارهای خلاقانه در نقش، عدم همکاری با دستورات غیرعملی و انتقاد از سرپرستان نالایق.

راینسون و بنت (۱۹۹۵) با استفاده از روش تحلیل مقیاس‌سازی چندبعدی، دو بعد را شناسایی کردند که محدوده کامل انحرافات کاری را در برمی‌گیرد. این دو بعد شامل شدت و هدف انحرافات است. بعد شدت اشاره به این دارد که تا چه حدی عمل انحرافی هنجارهای مهم سازمانی را نقض می‌کنند و به‌عنوان یک عامل بالقوه زیانبار برای سازمان یا اعضای آن تصور می‌شود. بعد هدف اشاره به این دارد که انحراف کاری معطوف به سازمان است یا اعضای سازمان (لارنس و راینسون ۲۰۰۷، ۲). از ترکیب این دو بعد چهار خانواده از رفتارهای انحرافی حاصل می‌شود که شامل انحراف تولیدی، انحراف مالی، انحراف سیاسی و پرخاشگری به افراد است.

- انحراف تولیدی^۳: زمانی رخ می‌دهد که کارکنان استانداردهای کیفیت و کمیت در تولید خدمت یا محصول را نقض می‌کنند و می‌توانند باعث افزایش هزینه‌های تولید و کاهش در کنترل موجودی شوند.

- انحراف سیاسی^۴: زمانی رخ می‌دهد که کارکنان از سهامداران خاص حمایت کنند که در این صورت سایرین در معرض مضراتی قرار می‌گیرند. چنین حمایت‌هایی ممکن است

1. Galperin and Burke
2. Lawrence & Robinson
3. Production Deviance
4. Political Deviance

هزینه‌هایی ایجاد کند که ناشی از کیفیت بی‌ثبات خدمات، نارضایتی و احساس بی‌عدالتی است.

- انحراف مالی^۱: شامل کسب یا اتلاف اموال شرکت بدون تأیید شرکت است؛ مثل دزدی و دستکاری در حساب‌های هزینه.

- تهاجم شخصی^۲: شامل خصومت و رفتارهای متجاوزانه نسبت به دیگران می‌شود که می‌تواند اعتبار شرکت را به خطر بیندازد و پیامدهای جدی منفی برای افراد موردنظر داشته باشد (راینسون و بنت، ۱۹۹۵).

اسپکتور و همکاران^۳ نیز (۲۰۰۶) رفتارهای ناکارآمد را در پنج بعد کلی دسته‌بندی کرده و برای هر دسته تعریف و توضیحات خاصی ارائه داده‌اند. این پنج دسته رفتار ناکارآمد عبارت‌اند از: بدرفتاری، انحراف تولیدی، خرابکاری، سرقت و کناره‌گیری.

۱- بدرفتاری: بدرفتاری عبارت‌است از رفتارهای زیانبار در مقابل دیگران که از طریق ایجاد تهدیدات، سخنان زشت و ناپسند، بی‌توجهی به فرد یا تحلیل بردن توانایی فرد در انجام کارآمد کار، آسیب فیزیکی یا روانی به همراه دارد. چنین رفتارهایی اشکال مستقیم پرخاشگری (تهاجم) هستند.

۲- انحراف تولیدی: انحراف تولیدی کوتاهی هدفمند در انجام وظایف شغلی است؛ به گونه‌ای اثربخش و به شیوه‌ای که فرض شده این وظایف باید انجام شوند.

۳- خرابکاری: خرابکاری، بدشکل یا خراب کردن دارایی‌های فیزیکی متعلق به کارفرما، اتلاف عمدی مواد، ملزومات سازمان و کثیف کردن محیط کار است. انحراف تولیدی و خرابکاری می‌تواند جایگزین اشکال پرخاشگری یا تهاجم شود و بیشتر معطوف به اهداف سازمانی بی‌جان و بی‌خطرتر باشد؛ اما از آنجا که خرابکاری معطوف به اشیای بی‌جان است احتمالاً بی‌خطرتر از تهاجم فیزیکی مستقیم است.

۴- سرقت: سرقت شامل مواردی چون برداشتن چیزی متعلق به کارفرما بدون اجازه، بردن تجهیزات یا ابزار کار سازمان به خانه بدون اجازه و طولانی کردن کار به منظور دریافت اضافه‌کاری می‌شود.

1. Property deviance
2. personal aggression
3. Spector

۵- کناره‌گیری: کناره‌گیری عبارت است از رفتارهایی که زمان کار کردن را به کمتر از آنچه برای سازمان لازم است، محدود می‌کنند. این رفتارها شامل غیبت، دیرآمدن به سر کار یا ترک زود آن و ایجاد وقفه‌های طولانی تر از حد مجاز است (اسپکتور و همکاران، ۲۰۰۶).

عوامل مؤثر بر رفتارهای انحرافی

عواملی چند در بروز رفتار انحرافی دخیل هستند که در زیر به برخی از این عوامل اشاره می‌شود:

ساختار پاداش/جبران خدمات: سیستم پاداش و جبران خدمات می‌تواند کارکنان را به اعمال رفتارهای انحرافی تشویق کند. رقابت برای پاداش‌ها می‌تواند باعث شود که کارکنان فقط خود را در نظر گرفته و رفتار غیراخلاقی را برای موفقیت خود لازم بدانند؛ مثلاً سیستم پاداش مبتنی بر حقوق کمیسیون، کارکنان را به فروش محصولات بیشتر و کسب رضایت مشتری برای کسب پاداش بیشتر تشویق می‌کنند که می‌تواند یک انگیزه قوی برای افراد به وجود آورد که خود را درگیر رفتارهای انحرافی کنند.

نگرش‌های منفی و بدبینانه: برخی مدیران اعتقاد دارند که کارکنان نمی‌توانند مورد اعتماد باشند و بایستی به منظور انجام رفتار مناسب کنترل شوند. نظریه نمایندگی^۱ به شرح این نگرش کمک می‌کنند. بر اساس نظریه نمایندگی اهداف کارکنان متفاوت با اهداف مالکان شرکت است. این نظریه فرض می‌کنند که کارکنان افرادی منطقی هستند و پیش‌بینی می‌کنند کارکنان برای تعقیب علایق و خواسته‌های خود برانگیخته می‌شوند و این امر ممکن است زمانی که علایق شخصی‌شان با علایق سازمانی در تضاد باشد، منجر به بروز رفتارهای انحرافی شود. این دیدگاه منفی موجب می‌شود کارکنان احساس کنند مورد اعتماد نیستند و برای تلافی، درگیر اعمال انحرافی شوند.

ابهام در مورد عملکرد شغلی: ابهام در نقش به معنای فقدان اطلاعات در مورد یک نقش و عدم اطمینان در مورد انتظارات مرتبط با آن است. افراد ممکن است در مورد چگونگی تعریف نقش خود و انتظارات رفتاری‌شان دچار ابهام شوند که این می‌تواند پاسخ‌های شغلی منفی مثل جابجایی، ترک خدمت، استرس و ابراز انحراف‌های مختلف را به دنبال داشته باشد. قوانین ناعادلانه: مدیران اغلب قوانینی برای افزایش کارایی، ایجاد ثبات در کیفیت خدمات و کمک در نظارت بر رفتار کارکنان ایجاد می‌کنند. زمانی که کارکنان احساس کنند این

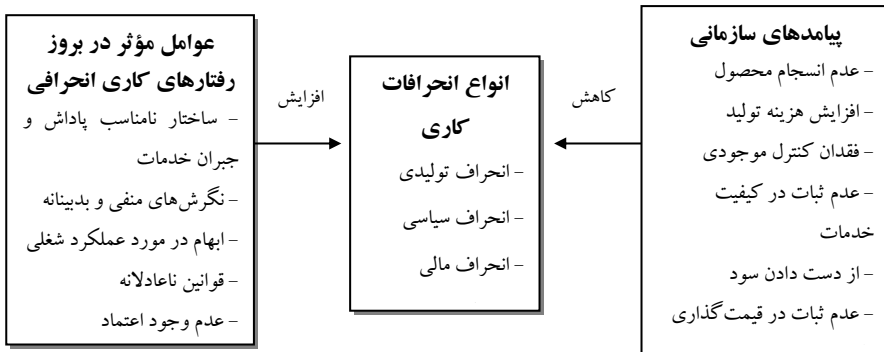
1. Agency theory

قوانین غیر عادلانه‌اند، احتمالاً آن‌ها را نادیده می‌گیرند. همچنین تحقیقات نشان می‌دهد وقتی افراد احساس کنند که با آن‌ها به‌طور عادلانه رفتار نمی‌شود، اغلب تمایل به تلافی پیدا کرده و برای جبران این بی‌عدالتی به رفتارهای منفی دست خواهند زد.

عدم اعتماد: وقتی کارکنان احساس کنند که اعتماد آن‌ها در حال از بین رفتن است، اعمال انحرافی شدت بیشتری خواهد گرفت؛ مثلاً تحقیقات نشان می‌دهد که وقتی مدیران چندین بار کارکنان را در حضور مشتری یا همکارانشان سرزنش یا توبیخ می‌کنند، اعتماد بین مدیران و زیردستان شکسته شده و رفتارهای انحرافی آن‌ها شدت می‌گیرد (لیتزکی و همکاران، ۲۰۰۶).

در شکل ۱ به عوامل مؤثر بر رفتارهای انحرافی و پیامدهای سازمانی حاصل از آن اشاره شده است.

شکل ۱: عوامل مؤثر بر رفتارهای انحرافی و پیامدهای حاصل از آن

با توجه به مبانی نظری پژوهش هدف از پژوهش حاضر پاسخگویی به سؤال‌های زیر است:

- ۱- میزان حاکمیت مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی در چه سطحی است؟
- ۲- میزان حاکمیت مؤلفه‌های رفتار انحرافی کاری در چه سطحی است؟
- ۳- آیا میان مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی همبستگی وجود دارد؟
- ۴- آیا بین مؤلفه‌های رفتار انحرافی کاری همبستگی وجود دارد؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی بوده و روش توصیفی-پیمایشی دارد. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش کارکنان اداره جهاد کشاورزی استان اصفهان است که تعداد آن‌ها ۳۶۱ نفر است. برای به دست آوردن نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است.

با نمونه‌گیری اولیه به تعداد ۳۰ نفر، واریانس نمونه ۰,۰۸۷ به دست آمد. با توجه به فرمول و واریانس به دست آمده در سطح اطمینان ۹۵ درصد و دقت ۰/۰۵ حداقل حجم نمونه برابر با ۹۸ نفر تعیین شد. نمونه‌گیری نیز به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده صورت گرفته است. در این پژوهش از روش پرسش‌نامه‌ای برای گردآوری پاسخ‌های کارکنان جهت ارزیابی دو متغیر استفاده شده است. برای سنجش رفتار شهروندی سازمانی از پرسش‌نامه استاندارد لی و آلن (۲۰۰۲) استفاده شده است. این پرسش‌نامه شامل ۱۶ سؤال است که ۸ سؤال این پرسش‌نامه رفتار شهروندی معطوف به سازمان و ۸ سؤال دیگر رفتار شهروندی سازمانی معطوف به افراد را اندازه‌گیری می‌کنند. نحوه‌ی پاسخگویی به این پرسش‌نامه بر اساس مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت (هرگز = ۱ تا بیشتر اوقات = ۵) است.

نمونه‌ای از سؤال‌های رفتار شهروندی فردگرا و رفتار شهروندی سازمانگرا به این شرح است: «حتی در شرایط سخت کاری، احترام و توجه به همکارانم را از دست نمی‌دهم» و «وفاداری خویش را به سازمان خود ابراز می‌کنم».

برای سنجش رفتارهای انحرافی کاری از پرسش‌نامه استاندارد رابینسون و بنت (۲۰۰۰) استفاده شده است. این پرسش‌نامه شامل ۱۹ سؤال است که ۱۲ سؤال رفتار انحرافی کاری سازمانی و ۷ سؤال آن رفتار انحرافی کاری میان‌فردی را اندازه‌گیری می‌کنند. نحوه‌ی پاسخگویی به این پرسش‌نامه بر اساس مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت (هرگز = ۱ تا بیشتر اوقات = ۵) است. نمونه‌ای از سؤال‌های رفتار انحرافی کاری سازمانی و رفتار انحرافی کاری میان‌فردی به این شرح است: «بدون اجازه دیرتر از وقت معین سرکار آمده‌اید؟» و «در محل کار حرفی آسیب‌زننده و تند به شخصی گفته‌اید؟».

برای اطمینان از روایی محتوای پرسش‌نامه‌ها ضمن استفاده از پرسش‌نامه‌های معتبر از نظر اساتید محترم نیز استفاده شد. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. پس از انجام محاسبات، ضریب آلفای پرسش‌نامه رفتار شهروندی سازمانی ۰/۸۴۳ و ضریب آلفای پرسش‌نامه رفتار انحرافی کاری ۰/۷۸۸ به دست آمد که چون بالاتر از ۰/۷ است پایایی پرسش‌نامه‌ها تأیید شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. روش‌های آماری مورد استفاده در این پژوهش شامل آزمون t تک‌نمونه‌ای و آزمون همبستگی پیرسون است.

یافته‌های پژوهش

در راستای پاسخگویی به سؤال اول و دوم پژوهش از آزمون t تک‌نمونه‌ای با نقطه برش ۳ (سطح متوسط در مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت) استفاده شده است. در این آزمون فرضیه‌ها به شرح زیر است:

$$H_0: \mu = 3$$

$$H_1: \mu \neq 3$$

در سطح اطمینان ۹۵٪ در صورتی که سطح معناداری بزرگ‌تر از میزان خطا (۰.۰۵) باشد، فرض صفر پذیرفته می‌شود. در صورتی که سطح معناداری کوچک‌تر از میزان خطا باشد، فرض صفر رد و فرض مقابل پذیرفته می‌شود.

آزمون t تک‌نمونه‌ای برای رفتار شهروندی سازمانی

همان‌طور که در جدول ۱ نشان داده شده است، از آنجایی که سطح معنی‌داری به دست آمده برای دو بعد رفتار شهروندی سازمانی کوچک‌تر از سطح خطاست (sig=۰,۰۰۰<۰,۰۵)، در سطح اطمینان ۹۵ درصد، فرض صفر رد شده و فرض مقابل آن مبنی بر عدم برابری میانگین رفتار شهروندی سازمانی با ۳ برای دو بعد رفتار شهروندی سازمانی پذیرفته می‌شود. همچنین با توجه به این که حد بالا و پایین مثبت است، در سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت که دو بعد رفتار شهروندی سازمانی در جامعه مورد نظر بالاتر از متوسط بوده و از وضعیت مطلوبی برخوردار است.

جدول ۱: نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای برای ابعاد رفتار شهروندی سازمانی

نتیجه آزمون	$\mu_1 - \mu_2$		سطح معناداری	محاسبه شده t	ابعاد رفتار شهروندی سازمانی
	حد بالا	حد پایین			
رد فرض صفر	۱,۲۵۹۲	۱,۰۶۷۳	۰,۰۰۰	۲۴,۰۵۴	رفتار شهروندی فردگرا
رد فرض صفر	۱,۲۱۰۹	۰,۹۷۰۲	۰,۰۰۰	۱۷,۹۸۳	رفتار شهروندی سازمانگرا

آزمون t تک‌نمونه‌ای برای رفتار انحرافی کاری

همان‌طور که در جدول ۲ نشان داده شده است، از آنجایی که سطح معنی‌داری به دست آمده برای دو بعد رفتار انحرافی کاری کوچک‌تر از سطح خطاست (sig=۰,۰۰۰<۰,۰۵)، در

سطح اطمینان ۹۵ درصد، فرض صفر رد شده و فرض مقابل آن مبنی بر عدم برابری میانگین رفتار انحرافی کاری با ۳ برای دو بعد رفتار انحرافی کاری پذیرفته می‌شود. همچنین با توجه به این که حد بالا و پایین منفی است، در سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت که دو بعد رفتار انحرافی کاری در جامعه موردنظر در وضعیت پایینی قرار دارد.

جدول ۲: نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای برای ابعاد رفتار انحرافی کاری

نتیجه آزمون	$\mu_1 - \mu_2$		سطح معناداری	محاسبه شده t	ابعاد رفتار انحرافی کاری
	حد بالا	حد پایین			
رد فرض صفر	-۱,۴۷۹۶	-۱,۵۸۸۴	۰,۰۰۰	-۵۵,۹۳۲	رفتار انحرافی سازمانی
رد فرض صفر	-۱,۴۸۰۶	-۱,۶۲۴۴	۰,۰۰۰	-۴۲,۸۵۵	رفتار انحرافی فردی

آزمون همبستگی

در راستای پاسخگویی به سؤال سوم و چهارم مبنی بر وجود رابطه همبستگی میان مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی و رفتارهای انحرافی کاری از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. جدول ۳ و ۴ نتایج حاصل از این آزمون را نشان می‌دهد.

جدول ۳: ضریب همبستگی بین مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی

رفتار شهروندی سازمانگرا	رفتار شهروندی فردگرا	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری (Sig)	تعداد نمونه
۰,۴۴۶**	۱	ضریب همبستگی	۰	۹۸
۰,۰۰۰	۰	سطح معنی‌داری (Sig)	۰	۹۸
۹۸	۹۸	تعداد نمونه		
۱	۰,۴۴۶**	ضریب همبستگی	۰	۹۸
۰	۰,۰۰۰	سطح معنی‌داری (Sig)	۰	۹۸
۹۸	۹۸	تعداد نمونه		

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود با توجه به کوچک‌تر بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ می‌توان نتیجه گرفت که در سطح اطمینان ۹۵ درصد میان مؤلفه‌های رفتار شهروندی با هم رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۴: ضریب همبستگی بین مؤلفه‌های رفتار انحرافی کاری

رفتار انحرافی فردی	رفتار انحرافی سازمانی		
۱	۰,۴۷۶**	ضریب همبستگی	رفتار انحرافی فردی
۰	۰,۰۰۰	سطح معنی‌داری (Sig)	
۹۸	۹۸	تعداد نمونه	
۱	۰,۴۷۶**	ضریب همبستگی	رفتار انحرافی سازمانی
۰	۰,۰۰۰	سطح معنی‌داری (Sig)	
۹۸	۹۸	تعداد نمونه	

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود با توجه به کوچک‌تر بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ می‌توان نتیجه گرفت که در سطح اطمینان ۹۵ درصد میان مؤلفه‌های رفتار انحرافی کاری با هم رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی رفتار فردی در محیط کار توجه محققان را در یک دهه گذشته تا حد زیادی به خود معطوف کرده است. محیط کار عرصه اعمال رفتارهایی است که برای افراد، سازمان‌ها و جامعه دارای پیامدهای مهمی است. برخی از این رفتارها یاری‌رسان یا مدنی هستند که مطلوبیت اجتماعی دارند و برخی دیگر از رفتارها به‌عنوان رفتارهای نامناسب یا انحرافی مطرح می‌شوند که برای سازمان‌ها مضرند. رفتار شهروندی سازمانی تحولی رفتاری است که اهدافی فراتر از وفاداری و مسایلی چون وجدان کاری را نشانه گرفته است؛ از این رو سرمایه‌گذاری در این مقوله می‌تواند ابزاری سودمند و قوی در حرکت یکپارچه عوامل انسانی و غیر انسانی در جهت اهداف سازمان در اختیار مدیران قرار دهد. در مواردی نیز ممکن است کارکنان به رفتارهایی گرایش داشته باشند که با هنجارهای سازمانی مطابقت ندارد و از این طریق سلامت خود و سایر کارکنان را تهدید می‌کنند. بروز چنین رفتارهایی که از بعد رفتار سازمانی آن‌ها را "رفتارهای انحرافی کاری" می‌نامند، میزان توسعه‌یافتگی سازمان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

این پژوهش به بررسی سطح حاکمیت رفتارهای غیروظیفه‌ای کارکنان که شامل دو نوع رفتارهای شهروندی و رفتارهای انحرافی می‌باشد پرداخته است. رفتارهای غیروظیفه‌ای رفتارهایی است که در خارج از شرح شغل قرار دارد. وجه مشخصه این رفتارهای آگاهانه، از روی میل و ارادی بودن آن‌هاست. از دیدگاه نظری رفتارهای انحرافی و رفتارهای شهروندی سازمانی در تقابل با هم قرار دارند و یکی به سازمان سود می‌رساند و دیگری آسیب‌رسان است.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که میزان حاکمیت مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی در حد بالاتر از متوسط قرار دارد؛ بنابراین می‌توان بروز این گونه رفتارها در سازمان را در حد خوب ارزیابی کرد. سطح مطلوب و بالای رفتار شهروندی سازمانی در کارکنان، هماهنگی فعالیت‌ها را بین اعضای تیمی و گروه‌های کاری تسهیل می‌کنند و به افزایش بهره‌وری سازمان منجر می‌شود. همچنین توانایی سازمان را در تطبیق با تغییر محیطی افزایش می‌دهد. یافته‌های حاصل از آزمون همبستگی نیز نشان داده که رابطه مثبت و معنی‌داری بین مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی وجود دارد؛ بنابراین می‌توان این گونه بیان کرد که بهبود و افزایش هر یک از مؤلفه‌ها موجب افزایش مؤلفه دیگر می‌شود و از طریق هم‌افزایی ایجادشده سطح رفتار شهروندی سازمانی افزایش می‌یابد.

ذکر این نکته ضروری است که سطح مطلوب رفتارهای شهروندی در جامعه پژوهش نشانگر وضعیت مطلوبی است؛ اما رفتارهای شهروندی نوعی توانایی اکتسابی بوده و قابل توسعه است؛ لذا در آینده باید به حفظ سطح مطلوب فعلی و آموزش و حتی توسعه آن توجه کرد. تقویت رفتار شهروندی مانند هر رفتار دیگری که از افراد سر می‌زند، نیاز به ترغیب و تشویق دارد؛ طراحی فرآیندهای جذب و استخدام به‌طوری که افرادی که در بروز رفتار شهروندی مستعدترند، جذب سازمان شوند، استفاده از برنامه‌های آموزشی برای تشویق افراد به رفتارهای شهروندی مفید و سازنده و برگزاری کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی در زمینه‌ی اصول رفتار شهروندی سازمانی از جمله اقداماتی است که می‌تواند به‌منظور تقویت رفتار شهروندی در سازمان مورد استفاده قرار گیرد.

نتایج پژوهش همچنین نشان داده که میزان حاکمیت مؤلفه‌های رفتار انحرافی کاری سازمان در حد زیر متوسط قرار دارد که بیانگر میزان بروز کم رفتارهای انحرافی در سازمان است. بروز کم این گونه رفتارها در سازمان را می‌توان ناشی از اعتماد کارکنان به سازمان، وجود قوانین عادلانه، نگرش مثبت کارکنان به سازمان و ... دانست. همچنین با توجه به رابطه مثبت و معنی‌داری که بین مؤلفه‌های رفتار انحرافی کاری وجود دارد می‌توان انتظار داشت که افزایش هر یک از مؤلفه‌های رفتار انحرافی موجب افزایش مؤلفه دیگر شود و کاهش هر یک از این مؤلفه‌ها به کاهش مؤلفه دیگر منجر شود. کاهش بروز رفتارهای انحرافی از سوی کارکنان نیز نیازمند تلاش‌هایی در این زمینه است. یکی از مواردی که می‌تواند در این زمینه تأثیرگذار باشد سیاست‌ها و اقدامات سازمانی است. مدیران سازمانی می‌توانند با وضع

سیاست‌ها و راهبردهای مناسب، رعایت عدالت در ارزیابی عملکرد و سیستم پاداش و تنبیه، استفاده از برنامه‌های آموزشی در مورد رفتارهای انحرافی و آثار و پیامدهای آن، در جهت کاهش هر چه بیشتر رفتارهای انحرافی در سازمان تلاش کنند.

منابع

- ۱- زارعی متین، حسن؛ الوانی، سید مهدی؛ جندقی، غلامرضا و احمدی، فریدون (۱۳۸۹)، *ارایه مدل جامع عوامل مؤثر بر توسعه رفتار شهروندی سازمانی: مطالعه موردی: کارکنان شرکت ملی نفت ایران، مدیریت دولتی، دوره ۲، شماره ۵، صص ۵۵-۷۲.*
- ۲- صنوبری، محمد (۱۳۸۷)، *رفتار شهروندی سازمانی (مفاهیم، تعاریف، ابعاد و عوامل مؤثر بر آن)*، دوماهنامه توسعه انسانی پلیس، سال پنجم، شماره ۱۶، صص ۹۹-۷۹.
- ۳- طبرسا، غلامعلی و رامین مهر، حمید (۱۳۸۹)، *ارایه مدل رفتار شهروندی سازمانی، چشم‌انداز مدیریت دولتی، شماره ۳، صص ۱۱۷-۱۰۳.*
- ۴- گل پرور، محسن و نادى، محمدعلی (۱۳۹۰)، *نقش میانجی وفاداری سازمانی در رابطه بین اخلاق کاری با رفتارهای انحرافی در محیط کار، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال ششم، شماره ۱، صص ۵۳-۴۳.*

Appelbaum, S. Bartolomucci, N. Beaumier, E. Boulanger, J. Corrigan, R. Dore, I. Girard, C. and Serroni, C(2004), "Organizational citizenship behavior: a case study of culture", leadership and trust management decision, Vol.42 No.1, pp13-40.

Bennett, R. J. & Robinson, S. L (2000), Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85, 349-360.

Bolino, M.C. & Turnley, W.H (2003), "Going the extra mile: Cultivating and managing employee citizenship behaviour". *Academy of management executive*, vol.17 No 3 pp. 60-71...

Castro, C.B. Armario, E.M. and Ruiz, D.M (2004), "The influence of employee organizational citizenship behavior on customer loyalty", *International journal of Service industry management*, Vol.15 No.1, pp

27-53.

Colbert, A. E. Mount; K. Michael; H. James; K. Witt; L.A. Barrick; and R. Murray (2004), "Interactive Effects of Personality and Perception of the Work Situation on Workplace Deviance", *Journal of Applied Psychology*. 89/4:599-609.

Dunlop PD and Lee K (2004), "Workplace deviance, organizational citizenship behavior, and business unit performance: the bad apples do spoil the whole barrel". *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 25 No. 1, pp. 67-80.

Galperin, B.L. and R.J. Burke(2006), "Uncovering the Relationship between Workaholism and Workplace Destructive and Constructive Deviance: An Exploratory Study". *International Journal of Human Resources Management*, 17(2):331-347.

Lawrence, T. B. & Robinson, S. L (2007), "Ain't Misbehavin: Workplace Deviance as Organizational Resistance", *Journal of Management*, Vol. 33 No. 3, P.378-394

Litzky Barrie E. Eddlestone Kimberly A. Kidder Deborah L (2006), "The Good, the Bad, and the Misguided: How Managers Inadvertently Encourage Deviant Behaviors", *Academy of Management Perspectives*. 91-103.

Organ, D. (1988), "Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome", Lexington, MA: Lexington Books.

Podsakoff, P. M. S.B. MacKenzie. J.B. Paine, and D.G. Bachrach. (2000), " Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research", *Journal of management*, 26(3): 513-563.

Robinson Sandra L. Bennett Rebecca J (1995), "A Typology of Deviant Workplace Behaviors: a Multidimensional Scaling Study", *Acade-*

my of Management Journal. 38/2: 555-572.

Rotundo M and Sackett P.R (2002), "The relative importance of task, citizenship, and counterproductive performance to global ratings of job performance: a policy-capturing approach". Journal of Applied Psychology, Vol. 87 No. 1, pp. 66-80...

Spector, P.E. Fox, S. Penney, L.M. Bruursema, K. Goh, A. & Kessler, S (2006), The dimensionality of counter productivity: Are counterproductive behaviors created equal? Journal of Vocational Behavior, 68, 446 460.

Williams, L. J. & Anderson, S. E. (1991). "Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behavior". Journal of Management, 17, 601-617.

تحلیل نقش رویکردهای بسیج - پایه در ارتقای سلامت اداری^۱

خلیل اسفندیاری^۲

علی سیف‌زاده^۳

سمانه پالیزیان^۴

چکیده

فساد معلول عوامل متعدد و گسترده‌ای است که آثار و نتایج ناشی از آن در جامعه نیز بسیار پراکنده است. همچنین فساد مانند غده‌ای سرطانی است که آسیب‌های بسیاری را بر جامعه و کشور وارد می‌سازد. وجود فساد و استمرار آن موجب کاهش اعتبار اجتماعی و حیثیت نظام اداری، از دست رفتن اعتماد و احترام مردم نسبت به نهادهای حکومتی و دستگاه‌های اداری و همچنین منجر به ایجاد و افزایش بیگانگی و فاصله بین حکومتگران و توده‌ی مردم می‌شود. از این رو، استفاده از شیوه‌ها و ابزارهای مختلف برای مقابله با شکل‌گیری و توسعه فساد از جمله مهم‌ترین برنامه‌های حکومت‌هایی بوده و است که بقا و بالندگی خود را در گرو پاکی و طهارت‌اندیشه و عمل آحاد جامعه و کارگزاران حکومتی می‌دانند.

بسیج، نیرویی برآمده از متن اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی است که می‌توان آن را مهم‌ترین بازوی اجرایی نظام اسلامی برای رسیدن به اهداف و برنامه‌های مختلف آن و از جمله مقابله با فساد در انواع مختلف آن و به‌طور خاص از نوع اداری و اقتصادی‌اش دانست.

هدف اصلی این نوشتار تحلیل نقش رویکردهای بسیج - پایه در کنترل پدیده‌ی فساد مالی و اداری است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بسیجیان می‌توانند با ایفای سه نقش به شرح زیر نسبت به حفظ فضیلت‌ها، جلوگیری از بروز آسیب‌ها و در نهایت سالم‌سازی سیستم اداری کشور کمک کنند:

(۱) نقش ارایه الگو: بسیجیان با ارایه‌ی عملکرد مفید و مثبت از خود می‌توانند افراد را به در پیش گرفتن رفتار و عملکردی مشابه رفتار و عملکرد خود ترغیب و تشویق کنند.

(۲) نقش بازدارنده: بسیجیان با ارایه‌ی عملکرد مفید و مثبت از خود می‌توانند محیط را برای کسانی که دارای انگیزه‌های سوء هستند ناامن کرده و آنان را از دست زدن به اعمال و رفتاری خلاف شئون اداری و قانونی بازدارند.

(۳) نقش اصلاح‌گر ایانه: بسیجیان با ارایه‌ی عملکردی مفید و مثبت از خود می‌توانند کسانی را که نه با انگیزه و قصد قبلی بلکه در نتیجه‌ی فهم اشتباه از قوانین، شرایط محیطی، اختیارات و... به رفتار و کرداری خلاف شئون اداری و قانونی روی آورده‌اند متنبه کرده و آنان را به سمت اصلاح رفتار و عملکرد خود سوق دهند.

واژگان کلیدی: بسیج، تفکر بسیج - پایه و سلامت اداری

۱. لازم به ذکر است این مقاله در شماره ۲۲ (زمستان ۱۳۹۳) فصلنامه حاضر چاپ شده بود لیکن به دلیل از قلم افتادن نام آقای خلیل اسفندیاری (نویسنده مسئول آن)، مجدداً در این شماره منتشر می‌شود. (سردبیر)

۲. کارشناس ارشد مدیریت دولتی - کارشناس طرح و برنامه دفتر حفاظت و اطلاعات سازمان بازرسی کل کشور - khalliesfandyari@yahoo.com

۳. کارشناس مرکز مطالعات و پژوهش‌های سلامت اداری و مبارزه با فساد سازمان بازرسی کل کشور seyfzadehali@yahoo.com

۴. کارشناس مرکز مطالعات و پژوهش‌های سلامت اداری و مبارزه با فساد سازمان بازرسی کل کشور

مقدمه

مطالعه‌ی تاریخ تمدن‌های باستان بیانگر این است که فساد در جوامع بشری قدمتی به اندازه‌ی تمدن داشته و اکنون نیز یکی از مسایل مهم و اساسی در میان کشورهای جهان است. فساد، نابسامانی‌های بسیاری برای جوامع بشری به دنبال داشته و جنگ‌های پی‌درپی، خشونت‌ها و قیام علیه تمدن‌های حاکم، از بین رفتن سازمان‌ها و در هم ریختن جوامع همیشه‌ناشی از فساد بوده است. این خلدون در رابطه با عوامل ظهور و سقوط تمدن‌ها معتقد است: عامل اصلی فروپاشی و زوال حکومت‌ها اسراف، تبذیر و فساد در دستگاه حکومتی از جانب دولتمردان و حاکمان است (و ثوقی و نیک‌خلق، ۱۳۸۵: ۲۶).

در طی قرون و اعصار همواره رابطه‌ی معکوسی بین استفاده‌ی درست و به‌جا از قدرت و قلمرو گسترش فساد وجود داشته است. بدان معنا که زمانی که از قدرت به‌طور مطلوب استفاده می‌شد، میزان فساد کاهش می‌یافته است.

موضوع فساد در تمام زمان‌ها گریبان‌گیر دولت‌ها و دغدغه فکری بسیاری از اندیشمندان و متفکران سیاسی بوده است.

دائمه در قرن چهاردهم به مسأله‌ی فساد توجه کرده و آن را از نظر درجه‌بندی در اعماق جهنم قرار می‌دهد.

فساد اداری از جمله پدیده‌های سازمانی است که روند توسعه‌ی کشورها را به‌طور چشمگیر با مشکل روبه‌رو می‌سازد و موجب شکل‌گیری مشکلات و بحران‌های اساسی در سراسر جامعه می‌شود.

مقام معظم رهبری در مورد ضرورت مبارزه با فساد اداری و مالی می‌فرمایند: «مبارزه با فساد اداری و فساد اقتصادی و سوءاستفاده از امکاناتی که قدرت در اختیار افراد می‌گذارد - چه سوءاستفاده مالی و چه سوءاستفاده سیاسی - از اصول انقلاب است و باید رعایت شود».

معظم‌له در خصوص معیار فساد هم می‌فرمایند: «معیار و فارق صلاح و فساد این است که آیا ما آن کار را برای رضای خدا انجام می‌دهیم یا نه؛ بدیهی است زمانی که ما می‌خواهیم کاری را برای رضای خدا انجام بدهیم، وقتی این احساس از ما متمشی می‌شود که بررسی کرده باشیم و حُسن عمل و مطلوبیت عمل را فهمیده باشیم، بعد آن را برای رضای خدا انجام بدهیم. پس در بطن کسب رضای خدا آگاهی و هشیاری و توجه همه‌جانبه و تدبیر الهی مؤمن هست».

هدف اصلی این مقاله بررسی نقش بسیج - پایه و تفکر بسیجی در کنترل پدیده‌ی فساد مالی و

اداری و ارتقای سلامت اداری است.

بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه)، خود را مفتخر به فرهنگ بسیجی دانسته و از خداوند خواستند تا ایشان را با بسیجیان محشور گرداند. اهمیت و ضرورت بررسی فساد اداری و نقش تفکر بسیج - پایه در ارتقای سلامت اداری از آنجا ناشی می‌شود که آثار و نتایج ناشی از فساد در جامعه بسیار پراکنده است. فساد همچون غده‌ای سرطانی است که آسیب‌های بسیاری را بر جامعه و کشور وارد می‌سازد. فساد (از طریق تخریب رقابت سالم در بازار) مانع ثبات سیاسی، اقتصادی و پیوستگی اجتماعی و نیز توسعه‌ی اقتصادی کشور می‌شود (محمودی، ۱۳۸۳).

وجود فساد و استمرار آن موجب کاهش اعتبار اجتماعی و حیثیت نظام اداری، از دست رفتن اعتماد و احترام مردم نسبت به نهادهای حکومتی و دستگاه‌های اداری و همچنین منجر به ایجاد و افزایش بیگانگی و فاصله بین حکومت‌گران و توده‌ی مردم می‌شود.

تداوم پدیده فساد در جامعه باعث سود بردن بخش‌های ثروتمندتر از آن می‌شود که نتیجه‌ی آن بر دوش کشیدن ضرر و زیان این پدیده توسط اقشار فقیرتر و ضعیف جامعه است (صبوری، ۱۳۸۰: ۲۶۸). علاوه بر این، به وجود آمدن ریسک تخلف در سازمان، آسیب رساندن به فرآیند توسعه‌ی منابع انسانی، کم‌رنگ شدن کنترل‌های درونی و تشدید کنترل‌های بیرونی در سازمان، کم‌رنگ شدن فضایل اخلاقی و ایجاد ارزش‌های منفی در سازمان، تقدم منافع فردی بر منافع جمعی و کاهش کیفیت کارها در کلیه سطوح از پیامدهای این پدیده به شمار می‌روند (سلطانی، ۱۳۷۹).

در نهایت، زمانی که فساد اداری گسترش یافته و تحمل می‌شود، جو اخلاقی خاصی شکل می‌گیرد که در آن تخلف از هنجارهای ابتدایی اخلاقی به صورت هنجاری پذیرفته شده در می‌آید. از سوی دیگر امکان سوءاستفاده از شغل و مقام اداری در «چارچوب قانون» و به دست آوردن امتیازات و منافع خصوصی بر اساس - به اصطلاح - «قانونی» باعث می‌شود که مقامات اداری از هر گونه مجازاتی احساس مصونیت و اطمینان کرده و مطمئن شوند که داشتن پول و ارتباطات با گروه‌های متنفذ، آن‌ها را از احتمال گرفتاری و مجازات توسط قانون نجات خواهد داد.

پیامدها و تبعات ناشی از این احساس مصونیت، کاهش احترام به قانون اساسی، کاهش فرصت‌های سالم پیشرفت برای افراد، مؤسسات و سازمان‌ها و سرانجام رشد سیر قهقرایی جامعه و خنثی کردن و توقف حرکت توسعه و پیشرفت چرخ‌های جامعه خواهد بود.

پیشینه‌ی بحث

در موضوع این مقاله تحقیق جامعی انجام نشده یا نویسندگان این مقاله در بررسی‌های خود به آن‌ها دسترسی نیافته‌اند. البته درباره پدیده فساد و آسیب‌شناسی آن فعالیت‌های مختلفی صورت گرفته و چندین همایش و نشست علمی نیز در سطوح ملی و استانی در کشور برگزار شده و در هر کدام از آن‌ها نتایج مقالات و پژوهش‌های گوناگون نیز ارائه شده است؛ لیکن در موضوع نقش سازمان‌های مردم‌نهاد و نمونه بارز آن بسیج در جمهوری اسلامی ایران، در امر مقابله با فساد اداری پژوهش و تحقیق چندانی صورت نگرفته است.

از این رو به نتایج شماری از مقالات و پژوهش‌هایی که در رابطه با موضوعات مشابه و نزدیک به بحث حاضر انجام شده است اشاره می‌کنیم:

۱. مقاله‌ای با عنوان نقش رسانه‌ها در پیشگیری و مبارزه با فساد و ارایه‌ی راهکارهای عملی توسط شعبان نجف پور و یحیی کمالی در مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری در سال ۱۳۸۸ چاپ شده است. در این مقاله آورده شده که رسانه‌های توانمند و خبرنگاران حرفه‌ای، نقش مهمی در زمینه‌ی مبارزه با فساد دارند که باعث افزایش آگاهی مردم شده و گزارش‌های مناسبی را در این خصوص به مسئولان عرضه می‌کنند و از این طریق در فرآیند سیاستگذاری ضد فساد حضور مؤثر دارند.

در این مقاله ابتدا نقش و تأثیرات حضور رسانه‌های توانمند در زمینه‌ی مبارزه با فساد مورد توجه قرار گرفته و اقداماتی که در جمهوری اسلامی در زمینه‌ی توانمندسازی رسانه‌ها صورت گرفته، تشریح شده و در نهایت راهکارهای عملی در جهت توانمندسازی رسانه‌ها ارائه شده است.

۲. کتابی با عنوان نقش مدیریت در بهبود سلامت اداری، توسط انتشارات مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران در سال ۱۳۸۷ چاپ شده است. این کتاب با رویکرد مطالعه‌ی رفتار سازمان و نظارت بر عملکرد سازمان‌ها و نقشی که مدیریت در سالم‌سازی محیط کار می‌تواند ایفا کند به نگارش درآمده است.

در چکیده‌ی این کتاب آمده که زندگی بشر امروز به گونه‌ای شکل گرفته که از ابتدای تولد تا لحظه مرگ، ناگزیر با سازمان‌های مختلف و متعدد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... سروکار دارد. از اخذ گواهی تولد تا صدور جواز دفن، نشان وابستگی‌های بشر امروزی به سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی یا غیردولتی است. رفتارهای متقابل سازمان‌ها با یکدیگر و تأثیر آن بر رفتارهای

فردی و چگونگی تعامل فرد با سازمان و سازمان با فرد، نشانه‌ی توسعه‌یافتگی جوامع و افراد جامعه است.

این کتاب مجموعه‌ای از اطلاعات کاربردی است که شاید جوابگوی پاره‌ای از نیازهای مدیران و علاقه‌مندان به این رشته باشد. این کتاب شامل چهار فصل و مباحث گوناگون از قبیل تعاریف مختلفی از سلامتی، ارتباطات، اصول و مبانی مدیریت و هنر مدیران موفق، ارزش و نقش مهم کارکنان در ارتقای سطح سازمان و در پایان آشنایی مدیران با روش‌های صحیح دسترسی به اطلاعات ایمنی کار و استفاده‌ی بهینه از زمان است.

۳. مقاله‌ی دیگری با عنوان نقش جامعه‌ی مدنی در مبارزه با فساد، توسط حسن عابدی جعفری و لیلی حبیبی در همایش ارتقای سلامت اداری سازمان بازرسی کل کشور در سال ۱۳۸۸ ارائه شده است. این مقاله بر اساس روش توصیفی و تطبیقی به بیان ادبیات مختصری از فساد (تعریف، انواع، پیامدها و راهکارهای مبارزه) و مبانی نظری سازمان‌های مردم‌نهاد (ضرورت، تعریف، کار کردها) پرداخته و سپس در ادامه، یافته‌های بررسی تجربه‌ی سازمان‌های بین‌المللی، تجربه‌ی برخی کشورها و ایران ارائه شده است. در بخش پایانی نیز به بحث و نتیجه‌گیری پرداخته است. در این مقاله آورده شده امروزه سازمان‌های مردم‌نهاد و غیردولتی با فعالیت غیرانتفاعی و داوطلبانه در جهت رفاه و خدمات عمومی به انجام فعالیت می‌پردازند. این سازمان‌ها شامل جمعیت‌ها و گروه‌ها و نهادهای انسانی خودجوش و برآمده از مردم هستند که مهم‌ترین شاخصه‌ی آن‌ها استقلالشان از دولت است.

هدف اصلی از تشکیل این سازمان‌ها رشد و توسعه‌ی مشارکت‌های مردمی و غیردولتی برای بهبود منافع جمعی و تحقق اهداف توسعه است. مفهوم مشارکت در قوانین جمهوری اسلامی ایران از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در اصول ۶، ۵۹۳، ۵۶، ۲۹، ۷۸، و ۱۰۴ قانون اساسی به مشارکت مردم در امور تصریح شده و توسعه‌ی فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد که از محورهای مهم و منحصربه‌فرد برنامه‌های توسعه است، در تحقق اهداف کلان کشور از اهمیت بسیاری برخوردار است.

۴. مقاله «تأملی بر نقش و وظیفه بسیج در نظارت بر عملکرد دستگاه‌های اداری و سالم‌سازی آن‌ها» نوشته‌ی خلیل اسفندیاری از دیگر مقالات به نگارش درآمده در این باره است. در مقاله مزبور به کارکردهای مختلف بسیج در زمینه‌ی مبارزه با فساد پرداخته شده

و نقش‌های مختلفی که این نهاد برآمده از متن اعتقادات مردم می‌تواند در سالم‌سازی سامانه اداری کشور ایفا کند مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته‌های تحقیق

جوامع بشری نیازمند اصلاح می‌باشند و سازندگی و اصلاح نیز در سایه‌ی تلاش و مقاومت مستمر حاصل می‌شود؛ البته این نکته مسلم است که هیچ اجتماعی به کلی نمی‌تواند جرم و منکرات را ریشه کن کند. جرم با اجتماع متولد شده و تا هنگام از هم‌پاشیدگی اجتماع با آن خواهد بود؛ ولی باید ترتیبی اتخاذ شود که زمینه‌ی بروز منکرات و ناهنجاری‌های اجتماعی به حداقل برسد. با توجه به این که علاج هر واقعه‌ای قبل از وقوع آن انجام می‌گیرد، مسأله‌ی پیشگیری از بروز ناهنجاری‌های اجتماعی و نقش بسیج و تفکر بسیج-پایه نیز باید در اولویت بررسی قرار گیرد. از آنجایی که امر به معروف و نهی از منکر راهی بسیار مفید و مؤثر در پیشگیری از جرم به‌خصوص در جوامع اسلامی است، بدین ترتیب قانون‌گذار در اصل هشتم از قانون اساسی آن را صریحاً متذکر شده و نظارت از راه امر به معروف و نهی از منکر را وظیفه‌ی همگانی دانسته و به شکل نظارت متقابل مردم بر مردم، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت معرفی کرده است.

قانون‌گذار اسلامی به این نکته‌ی بسیار مهم اذعان دارد که برای کنترل جامعه تنها قانون‌گذاری کفایت نمی‌کنند؛ زیرا قوانین هیچ‌گاه نتوانسته‌اند در سطحی مطلوب در جلوگیری از وقوع جرایم متمرکز واقع شوند.

در این راستا دین مبین اسلام نه تنها وظیفه‌ی جلوگیری از فساد را بر عهده‌ی هیأت حاکمه قرار داده بلکه هر شخصی به سن رشد و بلوغ شرعی می‌رسد به‌عنوان یکی از تکالیف مهم و اساسی، وظیفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر را بر عهده دارد. با توجه به این که افراد در مسیر زندگی از یکدیگر جدا نیستند، در نتیجه انحراف فردی از افراد جامعه، هم به خود وی و هم به جامعه صدمه می‌زند. از این رو، نظارت همگانی برای جلوگیری از انحراف فردی - اجتماعی لازم و ضروری است.

مکتب حیات بخش اسلام با تشریح فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر، با ظرافت و صف‌ناشدنی امر نظارت را به‌عنوان یک تکلیف برای فرد فرد مسلمانان واجب دانسته تا با دقت اوضاع و احوال اجتماع خود را تحت نظر داشته و نسبت به حوادث پیرامون خود بی تفاوت نبوده و عکس‌العمل مناسب نشان دهند تا از غرق شدن کشتی جامعه‌ی انسانی در مسیر پرتلاطم زندگی

به وسیله‌ی نیشترهای تیز فساد و تباهی و بی‌عدالتی و در یک جمله منکرات، جلوگیری به عمل آورد. این فریضه‌ی الهی با اجرای کامل آن، ضامن اجرای سایر احکام الهی و بقای جامعه است. این فریضه از امتیازات مکتب اسلام است، این ویژگی ضامن حقوق و آزادی‌های مشروع ملت است و علاوه بر آن موجب دوام جامعه و حکومت اسلامی خواهد بود.

مقام معظم رهبری در خصوص مبارزه با فساد به عنوان یکی از پایه‌های اصلی حکومت اسلامی می‌فرماید: «تمام دستگاه‌های مسئول اعم از قوای قضائیه، مجریه و مقننه باید به وظیفه‌ی خود در قبال این مسأله عمل کنند و از هرگونه جوسازی و فشار در این راه به خود هراسی راه ندهند. امروز اگر شعار مبارزه با فساد مالی و اقتصادی داده می‌شود، هر کس پیرو امیرالمؤمنین (ع) است باید از این شعار پیروی کند. هر کس به معنای واقعی کلمه، دنبال صلاح و اصلاح است باید دنبال این کار حرکت کند. دستگاه‌های مسئول - اعم از قوه‌ی قضائیه یا قوه‌ی مجریه یا قوه‌ی مقننه - خود را موظف بدانند این شعار را تحقق بخشند و نگذارند در حد یک شعار توخالی و یک لفاظی باقی بماند. مبارزه با فساد یکی از پایه‌های اصلی حکومت و نظام اسلامی است. این روش امیرالمؤمنین (ع) است، امیرالمؤمنین (ع) از مردم ملاحظه نکرد؛ حتی از کسانی که از او توقع داشتند ملاحظه نکرد. آنجایی که دید فساد وجود دارد با آن مبارزه کرد».

بررسی نقش بسیج در کنترل فساد:

بسیجیان می‌توانند با ایفای نقش‌ها و وظایف زیر به تحقق این مهم (حفظ فضیلت‌ها، جلوگیری از بروز آسیب‌ها و در نهایت سالم‌سازی سیستم اداری کشور) کمک کنند:

۱. تحلیل، تعمق و شناسایی عوامل اصلی بروز رکود و انحراف در سیستم اداری کشور و انعکاس آن به مراجع مربوط:

داشتن صفاتی چون نظم در انجام امور، تقوا و تعهد در گفتار و کردار، تلاش و ارایه‌ی خدمت بدون منت به نیت تأمین رضایت خدا، نگاه به حوایج مردم و حل آن‌ها به عنوان باب رحمت الهی، تلاش برای رفع دغدغه‌ها و مشکلات ارباب‌رجوع بدون اعمال تبعیض در میان ایشان، نگاه به مسئولیت به عنوان معبدی برای عبادت و فرصتی برای ارایه خدمت، جدیت در انجام وظیفه و برخورداری از حس مسئولیت‌پذیری، داشتن حسن رابطه با همکاران و ارباب‌رجوع، برخورداری از خلاقیت و ابتکار و تلاش در جهت توسعه‌ی روزافزون دانش و تجربه از جمله فضیلت‌هایی است که به تبع پیروزی انقلاب اسلامی در سیستم اداری کشور وارد شد.

در حال حاضر متعهد و عامل بودن به این فضیلت‌ها اهم انتظارات و توقعات آحاد افراد جامعه از مدیران و کارکنان نظام اسلامی است. صفاتی که تحقق و تجلی کامل و جامع آن در اجزا و عناصر مختلف دستگاه‌های اداری کشور می‌تواند ما در تحقق افق‌های منظور در چشم‌اندازهای کلان کشور و نظام اسلامی مصمم و توانمندتر کند.

طبیعی است در برابر تحقق این صفات و شرایط ایده‌آل و مطلوب، موانع و مشکلاتی وجود داشته و عوامل مختلفی (مستقیم یا غیرمستقیم) مؤثر واقع می‌شوند تا این صفات و شرایط به نحو مطلوب و مورد انتظار جامعه‌ی تحقق به خود نپوشد. یکی از وظایف و تکالیف بسیجیان در محیط‌های اداری به‌عنوان دیده‌بان حریم ارزشی و اعتقادی نظام اسلامی، تشخیص، تعقیب و تحلیل این عوامل و موانع است.

به عبارتی می‌توان گفت بسیجیان در دستگاه‌های اداری مختلف به‌صورت جداگانه و در سطحی کلان در قالب بسیج ادارات و وزارتخانه‌ها می‌توانند با تشکیل کارگروه‌های علمی و تخصصی با غور و تعمق در ریشه‌ها و عوامل کلیدی و اصلی بروز رخوت، رکود و انحراف در سیستم اداری کشور آن‌ها را شناسایی کرده و تحلیل خود در این زمینه را به همراه راهکارهای پیشنهادی برای غلبه بر آن‌ها به مدیران و مسئولان دستگاه مربوط و در سطح کلان به مراجع قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور ارائه دهند.

۲. ارائه الگوی عملی از یک مدیر یا کارمند متعهد، متخصص و قانونمند:

بسیجیان را می‌توان جزء گروه‌های مرجع در جامعه به شمار آورد. گروه‌هایی که رفتار، کردار، گفتار و عملکردشان مورد توجه سایرین بوده، موجب الگوبرداری آنان می‌شود. بسیجیان به فراخور تکلیف و تعهد مضاعفی که به تداوم حیات و سلامت نظام اسلامی احساس می‌کنند باید با ارائه الگوهای عملی از مدیر یا کارمندانی که از سطح بالاتری از عملکرد مفید، مؤثر، مثبت و کارآمد در دستگاه‌های اداری برخوردارند به نمادهایی از افرادی که تخصص و تعهد را توأمان با یکدیگر دارند تبدیل شوند.

بی‌تردید حضور و فعالیت این گونه الگوها می‌تواند نقشی بسزادر هرچه سالم‌تر، شاداب‌تر، فعال‌تر و بانگیزه‌تر شدن محیط‌های اداری ایفا کند.

دستور و تأکید مقام معظم رهبری به بسیجیان است که «باید به گونه‌ای رفتار کنید که احترام مردم جلب شود. باید نمونه اخلاق و تواضع و مهربانی و رعایت مقررات باشید. آن کسی بسیجی‌تر است که مقررات را بیشتر رعایت می‌کند. به خاطر آن که این فرد بیشتر از همه برای نظام دل

میسوزاند و مقررات، لوازم قطعی اداره درست نظام است^۱.

در این رابطه بسیجیان می‌توانند با ارایه عملکرد مورد انتظار از خود به ایفای یکی از سه نقش زیر در محیط کاری خود پردازند:

الف) نقش الگو دهنده:

بسیجیان با ارایه عملکرد مفید و مثبت از خود می‌توانند در کسانی که از زمینه‌های لازم جهت تأثیرپذیری از نمادهای مثبت برخوردارند مؤثر واقع شده، آنان را به درپیش گرفتن رفتار و عملکردی مشابه رفتار و عملکرد خود ترغیب و تشویق کنند.

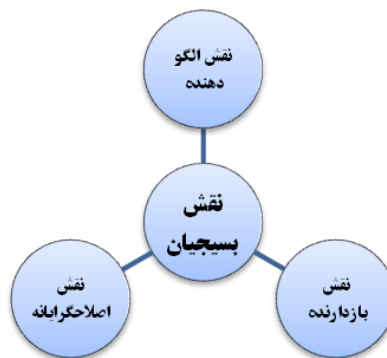
ب) نقش بازدارنده:

بسیجیان با ارایه عملکرد مفید و مثبت از خود می‌توانند محیط را برای کسانی که دارای انگیزه‌های سوء هستند ناامن کرده، آنان را از دست زدن به اعمال و رفتاری خلاف شئون اداری و قانونی بازدارند.

ج) نقش اصلاح گرایانه:

بسیجیان با ارایه عملکردی مفید و مثبت از خود می‌توانند کسانی را که نه با انگیزه و قصد قبلی بلکه در نتیجه فهم اشتباه از قوانین، شرایط محیطی، اختیارات و... به رفتار و کرداری خلاف شئون اداری و قانونی روی آورده‌اند متنبه کرده و آنان را به سمت اصلاح رفتار و عملکرد خود سوق دهند.

نمودار نقش بسیجیان در ارتقای سلامت اداری

۳. عمل به تکلیف الهی امر به معروف و نهی از منکر:

امر به معروف و نهی از منکر یکی دیگر از وظایف و ابزار مهم در دست بسیجیان برای هر چه

۱. از بیانات مقام معظم رهبری در مراسم بیعت جمع کثیری از بسیجیان نمونه ۱۳۶۸/۴/۶

سالم‌سازی محیط‌های اداری است. وظیفه مهمی که در بیان حضرت امیرالمؤمنین، امام علی (ع)، به عنوان دو شعبه از شعب چهارگانه جهاد توصیف شده است:

«والجهاد منها علی اربع شعب: علی الامر بالمعروف والنهی عن المنکر والصدق فی الواطن و شنان الفاسقین...».

در راستای اجرای این وظیفه مهم بسیجیان می‌توانند در اثنای کار و انجام وظایف، به محض مشاهده رفتار و عملکردی خلاف شئون اداری و قانونی، ضمن رعایت کلیه اصول و ضوابط مربوط، به امر به معروف و نهی از منکر پرداخته و متخلفین از حریم و حدود قانون را متوجه کردار و عملکرد اشتباه خود سازند.

«المؤمنون والمؤمنات بعضهم اولیاء بعض یامرون بالمعروف وینهون عن المنکر».

«مردان و زنان باایمان بعضی ناظر و سرپرست بر بعضی دیگر هستند و همدیگر را امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند».

مکتب حیات‌بخش اسلام با تشریح فریضه امر به معروف و نهی از منکر، با ظرافت و صف‌ناشدنی امر نظارت را به‌عنوان یک تکلیف برای فرد فرد مسلمانان واجب دانسته تا با دقت اوضاع و احوال اجتماع خود را تحت نظر داشته باشند و نسبت به حوادث پیرامون خود بی‌تفاوت نبوده و عکس‌العمل مناسب نشان دهند تا از غرق شدن کشتی جامعه انسانی در مسیر پرتلاطم زندگی به‌وسیله‌ی نیشترهای تیز فساد و تباهی و بی‌عدالتی و در یک جمله منکرات، جلوگیری به عمل آورند. این فریضه الهی با اجرای کامل آن، ضامن اجرای سایر احکام الهی و بقاء جامعه است. این فریضه از امتیازات مکتب اسلام است، این ویژگی ضامن حقوق و آزادی‌های مشروع ملت است و علاوه بر آن موجب دوام جامعه و حکومت اسلامی خواهد بود (کامرانی، ۱۳۸۳).

۴. تذکر و یادآوری ارزش‌ها و فضیلت‌های اسلامی و انقلابی به مدیران و مسئولان:

از رسول اکرم (ص) است که فرمودند: «دو صنف هستند که هرگاه صالح باشند امت صالح خواهد بود و هرگاه فاسد شوند امت فاسد خواهند. سؤال شد این‌ها چه کسانی هستند؟ فرمودند: علماء و اداره‌کنندگان».

آسیب‌ها و خطرات بزرگی مسئولان و مدیران دستگاه‌ها را تهدید می‌کنند. تجمل‌گرایی و اشرافی‌زدگی در زمره مهم‌ترین آن‌هاست. رخنه این آفت در میان مدیران مسبب بروز بسیاری دیگر از آسیب‌ها در نظام اداری کشور خواهد شد.

وظیفه و رسالت بسیجیان است که از این خطر بزرگ غافل نمانده و به‌محض مشاهده آثار و

علایم رخنه این آسیب در مشی و خلق مدیری به تذکر و نهی از منکر پرداخته، انتظارات نظام اسلامی و مردم را به وی یادآور شوند.

در بیان امام علی (ع) به ابن عباس است که فرمودند: «در حکومتی که داری نباید ثروت اندوزی کنی و غیظ خود را نسبت به رقیب و مخالف اعمال کنی بلکه هدف تو باید نبود کردن باطل و زنده کردن حق باشد».

در بیان مقام معظم رهبری نیز هست که فرمودند: «مسئولان حق ندارند مانند اعیان و اشراف زندگی کنند»^۱. این تذکر انقلابی باید توسط فرزندان راستین انقلاب به معهود مدیرانی که با عدول از موازین و معیارهای انقلابی درصدد آلوده شدن به زخارف دنیوی با سوءاستفاده از فرصت‌ها و امکانات بیت‌المال هستند داده شود. آلوده شدن مدیران به تجملات و تشریفات به تبع خود، دوری آن‌ها از مردم، بی‌توجهی به ولی نعمتان انقلاب اسلامی، بی‌اعتنایی به حریم و حدود بیت‌المال، بروز تبعیض در نحوه برخورد با مردم، تشدید رقابت بر سر تصاحب فرصت‌ها برای به دست آوردن زخارف دنیایی و بروز بسیاری از ضد ارزش‌های اسلامی را موجب شده، تقویت جریان‌های بیگانه و حتی ستیز با آرمان‌های انقلابی را به دنبال خواهد داشت. بدیهی است که بسیجیان در راستای رسالت خود در مسیر سالم‌سازی نظام اداری باید این مهم را با رعایت همه نکات و موازین قانونی مورد توجه و نظر قرار دهند.

۵. ارایه مشاوره و پیشنهاد به مسئولان دستگاه‌ها:

بسیجیان باید خود را بیش از دیگران در برابر سلامت دستگاه محل خدمت و فعالیت خود متعهد و مسئول دانسته، به تدارک و انجام برنامه‌های سازمان یافته و هدف‌دار در این راستا پردازند. ارایه مشاوره و پیشنهاد به مسئولان مربوط را می‌توان از جمله اقدامات مفید و مؤثر در این زمینه برشمرد. بسیجیان خود را به عنوان مشاوران افتخاری مدیران دستگاه‌ها دانسته و با ارایه نظرات، پیشنهادها، مشاهدات و مطالعات خود به مسئولان مربوط دستگاه‌ها ایشان را در به دست آوردن نگاهی هر چه جامع‌تر به مجموعه تحت مدیریت خود یاری رسانند.

۶. انجام اقدامات و برنامه‌های فرهنگی و ارشادی در دستگاه‌های اداری کشور:

مهم‌ترین مانع کنترل فساد مالی-اداری بر خورداری افراد از ریشه‌های فرهنگی و عقیدتی است. اگر ارزش‌ها، هنجارها، عقاید و باورهای حاکم بر افراد اجتماع متکی بر ارزش‌های مادی‌گرایانه، فردگرایانه و مصرف‌گرایانه باشد و ساختارهای اجتماعی از انسجام و کارکردهای لازم برخوردار نباشند، نا کارآمدی و ضعف نظام فرهنگی و اجتماعی را به دنبال داشته و پیامد آن شکل‌گیری فساد

در همه سطوح و لایه‌های اجتماع خواهد بود.

در حال حاضر سیستم اداری کشور از آسیب‌هایی چون ارتشاء، اختلاس، کم‌کاری، تبعیض در نحوه‌ی برخورد با ارباب‌رجوع، سوءاستفاده از بیت‌المال و ... رنج می‌برد. آسیب‌هایی که یقیناً توسط شمار اندکی از فعالان در این بخش به وقوع می‌پیوندد اما بخش کلانی از انرژی و توان دستگاه‌های مختلف نظارتی و حراستی را درگیر مقابله و پیشگیری از آن ساخته است.

بسیجیان می‌توانند ضمن هماهنگی با سایر بخش‌های دستگاه‌ها در ارتقای سطح اعتقادی کارکنان دستگاه‌های اداری و اقتصادی فعالانه ظاهر و حاضر شده و با استفاده از توانایی‌های بالفعل و بالقوه‌ای که در این راستا در مجموعه خود سراغ دارند با تدارک اقدامات فرهنگی و ارشادی (که می‌تواند هم برای کارکنان و هم ارباب‌رجوع انجام گیرد) مانع از بروز و رشد آسیب‌ها شوند. این گونه اقدامات فرهنگی و ارشادی می‌تواند گاه در شکل یادآوری فضیلت خدمت‌رسانی به مردم و تبلیغ سیره و شیوه بزرگان در این زمینه و آشنا کردن ارباب‌رجوع به حقوق حقه خود انجام گرفته و بروز یابد. گاه نیز می‌توان این مهم را در قالب شناسایی، معرفی و تقدیر از الگوهایی که به خدمت صادقانه و سالم می‌انديشند و در آن مسیر گام برداشته و برمی‌دارند و به عبارتی فعالیت‌ها و عملکردشان از بیشترین قربت با ارزش‌ها و فضیلت‌های مورد توجه نظام اسلامی برخوردار است به انجام رسانند. این اقدام موجب خواهد شد تا مسیر ارزشی و انقلابی در دستگاه‌های اداری کشور همواره زنده باقی مانده و از خطر فراموشی و انزوای مصون ماند.

۷. نظارت بر حسن اجرای امور:

مهم‌ترین اصل در کاهش مفاسد که از عوامل بیرونی به شمار می‌رود، وجود مراجع نظارتی قوی در جامعه است. نبود این مراجع مانع کنترل فساد می‌شود. همان‌طور که می‌دانیم در جوامع اسلامی سه مرجع نظارتی وجود دارد:

الف) نظارت خداوند: خداوند بر کلیه اعمال، حرکات و فکر مردم نظارت مطلق دارد. قرآن

کریم میفرماید:

«أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ»

آیا نمی‌دانید خداوند اعمال شما را می‌بیند؟

پس هر فرد مسلمانی پیش از هر چیز بر این اعتقاد است که رفتار، اعمال و حتی نیت‌های او زیر ذره بین الهی است. یقیناً این اعتقاد می‌تواند زمینه خودکنترلی را در افراد به وجود آورد.

ب) نظارت حکومت: منظور از نظارت دولت فقط نظارت مستقیم نیست بلکه نظارت بر تمام ارکان جامعه به طور غیرمستقیم می‌تواند وجود داشته باشد. کنترل و نظارت که یکی از وظایف اصلی حکومت است، از ارکان اصلی و عناصر حیاتی مدیریت سالم و کارآمد به شمار می‌رود. این مهم در کشورمان به عهده دستگاه‌های مختلف نظارتی و از جمله مهم‌ترین آن‌ها «سازمان بازرسی کل کشور و دیوان محاسبات کشور» نهاده شده است.

مقام معظم رهبری در زمینه‌ی وظیفه این دستگاه‌های نظارتی می‌فرماید: «بر خلاف دوران طاغوت که فساد حاکمیت داشت، مبنای تشکیل نظام اسلامی بر صلاح و درستی است؛ بنابراین هیچ‌گونه فسادی در هیچ‌جا قابل قبول نیست و سازمان بازرسی باید با گسترش نظارت بر همه دستگاه‌ها در هر رده‌ای به خصوص دستگاه اجرایی و قضایی مراقبت کند که مطلقاً در هیچ گوشه‌ای فساد وجود نداشته باشد»^۱.

ج) نظارت همگانی: مردم، بهترین ناظر در جهت انجام درست امور هستند. کلیه افراد جامعه موظف‌اند بر اساس وظیفه شرعی خود بر عملکرد دیگر اعضا و عملکرد مدیران و مسئولان نظارت داشته باشند؛ البته این نظارت در آموزه‌های دینی به امر به معروف و نهی از منکر معروف است.

۸. ارایه مشاوره و پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و ابهامات همکاران:

تردید در این نیست که شماری از رفتار و عملکردهای خلاف قوانین که از سوی برخی از کارکنان دستگاه‌های اداری سر می‌زند ناشی از سوءنیت آنان نبوده بلکه ریشه در جهل ایشان به قوانین و مقررات دارد؛ لذا می‌توان با راهنمایی و ارایه طریق صحیح و به‌هنگام و نیز پاسخگویی به پرسش‌ها و رفع ابهام از ذهن ایشان به قوانین، این قبیل افراد را از آلوده شدن به رفتار و عملکرد خلاف یا معارض با قوانین بازداشت.

در این ارتباط بسیجیان می‌توانند با اشراف بر قوانین در انجام این مهم نقش تأثیرگذاری را ایفا کرده و مرجعی مطمئن و مطلع برای ارایه راهنمایی و مشاوره برای سایر همکاران خود باشند.

۹. کمک به دستگاه‌های حراستی و نظارتی:

کمک به دستگاه‌های حراستی و نظارتی برای کشف و مقابله با افراد ایجادکننده‌ی نارضایتی و سوء جریان در درون دستگاه‌های حکومتی از دیگر راهکارها و روش‌های بسیجیان در مسیر تأمین و ارتقای سلامت سامانه اداری کشور است. یقیناً تعداد این گونه افراد مشکل‌آفرین و مسأله‌ساز در مقایسه با خیل کارکنان شریف اداری کشور قلیل است؛ لیکن آثار و تبعات ناشی از اقداماتشان در سلب اعتماد میان مردم و نظام اداری و ناکارآمد جلوه دادن آن، شدید و تخریب‌کننده خواهد بود.

۱. از بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس، معاونان و مسئولان سازمان بازرسی کل کشور ۱۳۷۵/۱۲/۶

از این رو، شناسایی به موقع این گونه افراد یا جریان‌ها منجر به کور شدن سرچشمه‌ها و زیرشاخه‌های فتنه فساد مالی، اداری و... شده، به تقویت انگیزه و اراده‌های ضد فساد در دستگاه‌ها خواهد انجامید.

۱۰. تدبیر و ارایه راهکار جهت کاهش هزینه‌ها و حفظ بیت‌المال در دستگاه‌ها:

تدبیر به منظور یافتن راه‌ها و راهکارهای کاهش هزینه‌های غیرضروری در دستگاه‌ها، انجام امور با حداقل هزینه و صرف بیت‌المال در مسیر و موارد حقه آن را می‌توان یکی دیگر از روش‌هایی دانست که بسیجیان می‌توانند با انجام آن به ایفای نقش و سهم خود در جهت سالم‌سازی دستگاه‌های اداری از آفت قصور یا تقصیر در مصرف بی‌محابای بیت‌المال بپردازند. بسیجیان می‌توانند با تحلیل روش‌ها و اسلوب اجرایی جاری در دستگاه‌های متبوعه خود و استفاده از الگوهای جاری در سایر دستگاه‌ها، روش یا روش‌های بهینه‌ای را که متضمن انجام امور توأم با رعایت حدود و حقوق بیت‌المال باشد را استخراج و به مبادی ذی‌ربط دستگاه محل خدمت خود ارایه دهند.

در دستگاه‌هایی که به خصوص با امور عمران و صنعت سروکار دارند هر ساله طرح‌های مختلف کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت متعددی به اجرا در می‌آید. پروژه‌هایی که بسیاری از آن‌ها به صورت پیمانکاری بوده و توسط بخش خصوصی صورت می‌پذیرد. می‌توان با فراهم کردن تمهیدات لازم و وظیفه ارزیابی اقدامات صورت گرفته در راستای اجرای پروژه را بر عهده بسیجیان دستگاه‌های اداری گذاشت.

در این راستا پایگاه‌های بسیج ادارات می‌توانند با تشکیل گروه‌های تخصصی و فنی ضمن تقویت توانایی‌های خود در این عرصه، با حسن نظارت بر روند و نحوه اجرای طرح‌های مختلف ادارات متبوع خود چون چشمی بیدار، بینا و امین، حافظ حریم قانون، حدود بیت‌المال و حقوق و منافع سازمان متبوع خود باشند.

نقش مدیران بسیجی در سالم‌سازی دستگاه‌های دولتی:

تساهل و تسامح نسبت به فساد یکی دیگر از موانع کنترل فساد به خصوص در حوزه‌ی سیاسی و اداری است. موارد زیر را می‌توان عمده‌ترین دلایلی دانست که موجبات چشم‌پوشی نسبت به فساد اداری را فراهم می‌آورد:

۱- ترجیح برخی مدیران در زمینه‌ی ارایه‌ی فرصت‌های کسب در آمد و موقعیت بهتر از طرق

نامشروع به جای اعطای امتیازهای قانونی به حامیان سیاسی خود؛

۲- ناتوانی در افزایش حقوق و مزایای کارکنان که منجر به چشم‌پوشی از موارد تخلف

می‌شود؛

۳- جلوگیری از بروز تفرقه و تنش؛

۴- حفظ مشروعیت و آبروی نظام اداری از طریق مسکوت گذاردن مصادیق فساد اداری.

بدیهی است بسیج به حکم گستردگی و دامنه نفوذ و حضورش در میان اقشار و صنوف مختلف جامعه در سطح خاصی محدود نمانده است. از جمله این اقشار مدیران و مسئولان دستگاه‌های دولتی هستند. یقیناً کثیری از این مدیران، خود از اعضا و فعالان این نهاد بوده یا در زمره متخلفین به اخلاق و سیره و سلوک بسیجی هستند. این قسم از مدیران خود داعیه‌دار حفظ فضایل و ارزش‌های اسلامی در جامعه و به‌خصوص در حوزه تحت مسئولیت خود می‌باشند. آنان به حکم بایسته‌ها و شاخصه‌های تفکر بسیج - پایه باید طلایه‌دار انجام امور بر مدار و محور قوانین بوده، اجازه و مجال تخطی از آن در حوزه تحت مدیریت خود رانده‌اند. این قشر از مدیران می‌توانند با انجام و هدایت اقدامات شش‌گانه زیر برای تحقق این مهم (سالم‌تر سازی دستگاه‌های اداری) به ایفای نقش پردازند:

الف) از صحت و سلامت تصمیمات و اقدامات خود و قرار داشتن آن بر مدار و محور قوانین اطمینان حاصل کنند. این اطمینان از طرق مختلف از جمله صرف دقت و فرصت مناسب برای اتخاذ تصمیمات، مشاوره با افراد متعهد و متخصص و نیز توجه به هشدارها و توصیه‌های دستگاه‌های نظارتی می‌تواند حاصل شود.

ب) با روی گشاده از انتقادهای و پیشنهادهای مطرح در خصوص حوزه عملکردی خود استقبال کرده، حتی افرادی را مشخص کنند تا تصمیمات و اقداماتشان را زیر ذره‌بین برده و بایک نظارت درون سیستمی آن‌ها را در محک نقد و بررسی قرار داده، نظرات و پیشنهادهای اصلاحی خود را به‌موقع و به‌دور از هرگونه مصلحت‌اندیشی یا خودسانسوری به‌وی منتقل کنند.

ج) با برخورد سریع، قانونی و قاطع با مصادیق رفتار و اعمال افراد زیر مجموعه خود که مصداق عبور از قوانین و هنجارهای جامعه و یا بی‌اعتنایی به آن به شمار می‌رود این پیام را به همگان منتقل کنند که در مبارزه با مصادیق مفاسد، جدی و مصمم بوده و هیچ‌گونه سفارشی رانیز در این راستا نمی‌پذیرند.

د) با اتخاذ تدابیر مناسب از جمله تقویت واحدهای نظارتی و حراستی از بروز مفاسد جلوگیری کرده، به عبارتی علاج واقعه قبل از وقوع کنند.

ه) هدایت امور و مدیریت‌ها را به افراد متعهد و متخصص سپرده و افراد فرصت‌طلب و بیگانه با دغدغه‌های اسلامی را از دست‌یازیدن به جایگاه‌هایی که امانت‌خدا و مردم به شمار می‌آید دور نگهدارند.

و) قوانین و مقررات و نیز خطوط قرمز را برای کلیه مدیران و کارکنان زیرمجموعه خود به‌طور صریح و روشن ترسیم و تبیین کرده، بدین وسیله عذر جهل به قوانین را از آنان بگیرند تا به هنگام ارتکاب تخلف، عدم آگاهی به قوانین یا مطالبات دستگاه را دست‌مایه‌های برای توجیه فعل یا رفتار خود قرار ندهند. ضمن آن که انجام این مهم باعث خواهد شد تا منابع مهم دستگاه که همان نیروی انسانی است از خطر مواجهه یا تسلیم شدن در برابر وساوس درونی و بیرونی مصون بمانند.

نتیجه‌گیری

تأثیر عوامل گوناگون در شکل‌گیری فساد به آن ماهیت پیچیده‌ای داده است که در نتیجه آن بسیاری از برنامه‌های طراحی شده دولت‌ها برای مبارزه با فساد به شکست انجامیده است؛ بنابراین از گذشته تا امروز با وجود برنامه‌های اصلاحات اداری و قوانینی که برای مبارزه با فساد اداری یا تعدیل آن وضع شده است، پدیده فساد اداری هنوز بر طرف نشده است.

بی‌گمان علت آن کمبود قوانین نیست بلکه باید علت اصلی استمرار فساد اداری را در عوامل دیگری (فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اداری) جستجو کرد.

از جمله مهم‌ترین راهکارهای مقابله با فساد، فعال‌تر کردن نهادهای مردمی و استفاده از ابزار مهم نظارت همگانی است. نظارتی که در گستره کشور فعال شده و بتواند بر افعال و عملکرد کارگزاران حکومتی نظارت کند.

در کشور ما بسیج به‌عنوان بزرگ‌ترین تشکل مردمی و غیردولتی می‌تواند نقشی بسزا در این باره ایفا کند. در این مقاله انواع نقش‌هایی که بسیجیان می‌توانند در این زمینه ایفا کنند را مورد بررسی قرار دادیم.

نقش‌هایی که البته ایفای هر چه بهینه برخی از آنها نیازمند تدوین قوانین و مقرراتی نیز است تا دلگرمی بیشتری به کسانی دهد که دل در گرو موفقیت نظام اسلامی بسته و موفقیت انقلاب اسلامی در نظام‌سازی و ارایه الگوی عملی از یک حاکمیت مردم‌سالار دینی موفق را آرزوی

قلبی خود می دانند.

فهرست منابع و مآخذ

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- مجموعه بیانات حضرت امام خمینی (ره)
- بیانات مقام معظم رهبری در خطبه‌های نماز جمعه تهران ۱۳۷۹/۹/۲۵
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار بسیجیان استان خراسان شمالی ۱۳۹۱/۷/۲۴
- بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در اجتماع بزرگ زائران حرم امام خمینی (ره) ۱۳۸۱/۳/۱۴
- بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در خطبه‌های نماز جمعه تهران ۱۳۸۰/۹/۱۶
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از بسیجیان ۱۳۷۸/۹/۳
- بیانات مقام معظم رهبری در مراسم بیعت جمع کثیری از بسیجیان نمونه ۱۳۶۸/۴/۶
- اسفندیاری، خلیل (۱۳۸۶)، تأملی بر نقش و وظیفه بسیج در نظارت بر عملکرد دستگاه‌های اداری و سالم‌سازی آن‌ها، روزنامه رسالت، سال بیست و دوم، شماره ۶۱۹۲، ۱۳۸۶.
- خداداد حسینی، سید حمید و فرهادی نژاد، محسن (۱۳۸۰). بررسی فساد اداری و روش‌های کنترل آن، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره پنجم، شماره اول.
- روزنامه جمهوری اسلامی ۱۳۷۱/۴/۲۳
- سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۸۶)، فساد اداری، عوامل بروز و راه کارهای پیش‌گیری و مقابله با آن.
- سلطانی، ایرج (۱۳۷۹)، پیامدهای برخاسته از تخلفات اداری در سازمان‌های صنعتی و تولیدی بخش دولتی، ارتقای سلامت نظام اداری، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- صبوری، منوچهر (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی سازمان‌ها، بوروکراسی مدرن ایران، تهران، سخن.
- عابدی جعفری، حسن و حبیبی، لیلی (۱۳۸۸)، نقش جامعه مدنی در مبارزه با فساد، همایش ارتقای سلامت اداری سازمان بازرسی کل کشور.
- کامرانی، علیرضا (۱۳۸۳)، نقش و جایگاه مشارکت مردمی در امر نظارت کارآمد، مجموعه مقالات سومین همایش نظارت کارآمد سازمان بازرسی کل کشور.
- کیانی منش، کامران (۱۳۸۶)، تأملی بر موضوع فساد اداری، www.ict.gov.ir.

- محمودی، محمد مهدی (۱۳۸۳)، نقش فرهنگ سازمانی در پیشگیری از بروز فساد اداری.
- مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران (۱۳۸۷)، نقش مدیریت در بهبود سلامت اداری.
- نجف پور، شعبان و کمالی، یحیی (۱۳۸۸)، نقش رسانه‌ها در پیشگیری و مبارزه با فساد و آرایه راهکارهای عملی، مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، سازمان بازرسی کل کشور.
- وثوقی، منصور و علی اکبر نیک خلق (۱۳۸۵)، مبانی جامعه‌شناسی، تهران، بهینه، چ پانزدهم.

اثرات تورم بر فساد اداری و مالی و روش‌های کنترل آن مطالعه موردی: گروه کشورهای در حال توسعه اسلامی (۲۰۱۳-۲۰۰۳)

یاور خانزاده^۱

جعفر حسینی^۲

احمد توکل مقدم^۳

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بررسی تأثیر نرخ تورم بر فساد اداری و مالی در گروه کشورهای در حال توسعه اسلامی طی سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۰۳ است. برای این منظور از شاخص ادراک فساد برای اندازه‌گیری فساد اداری و مالی استفاده شده و مدل تحقیق با استفاده از تکنیک داده‌های تابلویی تخمین زده شده است. نتایج حاصل از تحقیق حاکی است نرخ تورم بر شاخص ادراک فساد تأثیر منفی داشته و بر متغیرهای درآمد سرانه و اندازه دولت تأثیر مثبت داشته است؛ ولی متغیر اندازه دولت در این پژوهش و برای این گروه از کشورها بر شاخص ادراک فساد تأثیر معنی‌داری نداشته و لذا قابلیت تفسیر ندارد؛ از این رو مهم‌ترین راهکار سیاستی این پژوهش آن است که مسئولان و سیاست‌گذاران اقتصادی کشور که دغدغه سالم‌سازی محیط اقتصادی کشور را دارند می‌بایست به‌صورت جدی در جهت کنترل تورم گام بردارند. همچنین هر چقدر دولت در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی موفق‌تر حاضر شود و در جهت افزایش درآمد سرانه موفقیت بیشتری حاصل کند، به تناسب در کنترل مفاسد مالی و اداری توفیق خواهد یافت.

**کلید واژه‌ها: نرخ تورم، شاخص ادراک فساد، کشورهای در حال توسعه اسلامی
(دی هشت^۴)، اقتصاد مقاومتی، رهیافت داده‌های تابلویی**

طبقه‌بندی JEL: C23, E31, E62

۱. کارشناس ارشد اقتصاد اسلامی دانشگاه علوم اقتصادی (امور اقتصادی سابق)، بازرس اداره کل امور اقتصادی و دارایی سازمان بازرسی کل کشور (نویسنده مسئول)

۲. کارشناس ارشد اقتصاد، سربازرس اداره کل امور اقتصادی و دارایی سازمان بازرسی کل کشور

۳. کارشناس ارشد مدیریت اجرایی، بازرس کل امور اقتصادی و دارایی سازمان بازرسی کل کشور

۴. کشورهای در حال توسعه اسلامی (DB) عبارت‌اند از: ایران، اندونزی، بنگلادش، پاکستان، ترکیه، مالزی، مصر و نیجریه

مقدمه

یکی از مؤلفه‌های مهم برای سنجش و ارزیابی هر اقتصادی اندازه‌گیری تولید و رشد سرمایه‌گذاری است. طبق نظر اندیشمندان و سیاستمداران اقتصادی گسترش تولید و رشد بهره‌وری نیاز به سرمایه‌گذاری مولد دارد تا موتور تولید تغذیه شود. تأمین منابع سرمایه‌گذاری در هر جامعه‌ای جزء وظایف و اختیارات مؤسسات مالی است. این امر مهم نیاز به نقدینگی دارد که بایستی بانک مرکزی در هر جامعه‌ای نقدینگی را برای مؤسسات تأمین کند؛ اما طبق رویه‌های اقتصادی نقدینگی بیش از حد که متناسب با ساختار بودجه کشور نباشد منجر به بروز تورم در اقتصاد می‌شود. از آثار مخرب تورم می‌توان به افزایش نااطمینانی و بی‌ثباتی در اقتصاد کلان و کاهش سرمایه‌گذاری بلندمدت و عوامل دیگر نظیر بروز فساد اداری اشاره کرد.

دلایل متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد متغیرهای فساد اداری و نرخ تورم با یکدیگر ارتباط دارند. یکی از مهم‌ترین این دلایل نظریه وضع مالیات بهینه^۱ است که بیان می‌کند دولت‌ها از طریق پدیده حق ضرب پول^۲، تمایل به افزایش نرخ تورم دارند. از طرف دیگر هزینه‌های جمع‌آوری مالیات و همچنین فرار مالیاتی^۳ موجب می‌شود تا دولت‌ها بر اهرم مالیات تورمی^۴ به‌عنوان یکی از منابع درآمدهای دولت تأکید کنند؛ علاوه بر این فساد اداری می‌تواند منجر به فرار سرمایه شده و از این طریق بر درآمدهای مالیاتی دولت مؤثر باشد. با عنایت به این موارد ملاحظه می‌شود که متغیرهای نرخ تورم و فساد اداری به لحاظ نظری می‌توانند با یکدیگر ارتباط مستقیمی داشته باشند؛ لذا بررسی ارتباط بین تورم و فساد مالی و اداری و روش‌های مقابله با این پدیده، با اهمیت به نظر می‌رسد. در این مقاله به صورت تجربی تأثیر نرخ تورم بر فساد در گروه کشورهای D8 با بهره‌گیری از تکنیک داده‌های تابلویی در سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۰۳ بررسی شده است. فرضیه اصلی تحقیق این است که نرخ تورم بالا منجر به فساد مالی می‌شود. همچنین محقق به دنبال یافتن پاسخ این سؤال است که چه ارتباطی بین تورم و فساد مالی وجود دارد؟ بر اساس هدف این مطالعه بخش‌های تشکیل‌دهنده مقاله به صورت زیر سازماندهی شده است:

در بخش دوم به پیشینه‌ی تحقیق پرداخته شده، در بخش سوم مبانی نظری تحقیق، در بخش چهارم روش‌شناسی تحقیق، در بخش پنجم تجزیه و تحلیل نتایج و در نهایت در بخش ششم به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات اشاره شده است.

1. Theory of Optimal Taxation
2. Seigniorage
3. Tax Evasion
4. Inflationary Tax

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه‌ی بررسی رابطه بین فساد و نرخ تورم در خارج از کشور تحقیقات گسترده‌ای انجام گرفته که در ادامه به مهم‌ترین مطالعات انجام یافته خارجی و داخلی اشاره می‌شود.

۱-۲ مطالعات انجام گرفته خارجی

المرهوبی (۲۰۰۰) به بررسی رابطه بین پدیده فساد و تورم در ۴۱ کشور با استفاده از داده‌های میانگیری شده در دوره ۱۹۹۵-۱۹۸۰ پرداخته است. در این مطالعه به منظور دستیابی به نتایج قابل اتکا از شاخص‌های استقلال بانک مرکزی، سطح توسعه یافتگی و درجه باز بودن اقتصاد به عنوان متغیرهای کنترلی استفاده شده است. شواهد تجربی به دست آمده دلالت بر آن دارند که فساد به عنوان یکی از عوامل توضیح دهنده تورم عمل می‌کنند؛ به این معنی که کشورهای با سطح بالاتری از فعالیت‌های فاسد، تورم‌های بالاتری را تجربه می‌کنند. مطالعه هانا یوسفی (۱۳۸۸) با استفاده از نمونه‌ای شامل تقریباً ۱۰۰ کشور و به کارگیری روش‌های مقطع عرضی و پانل نشان داد که پدیده فساد می‌تواند توضیحی برای نرخ‌های بالای تورم باشد. همچنین یافته‌های این مطالعه اشاره می‌کنند که اثر فساد بر روی تورم در کشورهای در حال توسعه بیشتر است.

هانگ و وی^۱ (۲۰۰۱) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه بین فساد و سیاست‌های پولی می‌پردازند. آن‌ها در این مطالعه با بیان این که میزان فساد در کشورهای مختلف، متفاوت است، با رایه یک مدل بین کشوری نتیجه‌گیری می‌کنند که در کشورهای با میزان فساد بالاتر، رابطه مثبت و معنی‌داری بین فساد و تورم مشاهده می‌شود.

دی تلا و برائن^۲ (۲۰۰۴) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه بین تورم، بی‌ثباتی تورم و فساد می‌پردازند. آن‌ها در این مطالعه با استفاده از داده‌های تورم و فساد مربوط به ۷۵ کشور، به این نتیجه می‌رسند که بی‌ثباتی و تغییرات تورم می‌تواند منجر به فساد بالاتر و سرمایه‌گذاری کمتر شود. آن‌ها همچنین در مطالعه خود نشان می‌دهند که سیاست‌های رقابتی می‌تواند فساد را کاهش دهد.

ویندلین و هیلمن^۳ (۲۰۰۷) به مطالعه رابطه بین سیاست رقابتی، تورم و فساد می‌پردازند. آن‌ها با استفاده از تحلیل‌های رگرسیونی به بررسی رابطه بین متغیرهای فوق در ۲۳ کشور آفریقایی می‌پردازند و در این مطالعه به این نتیجه می‌رسند که با وجود رابطه بین فساد و تورم در این

1. Theory of Optimal Taxation

2. Seigniorage

3. Tax Evasion

کشورها، بین سیاست‌های رقابتی و تورم رابطه معناداری مشاهده نمی‌شود. رحمانی و یوسفی^۱ (۲۰۰۸) در مقاله‌ای به بررسی ارتباط بین فساد اداری، سیاست‌های پولی و نرخ تورم در ۹۷ کشور در حال توسعه و توسعه یافته طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۳ می‌پردازند. آن‌ها در مطالعه خود به این نتیجه می‌رسند که بین فساد اداری و نرخ تورم در کشورهای مورد بررسی رابطه مثبت و معنی‌دار برقرار بوده و این رابطه مثبت با وارد کردن متغیر نرخ رشد عرضه پول در مدل همچنان حفظ می‌شود.

قوش و نیندیز^۲ (۲۰۱۰) به بررسی رابطه بین فساد در مالیه عمومی یا فساد در سیستم اداری و رابطه آن با تورم، رشد و مالیات می‌پردازند. آن‌ها در این مطالعه اشاره می‌کنند که فساد در مالیه عمومی به سه شکل ممکن است رخ دهد: اولاً، کاهش در درآمدهای مالیاتی اخذ شده از خانوارها ثانیاً، افزایش تورمی پرداختی‌های دولتی و ثالثاً، کاهش بهره‌وری و کارایی مخارج دولتی. آن‌ها در این مطالعه به این نتیجه می‌رسند که افزایش فساد به هر یک از سه شکل فوق، منجر به افزایش تورم و کاهش رشد می‌شود که در این بین اثر فساد بر رشد اقتصادی قابل توجه است.

گولزار و همکاران^۳ (۲۰۱۱) در مطالعه‌ای به بررسی همبستگی بین شاخص ادراک فساد و نرخ تورم در کشورهای هند و پاکستان طی سال‌های ۲۰۰۹-۱۹۹۵ می‌پردازند. یافته‌های تجربی این مطالعه نشان می‌دهد که همبستگی بین شاخص ادراک فساد و نرخ تورم در پاکستان ضعیف بوده است. در حالی که این ارتباط در کشور هند قوی است؛ به عبارت دیگر همبستگی مثبت و معنی‌داری بین شاخص ادراک فساد و نرخ تورم در هند برقرار است.

دمیر و پراکسا^۴ (۲۰۱۱) با بهره‌گیری از رهیافت داده‌های تابلویی به بررسی تأثیر شاخص ادراک فساد اداری بر نرخ تورم در ۱۰ کشور منتخب عضو اتحادیه اروپا طی سال‌های ۲۰۰۸-۱۹۹۵ می‌پردازند. آن‌ها در این مطالعه به این نتیجه می‌رسند که شاخص ادراک فساد اداری تأثیر مثبت و معنی‌داری بر نرخ تورم در کشورهای مورد بررسی داشته است.

دیوان^۵ (۲۰۱۱) با استفاده از رهیافت داده‌های تابلویی به بررسی ارتباط بین متغیرهای فساد اداری و نرخ تورم در بنگلادش طی سال‌های ۲۰۰۹-۱۹۹۵ می‌پردازد. وی در مطالعه خود نتیجه

1. Rahmani and Yousefi

2. Ghosh and Neandis

3. Gulzar et al

4. Damir and Praksa

5. Dewan

می‌گیرد که شاخص ادراک فساد اداری تأثیر مثبت بر نرخ تورم داشته است؛ اما این تأثیر گذاری به لحاظ آماری معنی‌دار نیست.

۲-۲ مطالعات انجام گرفته در ایران

با بررسی سابقه پژوهش‌های انجام گرفته در داخل کشور به این نتیجه رسیدیم که مطالعات خیلی محدودی در مورد ارتباط بین تورم و فساد اداری صورت گرفته و اکثر مطالعات به بررسی ارتباط بین فساد اداری، رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری، استقلال بانک مرکزی و آزادی اقتصادی پرداخته‌اند که در ادامه به تعداد محدودی از آن‌ها اشاره می‌شود.

جعفری صمیمی (۱۳۸۰) فساد و استقلال بانک مرکزی در کشورهای برگزیده در حال توسعه طی سال‌های ۱۹۹۸-۱۹۹۰ را بررسی می‌کنند. نتایج به دست آمده از این مطالعه نشان می‌دهد که بین استقلال بانک مرکزی و کاهش فساد در کشورهای در حال توسعه رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد.

سامتی و همکاران (۱۳۸۵) در مطالعه‌ای با استفاده از سه مدل، اثر آزادی اقتصادی و اجزای آن بر فساد مالی را بررسی می‌کنند. این مدل‌ها با رویکرد داده‌های تابلویی برای ۷۳ کشور طی سال‌های ۲۰۰۳-۲۰۰۰ برآورد شده است. نتایج، بیانگر اثر مثبت و معنی‌دار سه جزء اصلی آزادی اقتصادی (ساختار قضایی و امنیت حقوق مالکیت، پول سالم، آزادی مبادله با خارجی‌ها) و اثر بی‌معنی دو جزء دیگر (اندازه‌ی دولت و قوانین و مقررات) بر فساد مالی است.

صادقی و فشاری (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای تحت عنوان «بررسی تأثیر شاخص ادراک فساد بر نرخ تورم، مطالعه موردی: کشورهای منطقه منا (MENA)» با استفاده از رهیافت داده‌های تابلویی به بررسی تأثیر فساد اداری بر نرخ تورم پرداخته‌اند. نتایج مطالعات آن‌ها دلالت بر این دارد که شاخص‌های ادراک فساد تأثیر منفی بر نرخ تورم دارد.

رحمانی، کیمیجانی و فلاحی (۱۳۹۱) با استفاده از رهیافت پنل دیتا به تحلیل رابطه بین فساد و مالیات تورمی در نمونه‌ای شامل ۱۱۰ کشور پرداخته و به این نتیجه رسیدند که سطح فساد بیشتر با ثابت بودن سایر شرایط منجر به افزایش نسبت مالیات تورمی می‌شود. همچنین دریافته‌اند که اثر فساد بر روی مالیات تورمی در کشورهای در حال توسعه بیشتر است.

با بررسی مطالعات خارجی و داخلی می‌توان بیان کرد در اغلب مطالعات خارجی به بررسی اثر فساد بر روی تورم پرداخته شده و در مطالعات داخلی به بررسی تأثیر تورم بر روی فساد اداری

پرداخته نشده است؛ لذا انجام این مطالعه به صورت تجربی حائز اهمیت بوده و نسبت به مطالعات پیشین دارای نوآوری است.

۳. ادبیات نظری تحقیق

در این بخش ابتدا به بیان آناتومی فساد و انواع فساد اداری پرداخته شده و سپس در قسمت دوم فساد مالی مورد بررسی قرار گرفته و در بخش سوم به صورت اجمالی به تجزیه و تحلیل ارتباط بین نرخ تورم و فساد پرداخته می شود.

۱-۳ آناتومی فساد

فساد تا جایی که به سازمان و فرآیندهای سازمانی مربوط می شود به اجزای سه گانه‌ی سیاسی، قانونی و اداری قابل تقسیم است که در این مقاله فقط فساد اداری و مالی مورد بررسی قرار گرفته است.

- فساد سیاسی: بنا به تعریفی کلی، فساد سیاسی عبارت است از سوء استفاده از قدرت سیاسی در جهت اهداف شخصی و نامشروع. اصولاً فساد سیاسی و قدرت، همزاد یکدیگرند؛ یعنی تا زمانی که قدرت وجود نداشته باشد از فساد سیاسی هم اثری نخواهد بود. همان گونه که روسو می گوید: «فساد سیاسی نتیجه‌ی حتمی کشمکش و تلاش بر سر کسب قدرت است» (فرهادی نژاد، ۱۳۸۸).

- فساد قانونی: منظور از فساد قانونی وضع قوانین تبعیض آمیز به نفع سیاستمداران قدرتمند و طبقات مورد لطف حکومت است. این نوع رفتار که در اصطلاح به آن فساد قانونی اطلاق می شود این باور عمومی که فساد فقط شامل اعمالی می شود که مغایر با قانون باشد را رد می کنند؛ برای مثال قوانینی که بدون هیچ گونه توجیه اقتصادی و یا اجتماعی انحصار خرید، فروش یا تولید یک محصول را به یک فرد یا گروه از افراد اختصاص می دهند نمونه‌هایی از این نوع فساد هستند (حبیبی، ۱۳۷۵، ص ۱۴).

- فساد اداری: صاحب نظران به مقتضای زاویه‌ای که برای نگرستن به این پدیده انتخاب کرده‌اند تعریف مختلف و بعضاً مشابهی از فساد اداری ارائه کرده‌اند؛ به عنوان نمونه جیمز اسکات معتقد است فساد اداری به رفتاری اطلاق می شود که ضمن آن فرد به دلیل تحقق منافع خصوصی خود و دستیابی به رفاه بیشتر و یا موقعیت بهتر خارج از چارچوب رسمی وظایف یک نقش دولتی عمل می کنند (اسکات، ۱۹۷۲). تعریفی که به سایر تعاریف ترجیح داده

می‌شود تعریفی است که ساموئل هانتینگتون ارائه داده است که در اینجا با اندکی اصلاح و بهبود آورده می‌شود. وی معتقد است: فساد اداری به مجموعه رفتارهای آن دسته از کارکنان بخش عمومی اطلاق می‌شود که در جهت منافع غیرسازمانی ضوابط و عرف پذیرفته شده را نادیده می‌گیرند (هانتینگتون، ۱۳۷۰، ص ۹۱ - ۹۰، کلیتگارد، ۱۳۷۵، ص ۳۵). به عبارت دیگر فساد ابزاری نامشروع برای برآوردن تقاضاهای نامشروع از نظام اداری است. در ادامه به انواع فساد اداری و فساد مالی به طور مختصر اشاره می‌شود.

۱-۱-۳ انواع فساد اداری

فساد اداری به وضعیتی در نظام اداری گفته می‌شود که در اثر تخلفات مکرر و مستمر کارکنان به وجود می‌آید و جنبه‌ای فراگیر دارد که در نهایت آن را از کارایی و اثربخشی مورد انتظار بازمی‌دارد. این تخلفات که در مجموع به فساد اداری منجر می‌شوند انواع گوناگونی دارند که رایج‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱- فساد مالی که خود به چندین نوع تقسیم می‌شود:

- ارتشاء،

- اختلاس،

- فساد در خریدهای دولتی از بخش خصوصی،

- فساد در قراردادهای مقاطعه کاری دولت با پیمانکاران،

- فساد مالیاتی؛

۲- استفاده شخصی از اموال دولتی؛

۳- کم کاری، گزارش مأموریت کاذب، صرف وقت در اداره برای انجام کارهایی غیر از

وظیفه اصلی؛

۴- سرقت اموال عمومی از سوی کارکنان؛

۵- اسراف و تبذیر؛

۶- ترجیح روابط بر ضوابط؛

۷- فساد در شناسایی و مبارزه با قانون‌شکنی (تساهل و تسامح نسبت به فساد)؛

۸- فساد در ارائه کالا و خدمات دولتی؛

۹- فساد در صدور مجوز برای فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی؛

۱۰ - فساد استخدامی: عدم رعایت ضوابط و معیارهای شایستگی در گزینش، انتخاب و ارتقاء افراد در سازمان.

در ادامه مطالب به فساد مالی و تعامل آن با سیاست‌های پولی و مالی و رابطه آن با تورم با تأکید بر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی اشاره می‌شود.

۲-۳ فساد مالی

تاکنون تعاریف بسیاری از فساد مالی شده است و برخی صاحب‌نظران تعاریفی جدی از آن ارایه می‌کنند. کلمه «فساد» از ریشه «فسد» بوده که به معنای جلوگیری از انجام اعمال درست و سالم است و در زبان انگلیسی با عنوان «Corruption» و ریشه لاتینی «rumpere» مطرح می‌شود که به معنای شکستن و نقض کردن است و چیزی که شکسته یا نقض می‌شود می‌تواند قوانین و مقررات یا قواعد اداری باشد (تانزی، ۱۳۷۸، ص ۱۸۲ و ۱۸۳). بدین معنا فساد یعنی هر پدیده‌ای که مجموعه‌ای را از اهداف و کارکردهای خود بازدارد.

به هر نوع تصرف غیرقانونی در اموال دولتی و سوءاستفاده از موقعیت و استفاده غیرقانونی از اختیارات و قدرت در جهت استفاده از امکانات مالی، فساد مالی اطلاق می‌شود که دارای مصادیقی چون اختلاس، رشوه، اخاذی و رانت‌های اقتصادی، برداشت و دخل و تصرف غیرقانونی در وجوه و اموال، استفاده از امتیازات و بهره‌برداری‌های مالی و اشکال گوناگون دیگر است. به عبارت خلاصه فساد مالی، سوءاستفاده از مقام و موقعیت دولتی (عمومی) برای کسب منافع شخصی است (استر فلد، بی تا، صص ۱۳-۲۰).

در دهه‌های اخیر برخی از صاحب‌نظران به عللی که اکنون منسوخ شده وجود و شیوع فساد مالی را تسهیل کننده و «گریس» توسعه می‌دانستند و مدعی بودند که فساد مالی و انجام مصادیق آن راهی مؤثر برای دور زدن مقررات مزاحم و دست و پاگیر در نظام غیر اثربخش است و از طرفی فساد این امکان را به کسانی که وقت آن‌ها با ارزش است می‌دهد تا به‌طور مستقیم به اول صف بیایند یا تقدیم پروژه به شرکت‌هایی که سودآورترین هستند صورت گیرد؛ بنابراین می‌توانند بالاترین رشوه‌ها را بدهند تا به نتایج ثمربخش تری برسند (لین، ۱۹۸۶، صص ۳۳۷-۳۴۱)؛ هانتینگتون، ۱۹۶۸، صص ۳۸۵-۳۸۷). این گروه به هیچ وجه ضایعات اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی ناشی از فساد را در نظر نمی‌گیرند. اینان فراموش می‌کنند که فساد مالی نوعی سرقت از منابع عمومی و به نوعی مخرب اقتصاد جامعه است و تخصیص استعدادها نادرست صورت می‌گیرد و افراد فاسد تصمیم‌های نادرستی می‌گیرند؛ زیرا ترجیح می‌دهند از طرح‌های زیر استاندارد، پیچیده، پرهزینه و سرمایه‌بر حمایت کنند و در عوض آسان‌تر بتوانند مبلغ هنگفتی را به سود خود به دست آورند (حسن دادگر).

شواهد و تحقیقات بسیاری وجود دارد که نشان می‌دهد بین وسعت کارهای فاسد و میزان زمانی که مدیران صرف ملاقات با مسئولان دولتی به منظور جلب نظر آن‌ها می‌کنند، رابطه‌ای مستقیم وجود دارد. براساس نتایج تحقیقی صاحبان شرکت‌هایی که رشوه بیشتری می‌پردازند در مقایسه با کسانی که رشوه کمتری می‌پردازند، ناچارند یک‌سوم وقت بیشتری را با مسئولان دولتی صرف کنند. این نتیجه نشان داد که لزوماً انجام کارهای فسادآمیز، زمان انجام کار را تسریع نمی‌بخشد (کافمن، ۱۳۷۷، صص ۲۴۲۱-۲۴۲۰).

۳-۳-۱ فساد و تعامل بین سیاست‌های پولی و مالی

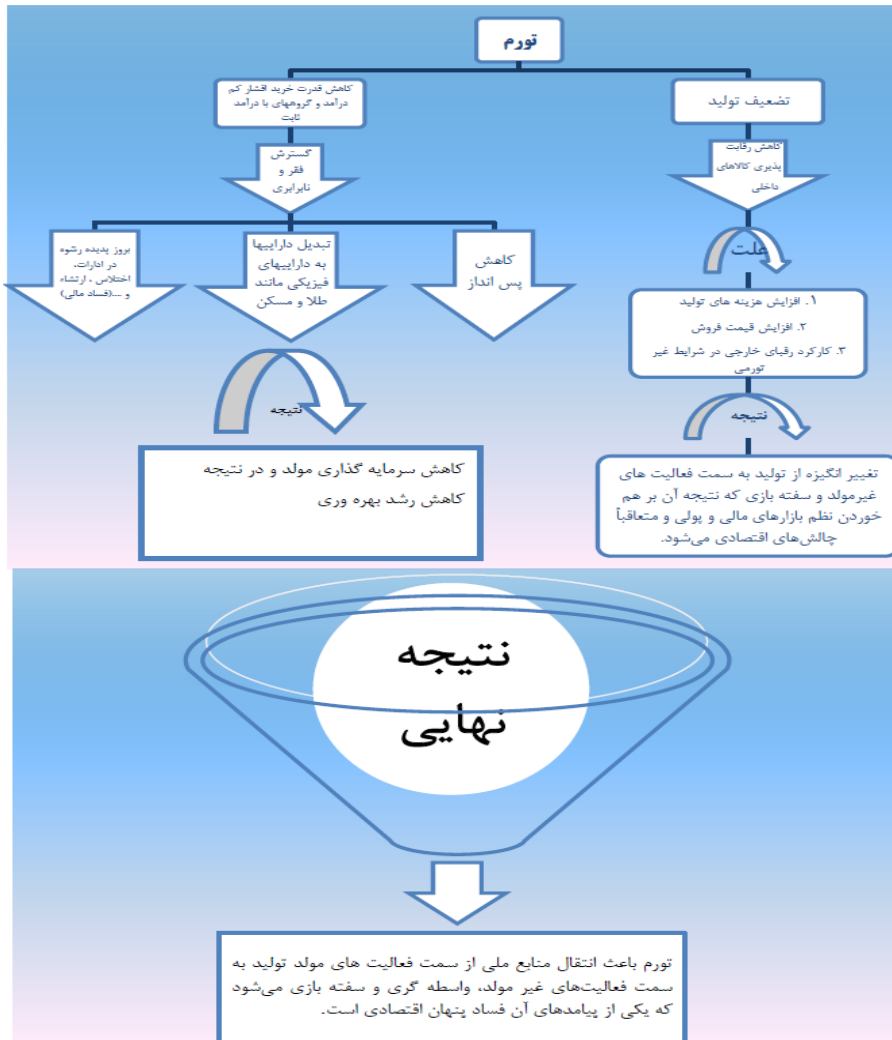
حذف مشکلات ناشی از ناسازگاری زمانی، ایجاد یک چارچوب برای تورم هدف‌گذاری شده و دستیابی به ثبات قیمت‌ها به عنوان اهداف اساسی در مستقل کردن بانک‌های مرکزی به حساب می‌آیند. با وجود مستقل کردن بانک‌های مرکزی در بسیاری از کشورها، تفاوت‌های عظیمی در عملکرد پولی و مالی آن‌ها مشاهده می‌شود. می‌توان پدیده فساد را به عنوان توضیحی برای این تفاوت‌ها برشمرد. به منظور نگاه دقیق‌تر به این مسأله باید به بررسی ارتباط میان انباشت بدهی و فساد در سطوح مختلف استقلال بانک مرکزی پرداخت. مطالعات تجربی در این زمینه اشاره می‌کنند که فساد منجر به انباشت بدهی بیشتر توسط دولت‌ها می‌شود. حتی اگر بانک مرکزی مستقلی به صورت قانونی ایجاد شده باشد، فساد از طریق تأثیر گذاشتن بر درآمدها و هزینه‌های عمومی منجر به ایجاد انگیزه در دولت برای استفاده از سیاست بدهی می‌شود. این امر منجر به ایجاد فشار بر بانک مرکزی با سطوح مختلف استقلال در جهت اتخاذ سیاست‌های انبساطی می‌شود و از این طریق به طور غیرمستقیم سیاست پولی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با سطح معینی از استقلال بانک مرکزی، فساد منجر به عملکرد ضعیف‌تر مقامات پولی در حذف تورش (میل) تورمی و کاهش انتقال تورم (و درآمدهای حق الضرب) از سوی عملکرد دولت می‌شود (رحمانی، کمیجانی و فلاحی، ۱۳۹۱). در ادامه مبحث در قسمت ۳-۳-۳ به مدل مفهومی چگونگی تأثیر تورم بر فساد و تجزیه و تحلیل آن اشاره می‌شود.

۳-۳-۲ رابطه بین تورم و فساد اقتصادی با تأکید بر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی

مدتی است بحث اقتصاد مقاومتی در محافل رسانه‌ای و کارشناسی مطرح شده است. در توصیف این مفهوم می‌توان چند مؤلفه‌ی اساسی را در نظر گرفت؛ اصلی‌ترین مؤلفه‌ی اقتصاد مقاومتی عبارت است از حمایت از تولید داخلی؛ مؤلفه‌ی دوم در مفهوم اقتصاد مقاومتی عبارت است از پرهیز از اسراف و در نهایت مؤلفه‌ی سوم که در این مقاله بیشتر تمرکز روی آن است، مبارزه با فساد اقتصادی نهفته است. فساد اقتصادی به معنای دسترسی به منابع و مواهب اقتصادی بدون پرداخت مابه‌ازای آن است. به بیان دیگر اگر افرادی بتوانند بدون ایفای نقش در

چرخه‌ی تولید به ثروت دست پیدا کنند، در این صورت فساد اقتصادی رخ داده است. در واقع در این تعریف مفهوم فساد اقتصادی وسیع‌تر از مواردی چون اختلاس یا امور تبهکارانه است و هرگونه مبادله‌ای را که خارج از جریان مولد ثروت باشد در برمی‌گیرد. با این تعاریف از مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی می‌توان ارتباط بین تورم، نقدینگی و فساد اقتصادی را با استفاده از مدل مفهومی که در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است تشریح کرد.

نمودار شماره ۱: مدل مفهومی ارتباط بین تورم و فساد

تورم، بیماری مزمن و خانمان سوز اقتصاد ایران است. نرخ‌های تورم دورقمی سال‌هاست که در اقتصاد ایران تجربه شده است و با ادامه‌ی شرایط فعلی انتظار نمی‌رود نرخ‌های تورم به زیر

۱۰ درصد نزول کند. می‌توان دلایل متعددی را برای تداوم نرخ‌های بالای تورم در اقتصاد ایران برشمرد؛ اما مهم‌ترین دلیلی که معمولاً در بین اقتصاددانان برای این وضعیت بیان می‌شود عبارت است از: رشد بی‌رویه‌ی نقدینگی. تزریق نقدینگی کافی به اقتصاد می‌تواند مانند خون در بدن موجب سرزندگی بخش‌های مختلف اقتصادی شود؛ اما رشد بیش از اندازه‌ی نقدینگی سبب تورم می‌شود.

تورم اثرات منفی بر قدرت خرید اقشار پایین دست جامعه دارد و سبب گسترش فقر و نابرابری می‌شود؛ علاوه بر این تورم اثرات مخربی نیز بر بخش‌های مولد جامعه می‌گذارد و از این طریق سبب تضعیف تولید می‌شود؛ بنابراین کنترل تورم و کاهش آن باید جزء اولویت‌های اساسی در سیاست‌گذاری اقتصادی باشد. اثرات مخرب تورم بر تولید را می‌توان از چند منظر بررسی کرد. تورم به‌طور مستقیم سبب می‌شود رقابت‌پذیری کالاهای تولید داخل کاهش یابد؛ چرا که افزایش سالانه‌ی هزینه‌های تولید کالاها و خدمات داخلی در شرایط تورمی موجب می‌شود تا تولیدکننده‌ی ایرانی همه‌ساله برای جبران افزایش هزینه‌های خود به‌طور متناسب قیمت کالاها و خدمات تولیدی را افزایش دهد. در این شرایط و با توجه به این که رقبای خارجی برای کالاها و خدمات داخلی در شرایط غیر تورمی فعالیت می‌کنند، طبیعی است که به تدریج کالای ایرانی قدرت رقابت خود را از دست می‌دهد؛ اما تورم اثرات غیرمستقیمی نیز بر تولید دارد. مهم‌ترین اثر مخرب تورم بر تولید عبارت است از: تغییر انگیزه‌ها از تولید به سمت فعالیت‌های غیرتولیدی و سفته‌بازانه که در ازای آن چیزی به ثروت یک جامعه اضافه نمی‌شود. به‌طور مشخص در شرایط تورمی، فعالیت در بخش‌های تولیدی و پذیرش انواع مخاطرات اقتصادی مربوط به آن در مقایسه با فعالیت‌های واسطه‌گری و سفته‌بازی، بازدهی کمتری خواهد داشت و این سبب می‌شود که منابع مادی و انسانی کشور از فعالیت‌های تولیدی خارج شود و به سمت فعالیت‌های غیرتولیدی منتقل شود. به این ترتیب تحقق مؤلفه‌ی اصلی اقتصاد مقاومتی که عبارت است از حمایت از تولید داخلی و تشویق فعالیت‌های مولد اقتصادی، آسیب خواهد دید؛ لذا سیاست‌های حمایت از تولید نیازمند اقدامات ضد تورمی هستند. در شرایط تورمی قدرت خرید اقشار پایین دست و همچنین گروه‌هایی که درآمدهای ثابتی دارند کاهش می‌یابد و در نتیجه میزان پس‌انداز این بخش از جامعه کاهش می‌یابد. از سوی دیگر افراد تلاش می‌کنند دارایی‌های خود را به دارایی‌های فیزیکی مانند مسکن و طلا تبدیل کنند تا قدرت خرید ثروت خود را حفظ کنند و حتی از افزایش قیمت‌ها برای افزایش ثروت خود بهره‌برداری کنند. به این ترتیب پس‌انداز افراد جامعه به جای این که از

طریق نظام بانکی یا بورس به بخش های تولیدی منتقل شود، به سمت بازار خرید و فروش دارایی ها منتقل می شود. به بیان دیگر منابع پس اندازی در شرایط تورمی به هدر می رود و این مسأله خود یکی از مصادیق بارز اسراف است. از سوی دیگر با توجه به این که افزایش بهره وری در چرخه های فعالیت های تولیدی نیازمند سرمایه گذاری جدید برای بهبود و تجدید ساختارهای تولیدی است، انحراف منابع سرمایه گذاری از تولید به سمت بازار طلا، مسکن و دلار به معنای کاهش منابع در دسترس برای سرمایه گذاری های مولد می شود و در نهایت مانع رشد بهره وری خواهد شد. به این ترتیب تحقق عدم اسراف و صرفه جویی در تولید و مصرف به عنوان یکی از مؤلفه های اقتصاد مقاومتی نیز در گروی کاهش تورم است (حیدری، ۱۳۹۱).

در نهایت باید به ارتباط بین تورم و فساد اقتصادی نیز اشاره کرد. فساد اقتصادی پدیده ای پیچیده است که تابع بسیاری از عوامل از جمله ساختارهای اقتصادی، حقوقی و فرهنگی یک جامعه است. حتی در مورد تعاریف مربوط به فساد اقتصادی نیز اجماع نظر واحدی وجود ندارد. با این حال شاید بتوان با اغماض فساد اقتصادی را کسب درآمد از چرخه های فعالیت های اقتصادی، بدون سهم شدن در تولید ثروت برای جامعه تعریف کرد. به این ترتیب انتقال منابع از بخش های مولد جامعه به سمت فعالیت های غیر مولد، خود نوعی از فساد اقتصادی است. تورم به دلیل تأثیر گذاری منفی بر بازدهی فعالیت های تولیدی و مولد سبب می شود منابع از این فعالیت ها به سمت فعالیت های غیر مولد جریان پیدا کند که این خود به نوعی فساد پنهان اقتصادی است. کسب درآمد ناشی از افزایش قیمت سکه و دلار موجب تولید ثروت در جامعه نمی شود؛ چرا که تنها انتقال ثروت از دارندگان پول ملی به سمت دارندگان طلا و دلار است. این انتقال ثروت مابه ازایی به شکل تولید کالا و خدمت جدید نخواهد داشت؛ بنابراین باید پذیرفت که شرایط تورمی فساد پنهان را در جامعه گسترش می دهد و فقر و نابرابری را نیز تشدید می کنند. در واقع در شرایط تورمی افراد به دنبال کسب درآمدهای غیر عادی ناشی از عدم تعادل های اقتصادی خواهند بود که خود معلول کاهش بازدهی فعالیت های مولد است (حیدری، ۱۳۹۱).

با این وصف، تحقق سه مؤلفه ای اصلی اقتصاد مقاومتی که عبارت اند از: تشویق فعالیت های مولد در داخل، پرهیز از اسراف و مبارزه با فساد اقتصادی نیازمند کنترل تورم و کاهش آن است. کاهش تورم در بلندمدت نیازمند کاهش نرخ رشد نقدینگی است. کارشناسان اقتصادی عوامل مختلفی را برای رشد بی رویه حجم نقدینگی در اقتصاد ایران برمی شمارند که مهم ترین آن عدم توازن بودجه ای دولت است. در واقع دولت باید برای کنترل رشد نقدینگی و به تبع آن کنترل تورم

و در ادامه آن کاهش فساد مالی و اداری، انضباط مالی را در پیش بگیرد. بدون انضباط مالی بعید است بتوان رشد نقدینگی را کنترل کرد. در نتیجه دولت باید برای تشویق صرفه‌جویی و تعادل در مصرف و تولید در جامعه، خود پیش قدم شود و اسراف را در ساختار بودجه از بین ببرد (حیدری، ۱۳۹۱). در ادامه به معرفی مدل و پایگاه‌های جمع‌آوری اطلاعات آماری و تجزیه و تحلیل نتایج پرداخته می‌شود.

۴. روش‌شناسی تحقیق

۱-۴ معرفی مدل و داده‌های آماری

مدل مورد استفاده در این مطالعه به منظور بررسی ارتباط بین تورم و فساد بر گرفته از مدل پایه‌ای است که دی تلا و برائن (۲۰۰۴) معرفی کرده‌اند. مدل اولیه‌ای که این محققان ارائه کرده‌اند به صورت زیر است:

$$\text{CORRUPTION}_{it} = \beta_1 \text{INFORMATION}_{it} + \beta_2 \text{RENTS}_{it} + \beta_3 \text{CONTROL}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

که در این مدل CORRUPTION_{it} فساد اداری، INFORMATION_{it} اطلاعات مربوط به تورم، RENTS_{it} نرخ اجاره در سطح اقتصاد و CONTROL_{it} نیز بیانگر شاخص کنترل جامعه به عنوان درجه‌ای از حقوق سیاسی است. در این پژوهش مدل فوق با اندکی تغییرات متناسب با مبانی نظری موجود و با در نظر گرفتن متغیرهای درآمد سرانه و اندازه دولت در کشورهای در حال توسعه اسلامی (D8) به صورت زیر تصریح می‌شود:

$$\text{CPI}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{INFLATION}_{it} + \beta_3 \text{LGDIP}_{it} + \beta_4 \text{SIZEGOVERNMENT}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

در مدل فوق CPI_{it} بیانگر شاخص ادراک فساد، INFLATION_{it} نشان‌دهنده تورم، LGDIP_{it} لگاریتم درآمد سرانه^۱ و $\text{SIZEGOVERNMENT}_{it}$ نیز بیانگر اندازه دولت برای کشورهای در حال توسعه اسلامی در دوره‌ی زمانی ۲۰۱۳-۲۰۰۳ است.

لازم به ذکر است که برای اندازه‌گیری فساد اداری متغیرهای جایگزین دیگری نیز وجود دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به شاخص کنترل فساد اداری و شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها اشاره کرد. در این مطالعه از شاخص ادراک فساد به عنوان متغیر جایگزین برای اندازه‌گیری فساد اداری در کشورهای در حال توسعه اسلامی استفاده شده است. این شاخص همه‌ساله از سال ۱۹۹۵ به بعد توسط سازمان شفافیت بین‌المللی منتشر شده و مقدار عددی آن بین

۱. در مدل ارائه شده مقدار متغیر درآمد سرانه از مقدار متغیرهای دیگر خیلی بزرگ‌تر است؛ به همین دلیل درآمد سرانه را به صورت لگاریتمی در مدل وارد کردیم تا برازش مدل بهتر و دقیق‌تر باشد.

صفر و ده است. با نزدیک شدن این شاخص به مقدار ۱۰ از میزان فساد اداری کاسته شده و با میل کردن این متغیر به صفر بر میزان فساد اداری افزوده می شود. لازم به توضیح است که شاخص ها و معیارهای موجود در زمینه محاسبه فساد اداری ذهنی بوده و بر اساس بررسی ها و نظرسنجی های مؤسسه های بین المللی نظیر بانک جهانی و راهنمای ریسک بین المللی کشورها استخراج می شود. دلیل استفاده از شاخص ادراک فساد در این مطالعه آن است که این شاخص نسبت به شاخص های دیگر اطلاعات جامعی در خصوص موارد مختلف فساد اداری نظیر ارتشا و اختلاس توسط کارمندان دولتی را ارایه می کنند؛ علاوه بر این سازمان شفافیت بین المللی از طریق تهیه فرم های بررسی و نظرسنجی سایر مؤسسات بین المللی اقدام به انتشار آمار و اطلاعات برای شاخص ادراک فساد کشورها کرده و برای کاهش تغییرات احتمالی نمره هر کشور و دقت بیشتر در محاسبات، از آمار و اطلاعات سه سازمان معتبر بین المللی استفاده می کنند. آمار و اطلاعات مورد استفاده برای شاخص ادراک فساد از درگاه آمار سازمان شفافیت بین المللی و داده های مربوط به سایر متغیرها از لوح فشرده بانک جهانی (۲۰۱۴) برای بازه زمانی ۲۰۱۳-۲۰۰۳ استخراج شده است. لازم به ذکر است که اطلاعات آماری مربوط به اندازه دولت از شاخص آزادی اقتصادی مؤسسه فریزر^۱ که سالانه به طور مرتب گزارش می شود جمع آوری شده است. در ادامه به تخمین مدل به روش پانل دیتا و تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از خروجی ایویوز^۸ پرداخته می شود.

۵. تخمین مدل و تجزیه و تحلیل نتایج

در این بخش مدل اصلی تحقیق با استفاده از تکنیک پانل دیتا برآورد شده است. لازم به ذکر است که قبل از برآورد مدل با استناد به ادبیات اقتصادسنجی داده های تابلویی، لازم است با استفاده از آزمون F لیمر همگنی داده ها و در نتیجه استفاده از روش تخمین داده های تابلویی مورد آزمون قرار گیرد. نتایج حاصل از آزمون F لیمر در جدول شماره ۱ ارایه شده است.

جدول شماره ۱: نتایج حاصل از آزمون F لیمر

نوع آزمون	درجه آزادی (df)	مقدار آماره آزمون	مقدار ارزش احتمال (PV)
آزمون χ^2	۷	۶۸,۹	۰,۰۰۰
آزمون F	(۷,۷۷)	۱۳,۰۶۷	۰,۰۰۰

مآخذ: یافته های تحقیق

نتایج حاصل از جدول شماره ۱ نشان می دهد به دلیل این که مقدار ارزش احتمال کمتر از ۵

۱. این شاخص برای هر کشور مقداری بین صفر تا ۱۰ است که هر قدر این عدد بزرگ تر و به ۱۰ نزدیک تر باشد نشان از وجود آزادی اقتصادی بیشتر

در آن کشور دارد (Gwarteny&Lawson, ۲۰۰۴).

درصد است، استفاده از روش داده‌های تابلویی به جای روش حداقل مربعات تجمیع شده معنی دار بوده و فرضیه صفر را به نفع فرضیه مقابل مبنی بر این که استفاده از روش اثرات ثابت مناسب است، رد کرده است. در ادامه از آماره آزمون هاسمن به منظور انتخاب روش تخمین مناسب از بین روش با اثرات ثابت و تصادفی استفاده شده است. نتایج این آزمون در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

جدول شماره ۲: نتایج آزمون هاسمن برای انتخاب روش با اثرات ثابت و تصادفی

مقدار ارزش احتمال	درجه آزادی	مقدار آماره آزمون χ^2
۰,۰۰۰۹	۳	۱۶,۵

مآخذ: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که ملاحظه شد به دلیل این که مقدار ارزش احتمال کوچک‌تر از ۵ درصد است، فرضیه صفر به نفع فرضیه مقابل مبنی بر این که بین اجزای اخلاص و متغیرهای توضیحی همبستگی وجود دارد رد شده است؛ لذا مناسب‌ترین روش برای تخمین مدل در این پژوهش روش اثرات ثابت است. نتایج تخمین مدل تحقیق با روش اثرات ثابت در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

جدول شماره ۳: تخمین مدل تحقیق با روش اثرات ثابت (FE)

روش با اثرات ثابت (FE)			
ارزش احتمال (PV)	مقدار آماره t	ضرایب	متغیرهای توضیحی و عرض از مبدأ
۰,۱۳۱۲	۱,۵۲۵	۱,۰۸	C
۰,۰۰۶	-۱,۸۷	-۰,۰۱۸۶	INFLATION
۰/۰۰۵۰	۲,۹	۰,۲۶	LGDIP
۰/۱۸۶۶	۱,۳۳	۰,۰۱۲	SIZE GOVERNMENT
$F=۴۴,۵۰, R^2=۰,۸۵, \text{Prob}(F\text{-statistic})=۰,۰۰۰۰$			

مآخذ: یافته‌های پژوهش

بر اساس نتایج جدول ۳ ملاحظه می‌شود معیارهای اساسی پذیرش رگرسیون همانند ضریب تعیین و علامت انتظاری ضرایب (به جز اندازه دولت که مقدار ارزش احتمال آن خیلی بزرگ‌تر از ۵ درصد است، لذا در این پژوهش قابلیت تفسیر ندارد) دلالت بر مناسب بودن رگرسیون برازش شده دارد. بر اساس نتایج حاصل از تخمین مدل می‌توان به تجزیه و تحلیل اقتصادی پرداخت. همان‌طور که ملاحظه می‌شود نتایج استخراج شده حاکی از آن است که افزایش تورم تأثیری منفی بر شاخص ادراک فساد دارد و طبق تحلیلی که سازمان شفافیت بین‌المللی از شاخص ادراک فساد ارائه می‌دهد، بدین معنی که در بازه بین ۰ و ۱۰ هرچه این شاخص به عدد صفر نزدیک‌تر

باشد بیانگر فساد بیشتر است، در این پژوهش به این نتیجه رسیدیم که افزایش تورم به افزایش فساد منجر می‌شود؛ به عبارت دیگر به ازای هر واحد افزایش نرخ تورم، به‌طور متوسط فساد در حدود ۰.۱۸۶ واحد افزایش می‌یابد. همچنین با ملاحظه سایر متغیرهای توضیحی به این نتیجه رسیدیم که به ازای هر واحد افزایش در آمد سرانه فساد در حدود ۰.۲۶ کاهش یافته و اندازه دولت نیز همان‌طور که قبلاً اشاره شد در این پژوهش بی‌معنی بوده و قابلیت تفسیر ندارد؛ لذا از پرداختن به آن امتناع می‌شود.

۶. نتیجه‌گیری و آرایه پیشنهادها

در این پژوهش که هدف اصلی آن بررسی تأثیر تورم بر فساد و روش‌های کنترل آن در گروه کشورهای در حال توسعه اسلامی طی سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۰۳ است، از تکنیک داده‌های تابلویی برای تخمین مدل استفاده شده است. نتایج حاصل از تخمین مدل دلالت بر این دارد که نرخ تورم بر شاخص ادراک فساد تأثیر منفی داشته است. در حالی که تأثیر متغیرهای درآمد سرانه و اندازه دولت بر شاخص ادراک فساد مثبت است. شایان ذکر است که تأثیر اندازه دولت بی‌معنی بوده و قابلیت تفسیر نداشت؛ ولی درآمد سرانه تأثیر معنی‌داری داشت؛ به عبارت دیگر به ازای هر واحد افزایش نرخ تورم، به‌طور متوسط فساد در حدود ۰.۱۸۶ واحد افزایش می‌یابد. همچنین با ملاحظه سایر متغیرهای توضیحی به این نتیجه رسیدیم که به ازای هر واحد افزایش درآمد سرانه فساد در حدود ۰.۲۶ کاهش یافته و اندازه دولت نیز همان‌طور که اشاره شد در این پژوهش بی‌معنی بوده و قابلیت تفسیر ندارد؛ لذا از پرداختن به آن خودداری می‌کنیم. نتایج به‌دست آمده در این تحقیق اولاً، فرضیه تحقیق را تأیید کرده و ثانیاً، با مبانی نظری موضوع و مطالعات تجربی دی‌تلا و برائن (۲۰۰۴) همسو است.

به‌رحال در این پژوهش به این نتیجه می‌رسیم که یکی از علتهای مهم وقوع فساد مالی و اداری در کشور پدیده شوم تورم است؛ بنابراین مسئولان و سیاست‌گذاران اقتصادی کشور که دغدغه سالم‌سازی محیط اقتصادی کشور را دارند می‌بایست به‌صورت جدی در جهت کنترل تورم قدم بردارند. همچنین هر چقدر دولت در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی موفق‌تر حاضر شود و برای افزایش درآمد سرانه موفقیت بیشتری حاصل کند به تناسب در کنترل مفاصد مالی و اداری توفیق خواهد یافت.

منابع و مآخذ

- صادقی، سید کمال و مجید فشاری (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر ادراک فساد بر نرخ تورم، مطالعه موردی: کشورهای منطقه (MENA)»، فصلنامه تحقیقات اقتصادی راه‌اندیشه، زمستان ۱۳۹۰.
- جعفری صمیمی، احمد (۱۳۸۰)، «فساد و استقلال بانک مرکزی: شواهدی از کشورهای در حال توسعه»، مجله علوم انسانی، شماره ۸، پیاپی ۴، صص ۱۳-۲۴.
- سامتی، مرتضی، شهنازی، روح‌الله و دهقان شبانی، زهرا (۱۳۸۵)، «بررسی اثر آزادی اقتصادی بر فساد مالی»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۸، پیاپی ۲۸، صص ۸۷-۱۰۵.
- رحمانی، تیمور، کمیجانی، اکبر و سامان فلاحی (۱۳۹۱)، «تحلیلی از رابطه فساد و مالیات تورمی: مطالعه موردی بین‌کشوری»، پژوهشنامه مالیات، شماره سیزدهم (مسلسل ۶۱)، بهار ۱۳۹۱.
- فرهادی‌نژاد، محسن (۱۳۸۸)، «فساد اداری و شیوه‌های کنترل آن»، دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی.
- حبیبی، نادر (۱۳۷۵)، «فساد اداری»، انتشارات وثقی، چاپ اول.
- حیدری، حسن (۱۳۹۱)، «پیشنهاداتی برای بیماری‌های مزمن اقتصاد ایران- تورم، نقدینگی و فساد اقتصادی در یک دور باطل»، ۱۳۹۱، www.borhan.ir.
- کلیتگارد. رابرت، چه می‌توان کرد، پیام یونسکو، شماره ۳۱۳، آذر ۱۳۷۵.
- هانتینگتون، ساموئل، «سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی»، محسن ثلاثی، انتشارات علم، ۱۳۷۰.
- تانزی، ویتو: «مسأله فساد، فعالیت‌های دولتی و بازار آزاد»، ترجمه بهمن آقایی، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۴۹ و ۱۵۰، بهمن و اسفند ۱۳۷۸ ش.
- دادگر، حسن (۱۳۸۹)، «رویکردی اقتصادی به شیوع فساد مالی در کشور»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۱، ۱۳۸۹.
- Al-Marhubi, F. A., (2000). «Corruption and inflation,» Economics Letters, 66(2):199202-.
- Huang, H. and Wei, S.J. (2001), «Monetary Policies for Developing Countries: The Role of Corruption», IMF Working Papers, International Monetary Fund.
- Di tella, R. and Braun, M. (2004), Inflation, Inflation Variability, and Corruption, Economics and Politics, Blackwell Publishing, 16(1), pages

7703 ,100-.

- Vindelyn, A. and Hillman, H. (2007), «Competition policy, inflation and corruption: evidence from African economies», Applied Economics Letters, Taylor and Francis Journals, 14(9):653656-

- Rahmani, T. and Yousefi, H. (2008), "Corruption, Monetary Policy, and Inflation: A Cross-Country Examination", Working Paper: 118-.

- Ghosh, S. and Neanidis, K.C. (2010), "Corruption in Public Finances, and the Effects on Inflation, Taxation, and Growth, Centre for Growth and Business Cycle Research", Discussion Paper, (140):133-.

- Gulzar, S., Shafi, K. and Siddiqui (2011), "Does Correlation Exist Between Inflation and Corruption", Journal of Cotemporary Research in Business, 2(9): 390397-.

- Damir, P. and Praksa, E.M. (2011), "Corruption and Inflation in Transition EU Members", Journal of Public Administration, 8(1): 475505-.

- Dewan, A. (2011), "Corruption and Inflation: What's the Nexus", Working Paper Series: 132-.

- James c.Scott, "Comparative political corruption ", prentice Hall, inc 1972..

- Kaufmann.Daniel, "Corruption: facts, foreign policy " 1997, No.107 (Summrr. (

- Osterfeld, David, Corruption and Development, Journal of Economic Growth, vol. 2, No.4.

- Lien, Donald H. D. Anote on competitive bribery games, Enonomic Letters, vol. 22. 1986.

- www.cpi.transparency.org, CPI Statistics.

- World Bank Development Indicators, WDI (2015), www.worldbank.org.

- www.freetheworld.com.

پیوست‌ها

داده‌های آماری استخراج شده از سایت‌های بانک جهانی و سازمان شفافیت بین‌المللی به شرح

جدول زیر است:

کشور	متغیرها	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳
ایران	شاخص ادراک فساد (CPI)	۳	۲٫۹	۲٫۹	۲٫۷	۲٫۵	۲٫۳	۱٫۸	۲٫۲	۲٫۷	۲٫۸	۲٫۵
	نرخ تورم	۱۶٫۵	۱۴٫۸	۱۳٫۴۳۳	۱۱٫۹۴	۱۷٫۲۱۳	۲۵٫۵۵	۱۳٫۵	۱۰٫۱۳۷	۲۰٫۶۲۸	۲۷٫۳۵۷	۳۹٫۴۶۶
	درآمد سرانه (current \$) (US)	۱۹۷۵٫۵	۲۲۵۳٫۹	۲۷۳۷٫۱	۳۱۴۰٫۲	۳۹۸۳٫۶	۴۸۹۹٫۳	۴۹۳۱٫۳	۵۶۷۴٫۹	۷۰۰۶	۶۵۷۸٫۱	۶۷۶۳٫۳
اندونزی	اندازه دولت ^{۱۱}	۶٫۵	۶٫۴	۶٫۳	۶٫۳	۶٫۴	۶٫۳	۶٫۵	۶٫۴	۶٫۱	۶٫۴	۶٫۳
	شاخص ادراک فساد (CPI)	۱٫۹	۲	۲٫۲	۲٫۴	۲٫۳	۲٫۶	۲٫۸	۲٫۸	۳	۳٫۲	۳٫۲
	نرخ تورم	۶٫۶	۶٫۲	۱۰٫۴۵۲	۱۳٫۱۰۹	۶٫۴۰۷۴	۹٫۷۷۶۶	۴٫۸۱۳۵	۵٫۱۳۳۸	۵٫۳۵۷۵	۴٫۲۷۹۵	۶٫۴۱۳۴
بنگلادش	درآمد سرانه (current \$) (US)	۱۰۷۶٫۲	۱۱۶۰٫۶	۱۲۳۳٫۵	۱۶۰۱	۱۸۷۱٫۳	۲۱۷۸٫۳	۲۲۷۲	۲۹۴۶٫۷	۳۳۶۹٫۸	۳۵۵۱٫۴	۳۴۷۵٫۳
	اندازه دولت	۷٫۲	۷٫۲	۷٫۶	۷٫۶	۷٫۶	۷٫۴	۷٫۶	۷٫۹	۷٫۸	۷٫۷۲	۷٫۶
	شاخص ادراک فساد (CPI)	۱٫۳	۱٫۵	۱٫۷	۲	۲	۲٫۱	۲٫۴	۲٫۴	۲٫۷	۲٫۶	۲٫۷
پاکستان	نرخ تورم	۵٫۷	۷٫۶	۷٫۰۶۶۶	۶٫۷۵۳۳	۹٫۱۰۷	۸٫۹۰۱۹	۵٫۴۳۳۵	۸٫۱۲۶۷	۱۰٫۷۰۵	۶٫۲۱۸۲	۷٫۵۳
	درآمد سرانه (current \$) (US)	۳۷۳	۴۰۰٫۵	۴۲۱٫۱۲	۴۹۵٫۷۵	۵۴۳٫۵۹	۶۱۹٫۲۶	۶۸۵٫۴۶	۷۶۲٫۸	۸۴۱٫۵۳	۸۶۲٫۰۵	۹۵۷٫۸۲
	اندازه دولت	۸٫۱	۸	۸٫۶	۸٫۹	۸٫۹	۸٫۸	۹٫۱	۸٫۸	۸٫۸	۸٫۸۴	۸٫۷۶
ترکیه	شاخص ادراک فساد (CPI)	۲٫۵	۲٫۱	۲٫۱	۲٫۲	۲٫۴	۲٫۵	۲٫۴	۲٫۳	۲٫۵	۲٫۷	۲٫۸
	نرخ تورم	۲٫۹	۷٫۴	۹٫۰۶۳۳	۷٫۹۲۱۱	۷٫۵۸۸۷	۲۰٫۲۸۶	۱۳٫۶۶۸	۱۳٫۸۸۱	۱۱٫۹۱۷	۹٫۶۸۵۱	۷٫۶۹۹۵
	درآمد سرانه (current \$) (US)	۵۴۶٫۲	۶۳۱٫۵	۶۹۳٫۱۸	۸۵۳٫۰۷	۹۲۹٫۵۹	۱۰۱۸٫۴	۹۸۶٫۹۵	۱۰۳۳٫۲	۱۲۱۲٫۴	۱۲۵۲٫۴	۱۲۷۵٫۳
مکزیک	اندازه دولت	۷٫۳	۷٫۴	۸٫۳	۸	۷٫۸	۸٫۲	۸٫۷	۸٫۷	۸٫۵	۸٫۴۲	۸٫۳
	شاخص ادراک فساد (CPI)	۳٫۱	۳٫۲	۳٫۵	۳٫۸	۴٫۱	۴٫۶	۴٫۴	۴٫۴	۴٫۲	۴٫۹	۵
	نرخ تورم	۲۵٫۳	۱۰٫۶	۱۰٫۱۳۸	۹٫۵۹۷۲	۸٫۷۵۶۲	۱۰٫۴۴۴	۶٫۲۵۱	۸٫۵۶۶۴	۶٫۳۷۱۹	۸٫۸۹۱۶	۷٫۴۹۳۱
مالزی	درآمد سرانه (current \$) (US)	۴۵۹۵٫۳	۵۸۶۶٫۷	۷۱۲۹٫۶	۷۷۳۶٫۱	۹۳۱۲٫۱	۱۰۳۷۹	۸۶۲۶٫۴	۱۰۱۳۶	۱۰۶۰۵	۱۰۶۶۱	۱۰۹۷۲
	اندازه دولت	۷٫۵	۸٫۳	۷٫۸	۷٫۴	۷٫۵	۷٫۲	۶٫۶	۶٫۸	۷٫۱	۶٫۹۶	۶٫۷
	شاخص ادراک فساد (CPI)	۵٫۲	۵	۵٫۱	۵	۵٫۱	۵٫۱	۴٫۵	۴٫۴	۴٫۳	۴٫۹	۳٫۷
مصر	نرخ تورم	۱	۱٫۵	۲٫۹۶۰۹	۳٫۶۰۹۲	۲۰٫۲۷۴	۵٫۴۴۰۸	۰٫۵۸۳۳	۱٫۷۱	۳٫۲	۱٫۶۵۵۴	۲٫۱۰۵
	درآمد سرانه (current \$) (US)	۴۴۲۷٫۵	۴۹۱۸٫۲	۵۵۳۳٫۹	۶۱۷۹٫۶	۷۲۱۸٫۴	۸۶۶۰٫۴	۷۳۷۷٫۸	۸۷۴۲٫۲	۱۰۰۶۸	۱۰۴۴۰	۱۰۵۳۸
	اندازه دولت	۵٫۳	۶٫۱	۶	۵٫۹	۶٫۲	۶	۶	۶٫۱	۶	۵٫۹۶	۵٫۸
نیجریه	شاخص ادراک فساد (CPI)	۳٫۳	۳٫۲	۳٫۴	۳٫۳	۲٫۹	۲٫۸	۲٫۸	۳٫۱	۲٫۹	۳٫۲	۳٫۲
	نرخ تورم	۴٫۵	۱۱٫۳	۴٫۸۶۹۴	۷٫۶۴۴۵	۹٫۳۱۹	۱۸٫۳۱۷	۱۱٫۷۶۳	۱۱٫۲۵۵	۱۰٫۰۵۴	۷٫۱۱۸۲	۹٫۴۹۹۴
	درآمد سرانه (current \$) (US)	۱۱۹۴٫۳	۱۱۶٫۹	۱۲۴۹٫۵	۱۴۷۲٫۶	۱۷۵۷٫۸	۲۱۵۶٫۸	۲۴۶۱٫۵	۲۸۰۳٫۵	۲۹۷۳٫۶	۳۲۵۶	۳۳۱۴٫۵
بنگلادش	اندازه دولت	۵٫۷	۵٫۶	۶٫۳	۶٫۴	۷٫۱	۷	۵٫۹	۵٫۹	۶٫۵	۶٫۶	۶٫۸
	شاخص ادراک فساد (CPI)	۱٫۴	۲٫۲	۱٫۹	۲٫۲	۲٫۲	۲٫۷	۲٫۵	۲٫۴	۲٫۴	۲٫۷	۲٫۵
	نرخ تورم	۱۴	۱۵	۱۷٫۸۶۳	۸٫۲۳۴۵	۵٫۳۸۲۲	۱۱٫۵۷۸	۱۱٫۵۳۸	۱۳٫۷۲	۱۰٫۸۴۱	۱۲٫۲۱۷	۸٫۳۷۵۸
بنگلادش	درآمد سرانه (current \$) (US)	۵۱۰٫۴	۶۴۵٫۹	۸۰۴٫۱۵	۱۰۱۴٫۸	۱۱۳۰٫۹	۱۳۷۶	۱۰۹۰٫۷	۲۳۱۰٫۹	۲۵۰۷٫۷	۲۷۴۲٫۲	۳۰۰۵۵
	اندازه دولت	۶٫۸	۶٫۹	۶٫۷	۷٫۵	۷٫۱	۶٫۴	۶٫۵	۶٫۲	۶٫۴	۶٫۱۶	۶

منبع و مأخذ: استخراج شده از بانک جهانی (۲۰۱۴) و سایت سازمان شفافیت بین‌المللی

تأثیر اشتغال دانش بنیان بر رشد اقتصادی در ایران (رهیافتی از سیاست‌های کلی الگوی اقتصاد مقاومتی)

اصغر سپهبدان قره بابا^۱

عادل رضویان^۲

چکیده

تجربه‌ی کشورهای پیشرفته و مطالعات مختلف در زمینه‌ی رشد اقتصادی کشورها نشان داده است که بر آورد نرخ رشد اقتصادی تنها از طریق عوامل تولید سرمایه و نیروی کار، نتایج دقیقی به دست نمی‌دهد و اقتصاددانان بایستی از مقوله‌ی دانش نیز به عنوان یک موضوع محوری در تحقیقات اقتصادی استفاده کنند. اقتصاد دانش محور اقتصادی است که بر تولید، توزیع، انتقال و بهره‌برداری از دانش استوار است. در این میان آموزش عالی نقش اصلی را در یک اقتصاد دانش محور ایفا می‌کنند. به نظر می‌رسد اهتمام در دانش محور کردن اشتغال در یک جامعه می‌تواند عامل مهمی در ایجاد رشد پایدار در کشورها محسوب شود. به همین منظور در این تحقیق با استفاده از الگوی مدل‌های رشد درون‌زا تأثیر اشتغال دانایی محور بر رشد اقتصادی در ایران مورد بررسی قرار گرفته و رشد اقتصادی ایران به عنوان متغیری درون‌زا تابعی از شاخص اشتغال دانش بنیان و سرمایه گذاری فیزیکی در نظر گرفته شده است.

مدل رشد درون‌زای مورد استفاده در این تحقیق با استفاده از روش هم‌جمعی پنج مرحله‌ای یوهانسن و الگوی تصحیح خطای برداری بر آورد شده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که در بلندمدت رابطه‌ی میان شاخص اشتغال دانش بنیان بر روی رشد اقتصادی ایران مثبت و معنی دار بوده و همچنین در بلندمدت شاخص اشتغال دانش بنیان در مقایسه با دیگر متغیرها بیشترین تأثیر را بر رشد اقتصادی ایران دارد.

واژگان کلیدی: اشتغال دانش بنیان، رشد اقتصادی، مدل تصحیح خطای برداری، هم‌جمعی

JEL: E24, E22, O47, O53 طبقه‌بندی

۱. دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشگاه رازی، کارشناس اداره کل بازرسی استان کرمانشاه

۲. فوق لیسانس حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک، معاون اداره کل بازرسی استان کرمانشاه

مقدمه

سرعت بخشیدن به رشد اقتصادی یکی از اهداف اساسی بسیاری از کشورهاست؛ به گونه‌ای که بسیاری از اهداف ملی با توجه به این موضوع تنظیم می‌شود. این مهم در الگوی اقتصاد مقاومتی نیز به چشم می‌خورد. به نحوی که در بند دوم سیاست‌های کلی الگوی اقتصاد مقاومتی بر «پشتتازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری به منظور ارتقاء جایگاه جهانی کشور و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش‌بنیان در منطقه» تأکید شده است.

اکثر اقتصاددانان بر تشکیل سرمایه‌ی فیزیکی و سرمایه‌ی انسانی به عنوان عوامل اصلی تعیین‌کننده‌ی رشد و توسعه‌ی اقتصادی تأکید دارند. سرمایه‌گذاری عامل عمده‌ی پیشرفت اقتصادی به‌شمار می‌آید و عبارت است از تمام هزینه‌هایی که موجب حفظ، ابقا و یا افزایش ظرفیت‌های تولید و همچنین ایجاد درآمد می‌شود. این هزینه‌ها فقط سرمایه‌گذاری مادی در تأسیسات، تجهیزات، موجودی انبارها و توسعه منابع طبیعی را در بر نمی‌گیرند بلکه سرمایه‌گذاری‌های انسانی، پژوهش و توسعه، آموزش و پرورش، آموزش ضمن خدمت، بهداشت و جابجایی نیروی کار را نیز شامل می‌شوند.

در نظریه‌های جدید رشد، بر نقش سرمایه‌ی انسانی روی رشد اقتصادی تأکید بیشتری می‌شود و نیروی انسانی آموزش‌دیده و اندیشه و تفکر او در توسعه و گسترش تکنولوژی‌های تولید به‌عنوان پایه و محور اساسی پیشرفت و رشد اقتصادی معرفی می‌شود. به بیان دیگر عامل اصلی پایین بودن سطح رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، کمبود سرمایه‌گذاری در سرمایه‌های انسانی است و تا زمانی که این کشورها با استفاده از علوم و دانش سطح مهارت‌های حرفه‌ای را ارتقا ندهند، بازدهی و کارآیی نیروی کار و سرمایه در سطح نازل باقی خواهد ماند و رشد اقتصادی به‌کندی و با هزینه‌های سنگین تر صورت می‌پذیرد. در واقع می‌توان گفت سرمایه‌های فیزیکی زمانی از کارآیی بیشتری برخوردار خواهند بود که کشور دارای مقادیر لازم سرمایه‌ی انسانی باشد.

عدم توانایی رشد سرمایه‌های انسانی همراه با رشد فیزیکی یکی از دلایل اصلی پایین بودن ظرفیت جذب منابع سرمایه‌ی فیزیکی در کشورهای در حال توسعه است؛ بنابراین سرمایه‌گذاری در طرح‌های اجتماعی یکی از نیازهای پراهمیت کشورهای فوق است. در این کشورها به‌رغم

وجود منابع طبیعی، روش های تولید مناسب، مهارت های ضروری، بازارهای کامل و عوامل نهادی و اقتصادی استفاده ی مؤثر و عقلایی از این منابع جهت ارتقاء شرایط اقتصادی و اجتماعی محدود است؛ لذا افزایش سطح دانش و مهارت های افراد، شرط لازم برای از بین بردن عقب ماندگی و ظرفیت های بلااستفاده ی اقتصادی و ایجاد انگیزه های لازم برای پیشرفت است.

هدف اصلی این تحقیق عبارت از تحلیل تأثیر کمی بحث اشتغال دانش محور در کنار سایر متغیرهای مؤثر بر رشد اقتصادی ایران مانند انباشت سرمایه ی فیزیکی با استفاده از مدل های دینامیک اقتصادسنجی است.

در ادامه تحقیقات انجام شده در داخل کشور و همچنین مطالعات خارجی مرور و پس از آن ادبیات نظری تحقیق بیان شده و مدل مورد استفاده در تحقیق و سپس متغیرهای به کار برده شده در آن معرفی و در پایان با استفاده از تکنیک های اقتصادسنجی به بررسی مدل پرداخته و نتیجه گیری خواهد شد.

۲. مبانی نظری تحقیق

در تابع تولید رومر^۱ (۱۹۸۶) برای یک سطح معین فن آوری، بازده نسبت به مقیاس برای ترکیب ذخیره ی سرمایه و نیروی کار ثابت است. توابع انباشت برای سرمایه و کار در اینجا شبیه توابع متناظر در الگوی سولو است. انباشت سرمایه بستگی به نرخ پس انداز و نرخ استهلاک سرمایه دارد. همچنین نیروی کار که مترادف با جمعیت است دارای رشد نمایی ثابت و برونزا است.

در تابع تولید لوراس^۲ (۱۹۸۸) سطح سرمایه ی انسانی به طور مستقیم در تولید مؤثر است. با نظر بر این که سرمایه ی فیزیکی و سرمایه ی انسانی انباشت می شوند رشد اقتصادی به انباشت سرمایه ی فیزیکی و انباشت سرمایه و متوسط مهارت انسانی بستگی خواهد داشت. از طرف دیگر برای به دست آوردن نرخ رشد اقتصادی که مطلوبیت مصرف کننده را حداکثر می کنند، با توجه به محدودیت های موجود اگر کل اوقات غیر فراغت به کار تخصیص یابد، در نتیجه انباشت سرمایه ی انسانی صورت نمی گیرد.

یکی از خصوصیات مهم مدل ربلو^۳ (۱۹۹۰) درونزا بودن آن است و از خصوصیات مهم دیگر آن برخوردار بودن آن از بازدهی ثابت نسبت به مقیاس است. با توجه به این که در مدل رشد ربلو سرمایه ی فیزیکی و انسانی یکجا انباشته می شوند حداکثر کردن مطلوبیت یا رسیدن به مسیر

1. P. M. Romer, 1986

2. R. E. Lucas, 1988

3. Reblo, 1990

بهبودی رشد با توجه به قید انباشت سرمایه‌ی مرکب صورت می‌پذیرد. یکی دیگر از نتایج کلیدی الگوی حاضر این است که نرخ رشد اقتصاد تابع فزاینده‌ی نرخ سرمایه‌گذاری است؛ بنابراین آن دسته از سیاست‌های دولت که نرخ رشد سرمایه‌گذاری را در اقتصاد به‌طور پیوسته افزایش دهند، نرخ رشد اقتصاد را به‌طور دائمی افزایش خواهند داد. به این ترتیب الگوی رشد درون‌زایا به وجود می‌آورد؛ یعنی برای به دست آوردن رشد سرانه نیازی به این فرض نیست که در الگوی رشد بعضی از عوامل حتی فن‌آوری به‌صورت برون‌زا رشد کند.

دنيسون^۱ (۱۹۸۲) در مطالعه منابع رشد در آمریکا سطح تحصيلات را به‌عنوان شاخصی از سرمایه انسانی در مطالعات خود لحاظ کرد و به این نتیجه رسید که رشد تحصيلات رسمی نزدیک به ۲۵ درصد از رشد درآمد سرانه مردم آمریکا را توضیح می‌دهد. از زمان مطالعه‌ی دنيسون به این سو مطالعات متعددی صورت گرفته است که غالباً موضوع وجود ارتباط مثبت و مستقیم سطح تحصيلات و رشد اقتصادی را مورد تأیید قرار داده‌اند.

هال و جونز^۲ (۱۹۹۸) در مطالعه مقطعی ۱۲۷ کشور نشان می‌دهند که همبستگی بالایی بین تولید سرانه و سطح تحصيلات رسمی به‌عنوان شاخصی از سرمایه‌ی انسانی و همچنین بهره‌وری کل و سرمایه انسانی وجود دارد. هال و جونز تابع تولیدی خود را به شکل زیر تعریف می‌کنند:

$$Y = K^{\alpha} (AH)^{1-\alpha} \quad H = Le^{\theta(E)}$$

که در این فرمول H سرمایه‌ی انسانی، θ عدد نپر و تابعی از متوسط تحصيلات نیروی کار (E) بر حسب سال است.

می‌توان با داشتن اطلاعاتی راجع به متوسط تحصيلات نیروی کار بر حسب سال کشورهای مختلف و با استفاده از حسابداری رشد، سهم مشارکت تحصيلات را در رشد اقتصادی محاسبه کرد. در مطالعات بین‌کشوری تأثیر تحصيلات بر رشد همواره مثبت است؛ اما در مطالعات موردی تفاوت‌های بسیار مهمی در میزان این تأثیر و حتی در جهت آن مشاهده می‌شود؛ به‌عنوان مثال جميسون و لات^۳ (۱۹۹۰) در یک مطالعه‌ی سری زمانی و مقطعی برای دوره ۱۹۸۶-۱۹۶۰ و بررسی آمار ۵۸ کشور نشان می‌دهند که در توضیح رشد درآمد ملی، نقش سرمایه‌گذاری در آموزش مثبت و به لحاظ آماری معنی‌دار است؛ اما این نقش در دوره‌های گوناگون و کشورهای مختلف بسیار متفاوت است. در این مطالعات ضریب آموزش متوسطه در کشورهای آسیایی

1. Denison, 1982

2. Hall and Jones, 1998

3. Jemison and Louat, 1990

4. Endogenous Growth Theory.

شرقی مثبت و معنی دار و در کشورهای منطقه آسیای جنوبی منفی و معنی دار است؛ به عبارت دیگر در حالی که سرمایه گذاری در سرمایه انسانی در برخی کشورها رشد اقتصادی را تسریع می کنند، در برخی دیگر از کشورها تأثیر آن منفی است؛ یعنی در برخی کشورها سرمایه گذاری در آموزش نه تنها به رشد اقتصادی بیشتر منجر نمی شود بلکه به کاهش هر چه بیشتر آن می انجامد. پیدایش و استمرار خیل بیکاران تحصیل کرده در آمریکای جنوبی و هند در سالهای اخیر نشان می دهد که سرمایه گذاری در سرمایه انسانی از بعد این شاخص ممکن است مانند سرمایه گذاری در هر عامل دیگر فاقد کارایی لازم بوده و از لحاظ اقتصادی قابل توجیه نباشد (تقوی، محمدی، ۱۳۸۲، ص ۲۶-۲۷).

همان گونه که در بالا اشاره شد در «نظریه‌ی رشد نوین»^۱ و یا «نظریه‌ی رشد درونزا»^۲ نرخ رشد تولید ناخالص ملی به وسیله‌ی نظام‌هایی از درون سیستم و فرآیند تولید تعیین می شود و تکنولوژی امری درون‌زاست که توسط متغیرهایی مانند تصمیمات انسانی، سرمایه‌ی انسانی و حمایت‌های دولتی افزایش می یابد. در نظریه‌ی رشد درون‌زا پیشرفت فنی به معنی بهبود در بهره‌وری، ابداعات، تنوع تولید، سرمایه‌ی انسانی، زیرساخت‌ها، تحقیق و توسعه تعبیر می شود. اخیراً نیز با ترکیب جنبه‌هایی از هر دو مدل بیان شده در بالا برای بررسی تأثیر یک و یا چند عامل مؤثر بر رشد درون‌زاد در کنار عوامل تشکیل دهنده‌ی مدل رشد نئو کلاسیک‌ها، مدل جدیدی را به کار می برند که به آن مدل «رشد تا حدی درون‌زا» گفته می شود. در این مدل فرض رقابت کامل نئو کلاسیک‌ها به رقابت انحصاری که محتمل تر است تغییر می یابد و همچنین فرض بازده کاهنده به مقیاس تولید در مدل در نظر گرفته نمی شود. در مدل‌های «رشد تا حدی درون‌زا» متغیرهایی نظیر سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی مورد استفاده قرار می گیرند تا اثرات جمعی آن‌ها بر متغیر رشد اقتصادی آزمون شود (کازرونی و حریقی، ۱۳۸۴، ص ۳۱).

۳. پیشینه تحقیق

شولتز^۳ (۱۹۶۱) آموزش را به عنوان سرمایه گذاری در نیروی انسانی معرفی کرده و موفقیت‌های ژاپن در تولیدات کشاورزی در سال‌های ۱۹۱۰-۱۸۷۵ و نیز بازسازی سریع آلمان پس از جنگ جهانی دوم را تنها به دلیل استقرار یک نظام آموزش فراگیر و جامع در ژاپن و وجود نیروهای ماهر و آموزش دیده در آلمان می داند.

1. The New Growth Theory.
2. Semi- Endogenous Growth.
3. Scholtz, 1961
4. Lau, Jemison and Louat, 1991

لوی، جیمسون و لات^۴ (۱۹۹۱) در یک مطالعه‌ی سری زمانی و مقطعی در دوره‌ی ۱۹۸۶-۱۹۶۰ برای ۵۸ کشور نشان می‌دهند که ارتباط میان سرمایه‌گذاری در آموزش و رشد تولید ناخالص داخلی مثبت و به لحاظ آماری معنادار است؛ اگرچه نقش این سرمایه‌گذاری در دوره‌های گوناگون و کشورهای مختلف بسیار متفاوت است. بر اساس این مطالعات ضریب آموزش متوسطه در کشورهای آسیایی شرقی مثبت و معنی‌دار و در کشورهای منطقه‌ی آسیای جنوبی منفی و معنی‌دار است.

نتایج تحقیقات بارو^۱ (۲۰۰۲) برای صد کشور در سال‌های ۱۹۹۰-۱۹۶۰ نشان می‌دهد که سال‌های آموزش در دوره‌ی متوسطه و سطوح بالاتر برای مردان بالای ۲۵ سال به بالا اثر معنادار بر رشد اقتصادی کشورها دارد. بر اساس یافته‌های وی کیفیت آموزش از کمیّت آموزش که با متوسط سال‌های تحصیلات دانشگاهی و متوسطه به دست می‌آید، اهمیت بیشتری دارد.

چن و دالمن^۲ (۲۰۰۴) طی مطالعه‌ای تأثیر جنبه‌های مختلف دانش در چارچوب اقتصاد دانش‌محور بر رشد اقتصادی ۹۲ کشور را طی دوره‌ی زمانی ۲۰۰۰-۱۹۶۰ بررسی می‌کنند. در این مطالعه برای هر کدام از محورهای اقتصاد دانش‌بنیان از شاخص‌های متعددی استفاده می‌شود. در این مدل علاوه بر متغیرهای دانش از دو متغیر تولید ناخالص داخلی سرانه و سرمایه‌ی فیزیکی نیز استفاده می‌شود. نتیجه‌ی این مطالعه تأثیر مثبت جنبه‌های مختلف دانش بر رشد اقتصادی است. مهدی تقوی و حسین محمدی (۱۳۸۲) به بررسی تأثیر سرمایه‌ی انسانی بر رشد اقتصادی در ایران طی دوره‌ی ۱۳۸۱-۱۳۳۸ پرداخته و به این نتیجه رسیدند که رشد سطح سواد در بزرگ‌سالان و نیز رشد متوسط سال‌های تحصیل نیروی کار تأثیر مثبت و معناداری روی رشد تولید ناخالص داخلی داشته است.

زهرا (میلا) علمی و امیر جمشید نژاد (۱۳۸۶) اثر آموزش بر رشد اقتصادی ایران در سال‌های ۱۳۸۲-۱۳۵۰ را بررسی کرده‌اند. ایشان برای نشان دادن اثر آموزش بر رشد اقتصادی ایران در بعد نظری از مدل لوکاس استفاده کرده و در مطالعه‌ی کاربردی از میانگین سال‌های آموزش نیروی کار شاغل به‌عنوان شاخص آموزش و سرمایه‌ی انسانی استفاده کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که آموزش تأثیر مثبت و معنادار بر رشد اقتصادی ایران در طول دوره‌ی موردبررسی دارد.

محمد جواد صالحی (۱۳۸۱) در مقاله‌ای تحت عنوان اثرات سرمایه‌ی انسانی بر رشد اقتصادی ایران، بعد کلان سرمایه‌ی انسانی را موردتوجه قرار داده و نتیجه گرفته است که متغیرهای

1. Barro, 2002

2. Chen, D.H.C, Dahlman, C. 2004

سرمایه‌ی انسانی (نرخ ثبت نام در مقاطع مختلف، سال‌های تحصیل و مخارج آموزشی) تأثیر مثبت و معنی داری بر رشد اقتصادی ایران داشته است. در عین حال تأثیر متغیرهای یادشده با همدیگر متفاوت است. در ضمن سهم نیروی انسانی متخصص در رشد بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات نیز مثبت و معنی دار است.

سید علیرضا کازرونی و محمد فردین حریقی (۱۳۸۴) در مقاله‌ای تحت عنوان متنوع سازی تجاری و تأثیر آن بر رشد اقتصادی در ایران با استفاده از مدل «رشد تا حدی درون‌زا» نتیجه گیری کردند که تأثیر گذاری متغیرهای سرمایه‌ی انسانی و سرمایه‌ی فیزیکی در بلندمدت تأثیر مثبت بر رشد اقتصادی کشور دارد. مدل به کار گرفته شده توسط ایشان در این مطالعه، مدل «رشد تا حدی درون‌زا» به شکل زیر است:

$$LGDP = \alpha_0 + \alpha_1 PV + \alpha_2 D + \alpha_3 DHC + \alpha_4 DUM$$

مسعود نیلی و شهاب نفیسی (۱۳۸۲) در مقاله‌ی خود تحت عنوان رابطه‌ی سرمایه‌ی انسانی و رشد اقتصادی با تأکید بر نقش و توزیع تحصیلات نیروی کار به بررسی رابطه‌ی میان سرمایه‌ی انسانی و رشد اقتصادی در ایران پرداخته و نتیجه گرفتند که در ایران سرمایه‌ی انسانی دارای تأثیر مثبت و معنی داری بر رشد اقتصادی است.

اکبر کمیجانی و زهرا (میلا) علمی (۱۳۸۴) نیز در مطالعه‌ای تحت عنوان اثر سرمایه‌ی انسانی بر درآمد با استفاده از تابع دریافتی مینسر^۱ برای سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۶۳ به این نتیجه دست یافتند که درآمد افراد نه تنها تحت تأثیر سرمایه‌ی انسانی (سال‌های تحصیلی و تجربه) آن‌ها قرار می‌گیرد بلکه جنسیت افراد نیز از عوامل اثر گذار بر درآمد آن‌هاست. مدل به کاررفته در تحقیق ایشان به شرح زیر است:

$$LGDP = \alpha_0 + \alpha_1 PV + \alpha_2 D + \alpha_3 DHC + \alpha_4 DUM$$

داوود بهبودی و بهزاد امیری (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان رابطه‌ی بلندمدت اقتصاد دانش بنیان و رشد اقتصادی در ایران به بررسی رابطه‌ی بلندمدت میان محورهای مختلف دانش در چارچوب اقتصاد دانش بنیان و رشد اقتصادی ایران طی دوره‌ی ۱۳۸۶-۱۳۴۶ با استفاده از روش مدل تصحیح خطای برداری و آزمون هم‌انباشتگی جوهانسن پرداخته‌اند. نتایج مطالعه‌ی ایشان نشان می‌دهد که تمام محورهای مختلف دانش تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی ایران دارد.

۴. طراحی مدل و معرفی متغیرها

مدلی که در این تحقیق برآورد می‌شود به صورت یک تابع رفتاری نیمه لگاریتمی است. لازم به توضیح است که در این گونه توابع، تغییرات مطلق متغیرهای توضیحی باعث تغییرات درصدی ثابت در متغیر وابسته می‌شود. اغلب این مدل‌ها را مدل‌های رشد تا حدی درون‌زا یا مدل‌های رشد ثابت نیز می‌نامند. از ویژگی‌های این نوع توابع این است که ضرایب مربوط به متغیرهای توضیحی بدون توجه به نوع متغیر چگونگی ارتباط متغیر وابسته با متغیر توضیحی را نشان می‌دهد. در این مطالعه از رابطه زیر برای سنجش تأثیر متغیرها با روش هم‌جمعی بلندمدت جوهانسن استفاده خواهد شد. این مدل با الهام از مدل به کاررفته در مطالعه‌ی کازرونی و حریقی و همچنین کمیجانی و علمی در سال ۱۳۸۴ مورد استفاده قرار گرفته است.

$$LNPCGDP = \beta_0 + \beta_1 \cdot WIOC + \beta_2 \cdot INV + u_t$$

تعاریف متغیرهای موجود در رابطه‌ی فوق عبارت‌اند از:

LNPCGDP: لگاریتم تولید ناخالص ملی واقعی سرانه نسبت به سال پایه‌ی ۱۳۷۶ است. متذکر می‌شود که در مدل طراحی شده فقط تولید ناخالص ملی واقعی سرانه لگاریتمی است و مشتق **LPCIG** که برابر با تغییرات نسبی **PCIG** است، نرخ رشد اقتصادی است.

WIOC: نسبت تعداد کل شاغلین تحصیل کرده در مقاطع آموزش عالی بر کل جمعیت شاغل که در این تحقیق بیانگر شاخص اشتغال دانایی محور است.

INV: نسبت سرمایه‌ی ثابت ناخالص واقعی بر تولید ناخالص ملی واقعی به قیمت‌های ثابت

سال ۱۳۷۶.

۵. بحث و برآورد مدل

در این تحقیق از داده‌های آماری بانک مرکزی جمهوری اسلامی و سالنامه‌های آماری منتشره توسط مرکز آمار ایران و معاونت راهبردی ریاست جمهوری برای سال‌های مختلف استفاده شده است. جمع‌آوری اطلاعات نیز به روش کتابخانه‌ای و اسنادی صورت گرفته است. سری زمانی مورد استفاده جهت تخمین مدل شامل داده‌های سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۸۶ است.

در این بخش ضرایب مدل فوق با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی (**OLS**) تخمین زده می‌شود. (نتایج حاصل از تخمین فوق جهت ملاحظه داوران محترم در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود.)

تأثیر شاخص اشتغال دانایی محور و شاخص سرمایه‌های فیزیکی بر رشد اقتصادی ایران مثبت و معنی‌دار است و همچنین شدت تأثیر شاخص اشتغال دانایی محور بر رشد اقتصادی بیشتر از شدت تأثیر سرمایه‌های فیزیکی بر آن است. انگل و گرنجر (**EG**) بیان کرده‌اند که اگر آزمون

دیکی - فولر را روی پسماندهای مدل انجام داده و سری زمانی پسماند مانا شد، این امر تأییدی بر هم‌انباشتگی است؛ بنابراین برای اطمینان از کاذب نبودن رگرسیون فوق بایستی آزمون ریشه‌ی واحد را روی جمله‌ی پسماند رگرسیون انجام داد. برای این منظور با استفاده از آزمون **ADF** و با اتخاذ قفه‌ی صفر بر اساس آماره‌ی شوارز - بیزین برای مدل نتیجه می‌شود که آماره‌ی محاسبه شده برابر $2/5165$ - است که از آماره‌ی بحرانی در سطح اطمینان 95 درصد که برابر $4/9527$ - است کمتر است؛ بنابراین فرضیه‌ی صفر مبنی بر نامانایی رد نمی‌شود؛ لذا رگرسیون تخمین زده‌ی فوق یک رگرسیون کاذب است و نمی‌توان به ضرایب به دست آمده در جدول فوق اطمینان کرد.

قبل از برآورد مدل بایستی ابتدا نسبت به مانایی و نامانایی سری‌های زمانی مورد استفاده در مدل اطمینان حاصل شود. این امر با استفاده از آزمون **ADF** و انتخاب طول وقفه‌ی بهینه بر اساس معیار شوارز - بیزین (**SBC**) انجام می‌شود. آزمون دیکی - فولر در حالتی که در آن مدل دارای عرض از مبدأ و بدون روند است و همچنین در حالتی که در آن مدل دارای عرض از مبدأ و روند است انجام شده است. نتایج این آزمون برای متغیرهای مدل گویای آن است که تمامی متغیرها در سطح، نامانا بوده اما در تفاضل مرتبه‌ی اول مانا هستند؛ لذا همگی متغیرها از مرتبه‌ی مانا می‌باشند. (جدول شماره ۲ به پیوست)

یکی از مراحل اصلی در تخمین مدل **VAR** انتخاب درجه‌ی بهینه‌ی مدل است. در انتخاب درجه‌ی بهینه‌ی مدل بسیار مهم است که درجه‌ی بالایی برای آزمون انتخاب شود؛ به گونه‌ای که اطمینان حاصل شود درجه‌ی بهینه‌ی مدل از آن مقدار بیشتر نیست. بیشترین مقدار آماره‌های شوارز - بیزین و آکائیک درجه‌ی بهینه‌ی مدل **VAR** را به دست می‌دهند. درجه‌ی بهینه‌ی مدل **VAR** در این تحقیق بر اساس آماره‌ی شوارز - بیزین برابر دو است.

آماره‌ی **LL** برای آزمون فرضیه‌ی اعمال قید صفر روی زیرمجموعه‌ای از ضرایب متغیرهای از پیش تعیین شده مدل برابر با $65/7894$ است و نشان می‌دهد که متغیرهای از پیش تعیین شده با اطمینان بسیار بالایی تأثیر معنی داری در مدل دارند. پس از تعیین درجه‌ی بهینه‌ی **VAR** و نیز اطمینان از معنی دار بودن اثرات متغیرهای از پیش تعیین شده بر مدل، برای تعیین رتبه‌ی ماتریس و مشخص کردن تعداد بردارهای همگرا از آزمون‌های اثر و حداکثر مقدار ویژه استفاده می‌شود. (جدول شماره ۳ به پیوست)

همان گونه که از جدول ۳ مشخص است در حالت بدون عرض از مبدأ و روند زمانی (حالت اول) و در حالت دارای عرض از مبدأ نامقید و بدون روند زمانی (حالت سوم) هم بر اساس آزمون اثر و هم بر اساس آزمون حداکثر مقدار ویژه، تعداد صفر بردار همگرایی برای مدل رشد در بلندمدت به دست می‌آید. همچنین در حالت دارای عرض از مبدأ مقید و بدون روند زمانی (حالت

دوم) بر اساس آزمون حداکثر مقدار ویژه، صفر بردار اما بر اساس آزمون اثر یک بردار همگرایی به دست می آید. در مدل دارای عرض از مبدأ نامقید و با روند زمانی مقید (حالت چهارم) و نیز در مدل دارای عرض از مبدأ نامقید و با روند زمانی نامقید (حالت پنجم) هم بر اساس آزمون اثر و هم بر اساس آزمون حداکثر مقدار ویژه، تعداد یک بردار همگرایی برای مدل رشد در بلندمدت به دست می آید.

بردارهای همگرایی به دست آمده در حالت دوم غیر منطبق بر نظریه های اقتصادی و غیر قابل قبول است؛ اما در حالات چهارم و پنجم قابل قبول بوده و منطبق بر فرضیات اقتصادی است.

در قسمت بعدی این تحقیق تأثیر تکنانه های وسیع بر سیستم بررسی می شود. منحنی های تأثیر تکنانه های وسیع بر کل سیستم حاوی اطلاعاتی در خصوص سرعت همگرایی دستگاه به سمت رابطه ی تعادلی بلندمدت هستند؛ به عبارت دیگر منحنی های مذکور، شدت تداوم سرعتی را که با آن عدم تعادل الگو زایل می شود را نشان می دهند. با به دست آوردن تأثیر تکنانه های وسیع بر کل سیستم برای بردار به دست آمده برای حالت های چهارم و پنجم (در نمودارهای شماره ۱ و ۲) ملاحظه می شود که تکنانه ی وارده در زمان صفر در افق ۱۰ ساله زایل می شود. این امر بیانگر این مطلب است که رابطه ی تعادلی بلندمدت میان متغیرهای هر یک از الگوهای فوق الذکر حاکم است؛ بنابراین می توان به مقادیر نرمالیزه ی بردارهای به دست آمده برای ضرایب متغیرها با درجه ی اطمینان بالایی اعتماد کرد.

خلاصه ی نتایج بردارهای هم جمعی به دست آمده از اجرای مدل در حالت های چهارم و پنجم در جدول منعکس شده است.

خلاصه ی نتایج بردارهای بلندمدت رشد

مدل دارای عرض از مبدأ غیر مقید و روند غیر مقید		مدل دارای عرض از مبدأ غیر مقید و روند مقید		نام متغیر
بردار همگرایی نرمالیزه	بردار همگرایی	بردار همگرایی نرمالیزه	بردار همگرایی	
-۱/۰۰۰۰	۲/۷۳۷۵	-۱/۰۰۰۰	۲/۶۸۰۱	لگاریتم تولید ناخالص ملی واقعی سرانه
۱۲/۳۱۸۴	-۳۳/۷۲۲۱	۱۲/۳۴۸۶	-۳۳/۰۹۴۹	شاخص اشتغال دانایی محور
۱/۱۹۶۰	-۳/۲۷۴۱	۱/۲۳۲۴	-۳/۲۳۲۴	شاخص سرمایه فیزیکی
-----	-----	-۰/۰۴۰۰۲۱	۰/۱۰۷۲۶	متغیر روند زمانی

مأخذ: یافته های تحقیق

می توان بر اساس مقادیر نرمال شده‌ی بردارهای فوق معادلات زیر را نوشت:

$$LNPCGDP = 12.3486 \cdot WIOC + 1.2324 \cdot INV - 0.040021 \cdot Trend$$

$$LNPCGDP = 12.3184 \cdot WIOC + 1.1960 \cdot INV$$

هر دو بردار نشان دهنده این واقعیت هستند که در بلندمدت شاخص اشتغال دانایی محور و سرمایه‌ی فیزیکی تأثیر مثبت بر روی رشد اقتصادی ایران دارند. همچنین هر دو بردار نشان می‌دهند که در بلندمدت اشتغال دانایی محور بیشترین تأثیر را بر رشد اقتصادی ایران دارد.

در بردار اول با فرض ثابت بودن سایر شرایط، رابطه‌ی میان شاخص اشتغال دانایی محور و رشد در بلندمدت مثبت و معنی دار است؛ به عبارت دیگر در بلندمدت اگر شاخص اشتغال دانش محور یک واحد افزایش یابد، رشد اقتصادی در ایران را به میزان $12/3486$ درصد افزایش خواهد داد. همچنین در بلندمدت اثر افزایش انباشت سرمایه‌های فیزیکی بر روی رشد اقتصادی ایران مثبت و معنی دار و حدود $1/2324$ درصد است؛ به عبارت دیگر در بلندمدت اگر انباشت سرمایه‌ی فیزیکی یک واحد افزایش یابد، رشد اقتصادی در ایران را به میزان $1/2324$ درصد افزایش خواهد داد.

در بردار دوم با فرض ثابت بودن سایر شرایط رابطه‌ی میان شاخص اشتغال دانایی محور و رشد در بلندمدت مثبت و معنی دار است؛ به عبارت دیگر در بلندمدت اگر شاخص اشتغال دانش محور یک واحد افزایش یابد، رشد اقتصادی در ایران را به میزان $12/3184$ درصد افزایش خواهد داد. همچنین در بلندمدت اثر افزایش انباشت سرمایه‌های فیزیکی بر روی رشد اقتصادی ایران مثبت و معنی دار و حدود $1/1960$ درصد است؛ به عبارت دیگر در بلندمدت اگر انباشت سرمایه‌ی فیزیکی یک واحد افزایش یابد، رشد اقتصادی در ایران را به میزان $1/1960$ درصد افزایش خواهد داد.

نتایج الگوی تصحیح خطای برداری رشد تولید ناخالص واقعی سرانه در مدل با عرض از مبدأ غیرمقید و روند زمانی مقید (جدول ۴ به پیوست) نشان می‌دهد ضریب $1 - ecml$ برابر $0/35289$ است که با توجه به آماره t ، با درجه‌ی اطمینان بالایی معنی دار است؛ بنابراین رابطه‌ای کوتاه‌مدت در بین متغیرهای مدل وجود دارد. ضریب جزء تصحیح خطا نشان می‌دهد در هر سال $3/52$ درصد از عدم تعادل در رشد اقتصادی تعدیل می‌شود؛ بنابراین ضریب عبارت تعدیل، سرعت ملایمی از همگرایی به سمت تعادل بلندمدت را نشان می‌دهد.

عبارت تصحیح خطای مدل به شرح زیر است:

$$ecml = 2.6801 \cdot LNPCGDP - 3.0949 \cdot WIOC - 3.2324 \cdot INV + 0.10726 \cdot Trend$$

الگوی تصحیح خطای برداری رشد تولید ناخالص واقعی سرانه در مدل با عرض از مبدأ

غیر مقید و روند زمانی غیر مقید (حالت پنجم) (جدول ۶ به پیوست) نشان می‌دهد ضریب متغیر برابر ۰/۰۲۱۸۸۲ است که با توجه به آماره ۱، با درجه‌ی اطمینان بالایی معنی‌دار است؛ لذا رابطه‌ی کوتاه‌مدت در بین متغیرهای مدل وجود دارد. ضریب عبارت تصحیح خطا نشان می‌دهد در هر سال ۲/۱۸ درصد از عدم تعادل رشد اقتصادی اصلاح می‌شود؛ بنابراین ضریب عبارت تعدیل سرعت ملایمی از همگرایی به سمت تعادل بلندمدت را نشان می‌دهد. عبارت تصحیح خطای مدل به شرح زیر است:

$$ecm1 = 2.7375 \cdot LNPCGDP - 3.7221 \cdot WIOC - 3.2741 \cdot INV$$

۶. نتیجه‌گیری

سرعت بخشیدن به رشد اقتصادی یکی از اهداف اساسی بسیاری از کشورهاست؛ به گونه‌ای که بسیاری از اهداف ملی با توجه به این موضوع تنظیم می‌شود. این مهم در الگوی اقتصاد مقاومتی نیز به چشم می‌خورد. به‌نحوی که در بند دوم سیاست‌های کلی الگوی اقتصاد مقاومتی بر «پیشسازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری به منظور ارتقاء جایگاه جهانی کشور و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش‌بنیان در منطقه» تأکید شده است. مطالعات گسترده در خصوص اثر آموزش بر رشد اقتصادی در چند دهه‌ی اخیر بیانگر این نکته‌ی کلیدی است که انباشت سرمایه‌ی انسانی از طریق آموزش‌های رسمی در مقاطع آموزش عالی به‌تنهایی رشد اقتصادی را در همه‌ی کشورها افزایش نمی‌دهد؛ به‌طوری که می‌توان کشورهایی نظیر برزیل و هندوستان را از این دست کشورها نام برد. هر چند اثر آموزش و انباشت سرمایه‌ی انسانی بر رشد اقتصادی در کشورهای پیشرفته و صنعتی امری بارز است، به نظر می‌رسد ریشه‌ی این تفاوت را بایستی در عوامل دیگری جستجو کرد که به‌عنوان عوامل مکمل بر انباشت سرمایه‌ی انسانی به کار می‌روند و موجب تأثیر گذاری آن بر رشد اقتصادی می‌شوند.

یکی از این عوامل تغییر نقش مصرفی آموزش عالی به نقش تولیدی آن و به‌عبارت‌دیگر ورود دانش‌آموختگان به عرصه‌ی تولید و اشتغال است. بر این اساس در این مقاله به مطالعه‌ی تأثیر متغیرهای شاخص اشتغال‌دانایی محور و انباشت سرمایه‌ی فیزیکی بر رشد اقتصادی پرداخته شد. برای تحلیل رابطه‌ی بلندمدت میان متغیرهای موردبحث از روش همگرایی پنج مرحله‌ای جوهانسن - جوسیلیوس استفاده شد. بر این اساس دو بردار هم‌انباشتگی به دست می‌آید که هر دو

بردار مؤید این مطلب هستند که در بلندمدت رابطه‌ی میان شاخص اشتغال دانایی محور و انباشت سرمایه‌های فیزیکی بر روی رشد اقتصادی ایران مثبت و معنی دار است. همچنین هر دو بردار نشان می‌دهند که در بلندمدت شاخص اشتغال دانش محور بیشترین تأثیر را بر رشد اقتصادی ایران دارد؛ بنابراین به نظر می‌رسد اهتمام در دانش محور کردن اشتغال در جامعه می‌تواند عامل مهمی در ایجاد رشد پایدار در کشور محسوب شود.

منابع

۱. بهبودی، داود، امیری، بهزاد، (۱۳۸۹)، رابطه بلندمدت اقتصاد دانش بنیان و رشد اقتصادی در ایران، فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست علم و فناوری، سال دوم، شماره ۴، صص ۲۳-۳۲.
۲. تقوی، مهدی، محمدی، حسین، (۱۳۸۲)، تأثیر سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی در ایران، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، پژوهشکده علوم اقتصادی و دارایی، تهران.
۳. صالحی، محمدجواد، (۱۳۸۱)، اثرات سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی در ایران، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، تهران، شماره ۲۲-۲۴.
۴. علمی، میلا (زهرا)، جمشید نژاد، امیر، (۱۳۸۶)، تأثیر آموزش بر رشد اقتصادی در ایران طی دوره ۱۳۵۰-۱۳۸۲، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه اقتصاد، سال هفتم، شماره ۲۶.
۵. کازرونی، سید علیرضا، حریقی، محمد فردین، (۱۳۸۴)، متنوع سازی مبادلات تجاری و اثرات آن بر رشد اقتصاد در ایران، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۶.
۶. کمیجانی، اکبر، علمی، زهرا (میلا)، (۱۳۸۴)، اثر سرمایه انسانی بر درآمد، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ویژه‌نامه بهره‌وری و کارایی، شماره ۹۵.
۷. نوفرستی، محمد، (۱۳۷۸)، ریشه واحد و هم‌جمعی در اقتصادسنجی، موسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، تهران.
۸. نیلی، مسعود، نفیسی، شهاب، (۱۳۸۲)، ارتباط میان سرمایه انسانی و رشد اقتصادی با تأکید بر نقش توزیع آموزش نیروی کار در ایران، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، دانشگاه علامه، شماره ۱۷.

1- Barro, R.J. (2002), Education as a Determinant of Economic Growth, in E.P. Laztored, Education in the Twenty First Century, Hoover Institution Press.

2- Charles. I. Jones, (2000), An introduction to economic growth,

Budget and planning publication, center of economics documentation, Tehran,

3-Chen, D.H.C, Dahlman, C. (2004), Knowledge and development: a cross-section approach; World Bank Policy Research, Working paper No. 3366.

4-Lau, L. Jamison, D. and Louat, F. (1991), Education and Productivity in Developing Countries, An Aggregate Production Function Approach, The World Bank Washington, p.342-

5- Lucas, R. E. (1988), on the Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economic, Vol. 22.

6- Patterson, Kerry, (2000), An Introduction to Applied Econometrics: A Time Series Approach, Pal grave.

7-Reblo, S. (1991), Long – Run policy Analysis and Long Run Growth, Journal of Political Economy, 99.

8- Romer, P. M. (1986), Increasing Return and Long run Growth, Journal of Political Economy. Vol 14.

9-Schultz, T.W. (1961), Investment in Human Capital, American Economic Review, Vol.51.

جداول ضمیمه:

جدول ۱: خلاصه نتایج ضرایب تخمینی مدل به روش OLS

متغیر توضیحی	ضریب متغیر	انحراف معیار	آماره t و (احتمال پذیرش)
عرض از مبدأ	۱۲/۱۳۵۶	۰/۰۵۰۲۴۰	۲۴۱/۵۵۴۷ (۰/۰۰۰)
شاخص اشتغال دانایی محور	۶/۵۸۹۹	۱/۲۹۰۸	۴/۷۳۸۲ (۰/۰۰۰)
شاخص سرمایه فیزیکی	۲/۱۷۸۵	۰/۲۸۸۳۰	۷/۵۵۶۴ (۰/۰۰۰)
متغیر مجازی جنگ تحمیلی	۰/۰۶۹۸۸۹	۰/۰۴۶۹۹۲	۱/۴۸۷۲ (۰/۱۴۸)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۲: آزمون ریشه‌ی واحد دیکی فولر تعمیم یافته متغیرهای کلان

مدل دارای عرض از مبدأ و روند			مدل با عرض از مبدأ و بدون روند			نام متغیر
کمیت بحرانی جدول	آماره محاسبه شده	طول وقفه بهینه	کمیت بحرانی جدول	آماره محاسبه شده	طول وقفه بهینه	
-۳/۵۷۳۱	-۱/۰۶۶۳	۴	-۲/۹۶۶۵	-۳/۲۲۷۶	۱	لگاریتم تولید ناخالص ملی واقعی سرانه
-۳/۵۷۳۱	-۲/۲۴۸۶	۰	-۲/۹۶۶۵	-۱/۰۴۲۵	۰	شاخص اشتغال دانایی محور
-۳/۵۷۳	-۱/۴۸۰۹	۰	-۲/۹۶۶۵	-۲/۲۲۹۵	۰	شاخص سرمایه فیزیکی
-۳/۵۷۹۶	-۶/۸۵۶۴	۳	-۲/۹۷۰۶	-۳/۴۰۱۱	۱	تفاضل مرتبه اول متغیر لگاریتم تولید ناخالص ملی واقعی سرانه
-۳/۵۷۹۶	-۴/۸۶۰۴	۰	-۲/۹۷۰۶	-۳/۲۲۳۵	۰	تفاضل مرتبه اول متغیر شاخص اشتغال دانایی محور
-۳/۵۷۹۶	-۴/۷۵۶۸	۰	-۲/۹۷۰۶	-۴/۲۲۸۰	۰	تفاضل مرتبه اول متغیر شاخص سرمایه فیزیکی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

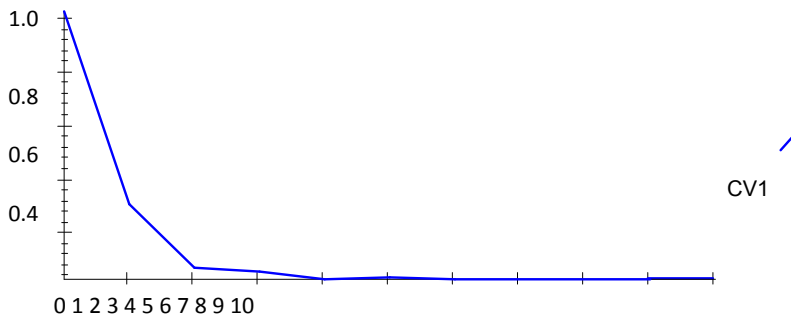
جدول ۳: خلاصه نتایج آزمون رتبه‌ی ماتریس با استفاده از آماره‌های و آزمون

حالت پنجم	حالت چهارم	حالت سوم	حالت دوم	حالت اول	H_1	H_0	آزمون
۵۱/۳۲۵۰ (۲۴/۳۵۰۰)	۵۲/۲۳۲۸ (۲۵/۴۲۰۰)	۱۶/۳۰۲۲ (۲۱/۱۲۰۰)	۱۶/۷۷۳۸ (۲۲/۰۴۰۰)	۱۶/۱۷۵۲ (۱۷/۶۸۰۰)	$r=1$	$r=0$	λ_{max}
۱۵/۶۶۴۲ (۱۸/۳۳۰۰)	۱۶/۱۶۱۷ (۱۹/۲۲۰۰)	۱۲/۴۱۲۱ (۱۴/۸۸۰۰)	۱۲/۴۱۴۷ (۱۵/۸۷۰۰)	۷/۰۰۲۸ (۱۱/۰۳۰۰)	$r=2$	$r \leq 1$	
۸/۲۶۵۱ (۱۱/۵۴۰۰)	۹/۰۸۸۳ (۱۲/۳۹۰۰)	۰/۲۱۰۶۴ (۸/۰۷۰۰)	۶/۹۳۹۷ (۹/۱۶۰۰)	۰/۰۳۲۲۳۱ (۴/۱۶۰۰)	$r=3$	$r \leq 2$	
۷۵/۲۵۴۳ (۳۹/۳۳۰۰)	۷۷/۴۸۲۸ (۴۲/۳۴۰۰)	۲۸/۹۲۴۹ (۳۱/۵۴۰۰)	۳۶/۱۲۲۸ (۳۴/۸۷۰۰)	۲۳/۲۱۰۳ (۲۴/۰۵۰۰)	$r \geq 1$	$r=0$	λ_{trace}
۲۳/۸۲۹۳ (۲۳/۸۳۰۰)	۲۵/۲۵۰۰ (۲۵/۷۷۰۰)	۱۲/۶۲۲۸ (۱۷/۸۶۰۰)	۱۹/۳۵۴۵ (۲۰/۱۸۰۰)	۷/۰۳۵۰ (۱۲/۳۶۰۰)	$r \geq 2$	$r \leq 1$	
۸/۲۶۵۱ (۱۱/۵۴۰۰)	۹/۰۸۸۳ (۱۲/۳۹۰۰)	۰/۲۱۰۶۴ (۸/۰۷۰۰)	۶/۹۳۹۷ (۹/۱۶۰۰)	۰/۰۳۲۲۳۱ (۴/۱۶۰۰)	$r \geq 3$	$r \leq 2$	

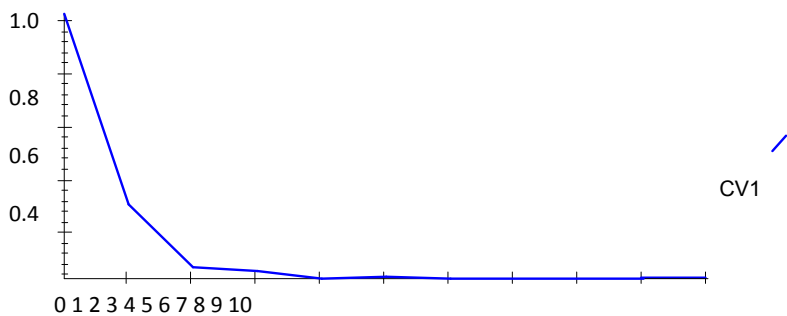
مأخذ: یافته‌های تحقیق

(اعداد داخل پرانتز مقادیر بحرانی در سطح ۵ درصد هستند.)

نمودار شماره ۱: تأثیر تکانه‌های وسیع بر سیستم در بردار هم‌انباشتگی حاصل در حالت چهارم

نمودار شماره ۲: تأثیر تکانه‌های وسیع بر سیستم در بردار هم‌انباشتگی حاصل در حالت پنجم

جدول ۴: خلاصه نتایج مدل تصحیح خطای برداری در حالت چهارم

متغیر توضیحی	ضریب متغیر	انحراف معیار	آماره t و (احتمال پذیرش)
عرض از مبدأ	-۱/۱۴۸۴	۲/۰۱۵۸	-۰/۵۶۹۶۹ (۰/۵۷۴)
تفاضل مرتبه اول لگاریتم تولید ناخالص ملی واقعی سرانه	۰/۱۷۶۴۹	۰/۲۱۹۵۹	۰/۸۰۳۷۲ (۰/۴۲۹)
تفاضل مرتبه اول شاخص اشتغال دانایی محور	۱/۶۰۲۹	۱/۶۵۶۷	۰/۹۶۷۵۴ (۰/۳۴۲)
تفاضل مرتبه اول شاخص سرمایه فیزیکی	۱/۳۵۳۶	۰/۶۷۴۰۰	۲/۰۰۸۳ (۰/۰۵۵)
ضریب تصحیح خطای برداری	۰/۰۳۵۲۸۹	۰/۰۱۷۲۶	۲/۰۴۴۳۵ (۰/۰۴۶)
متغیر مجازی جنگ احتمالی	-۰/۰۳۲۸۹۸	۰/۰۴۵۴۹۹	-۰/۷۲۳۰۴ (۰/۴۷۶)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۵: خلاصه نتایج مدل تصحیح خطای برداری در حالت پنجم

متغیر توضیحی	ضریب متغیر	انحراف معیار	آماره T و (احتمال پذیرش)
عرض از مبدأ	-۰/۷۵۲۶۳	۲/۰۶۴۸	-۰/۳۶۴۵۱ (۰/۷۱۸)
متغیر روند زمانی	۰/۰۰۳۵۹۸۰	۰/۰۰۶۶۶۲۳	۰/۵۴۰۰۶ (۰/۵۹۴)
تفاضل مرتبه اول لگاریتم تولید ناخالص ملی واقعی سرانه	۰/۱۹۰۳۳	۰/۲۲۰۲۵	۰/۸۶۴۱۵ (۰/۳۹۵)
تفاضل مرتبه اول شاخص اشتغال دانایی محور	۱/۴۵۱۸	۱/۶۶۵۴	۰/۸۷۱۷۱ (۰/۳۹۱)
تفاضل مرتبه اول شاخص سرمایه فیزیکی	۱/۴۳۸۴	۰/۶۸۰۴۷	۲/۱۱۳۹ (۰/۰۴۴)
ضریب تصحیح خطای برداری	۰/۰۲۱۸۸۲	۰/۰۱۰۷۰	۲/۰۴۴۳۵ (۰/۰۴۶)
متغیر مجازی جنگ تحمیلی	-۰/۰۱۶۷۳۴	۰/۰۴۸۱۸۰	-۰/۳۴۷۳۳ (۰/۷۳۱)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

گزارش تخصصی

بررسی هویت و ساختار سه وجهی سازمان بازرسی کل کشور (سالم سازی امور - کشف و مقابله با فساد - آمبودزمان)

حبیب اله فتاحی اردکانی^۱

دکتر سید علی اکبر نیلی پور طباطبایی^۲

دکتر سعید خزایی^۳

چکیده

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ساختار بازرسی کل در قالب یک سازمان و برخلاف دیگر سیستم‌ها در حوزه قوه قضاییه دیده شده است که صبغه قضایی و حقوقی به این ساختار می‌بخشد. از سویی دو اختیار نظارت بر حسن جریان و اجرای صحیح قانون به آن واگذار شده است که کلیه مراحل بازرسی و نظارتی به صورت کنشی و واکنشی در مراحل سه گانه قبل، حین و بعد را شامل می‌شود. ساختارهای نظارتی دنیا امروزه با مطرح شدن مباحث حقوق شهروندی، مسایل محیط زیستی، تغییر و تحولات ساختاری و تغییر شکل دولت‌ها و وارد عرصه‌های جدیدی با هدف کلان حکمرانی خوب شده است که شکل جدیدی از اعمال نظارت دولت - ملت بر ساز و کار اداری، اجرایی و مالی دستگاه‌های حاکمیتی است و اصطلاح آمبودزمان که اخیراً گسترش یافته به نوعی بیانگر این تغییر جدید شکل یافته در نظام بین الملل است.

طبق بررسی‌ها و برخی تعاملات در کشور ایران نیز با توجه به تغییرات جدید و مطالعات و تعاملات بین المللی، سمت و سویی به سوی فعالیت‌هایی از این دست مشاهده می‌شود که نزدیک‌ترین ساختار به آن نیز سازمان بازرسی کل کشور است. این مقاله به دنبال بررسی جایگاه قانونی، ظرفیت‌ها، توان تخصصی و حقوقی این ساختار در اعمال یک هویت سه گانه‌ای است که علاوه بر سالم سازی و حسن جریان امور و ساختار ضد فساد در کشف و مقابله با سوء جریانات، فعالیت آمبودزمانی را نیز شامل می‌شود. در اینجا به صورت خلاصه به راهبردها و ساز و کارهایی برای ارتقاء این وضعیت پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: سازمان بازرسی کل کشور، ساختار سه گانه، مقابله با فساد، حسن جریان امور، آمبودزمان

۱. دانشجوی دکتری مدیریت و سرپرست دفتر توسعه نظارت همگانی سازمان بازرسی کل کشور

۲. استادیار دانشگاه اصفهان و مدیر پژوهشکده مدیریت

۳. دانشیار دانشگاه و رئیس مرکز آینده پژوهشی دانشگاه تهران

مقدمه

سازمان بازرسی کل کشور مطابق اصل ۱۷۴ قانون اساسی در جهت اعمال حق نظارت قوهی قضاییه به منظور بازرسی و نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون در دستگاه‌ها تشکیل شده است و از لحاظ وظایف و مأموریت از عموم و شمول مطلق نظارتی برخوردار است و مراحل «حین» و «بعد» را شامل می‌شود. این سازمان از یک هویت و ساختار سه وجهی برخوردار است که تحقق حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون، کشف و مقابله با فساد و تأمین حقوق شهروندی را در بر می‌گیرد. در این مقاله همچنین توجه ویژه‌ای به نقش آمبودزمنی سازمان از لحاظ حق شهروندی شده است.

نقش‌های سه گانه سازمان بازرسی کل کشور که در این تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرند عبارتند از:

- الف- نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون (وظیفه اصلاح و سالم سازی)
- ب- مقابله با تخلفات و جرایم اداری و مالی (نقش سازمان ضد فساد)
- ج- اقدامات قانونی در دفاع از حقوق شهروندی (جایگاه آمبودزمنی)

یکم) جایگاه نظارتی سازمان بازرسی در تحقق حسن جریان امور و اجرای صحیح

قانون در دستگاه‌ها:

سازمان بازرسی کل کشور مطابق قانون در اعمال حق نظارتی قوهی قضاییه بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون در دستگاه‌ها به بازرسی و نظارت مستمر بر کلیه وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، امور اداری و مالی دادگستری‌ها و ... می‌پردازد و علاوه بر انجام بازرسی‌های فوق‌العاده حسب دستور مقامات به اعلام موارد تخلف و نارسایی و سوء جریان‌ات اداری، مالی و ... مبادرت می‌کنند که به نوعی وظیفه کلان نظارتی و پیشگیری است.

وظیفه سازمان بازرسی بر محوریت قانون و الزامات آن در کل، تضمین‌کننده حسن جریان امور قلمداد می‌شود. این بحث که به نوعی در ماده ۱۵۶ قانون اساسی نیز تحت عنوان حسن اجرای قانون در زمره وظایف قوهی قضاییه شمرده شده، در قالب اعمال نظارت و بازرسی‌های سازمان محقق می‌شود. دو مأموریت مهم سازمان بازرسی (نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون) معمولاً از طریق نظارت و سپس بازرسی صورت می‌پذیرد و در بحث مقابله و مبارزه با فساد سازمان بازرسی از هر دو طریق به عنوان مکانیسم اجرایی استفاده می‌شود.

برخی سیاست‌ها و اقدامات سازمان بازرسی در بحث قانون مداری و سالم سازی امور: سازمان بازرسی کل کشور با تدوین ۲ برنامه راهبردی پنج ساله و سند چشم انداز برنامه‌های سالیانه و اعمال نظارت‌های قانونی به بررسی اقدامات دستگاه‌های مختلف در قالب موضوع و محورهای بازرسی مبادرت کرده که عملکرد سازمان در این خصوص قابل توجه است.

- تدوین و اجرای برنامه‌های بلند مدت و سالیانه با دو هدف کلی حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون در دستگاه‌ها؛

- اعمال نظارت‌های قانونی و هدفمند در ابعاد کلان نظیر: سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، برنامه‌های راهبردی پنج ساله و اسناد بالادست برنامه‌های کشوری؛

- طراحی و اجرای شبکه‌ای نظارت دیجیتال از طریق سامانه‌های الکترونیکی در مواردی نظیر: سامانه (سامانه کشوری نظارت بر معاملات و دستگاه‌های اجرایی مزایده و مناقصات) و سامانه اعتبارات بانکی و ...؛

- اعمال نظارت و بازرسی‌های ویژه بر محاکم، دادسراها و ... در حوزه اقدامات تأمینی و تربیتی زندان‌ها و ... در حوزه قضایی از طریق اداره کل نظارت و بازرسی دادگستری‌ها و قوه قضاییه؛

- تهیه، تدوین و ارائه گزارش‌های سالیانه اثر بخشی در رابطه با اقدامات دستگاه‌های مسئول در این امر؛

- طراحی و اجرای برنامه‌های مصوب سالیانه با تأکید بر قانون‌گرایی و مبارزه با فساد اداری و مالی؛

- شناسایی و مقابله با سوء جریان‌های اداری و مفاسد اقتصادی و مالی و ارائه پیشنهاد اصلاحی به دستگاه‌ها؛

- پیشنهاد لغو یا تجدید معاملات دولتی (اعم از مزایده، مناقصه و ترک تشریفات) به استناد مغایرت‌های قانونی؛

- پیشگیری و جلوگیری از تضییع حقوق بیت المال و شناسایی تخلف در معاملات دولتی و معرفی افراد خاطی به مراجع ذیصلاح؛

- وصول مطالبات معوق دولتی و واریز وجوه به خزانه دولت؛

- مبارزه با زمین خواری و رفع تصرف و جلوگیری از تخریب و تغییر کاربری اراضی؛

- تنقیح قوانین و مقررات کشور به عنوان مشاور و همکار اجرایی مجلس شورای اسلامی؛

- ارائه نقطه نظرات تخصصی و تهیه گزارش‌های کلان آسیب‌شناسی در موضوعات تخصصی و فرابخشی؛

- اعمال نظارت بر برنامه توسعه پنج ساله و ارایه گزارش‌های نظارتی به مجلس و مجمع تشخیص مصلحت نظام؛
- استقرار نظام‌های مدیریتی، اداری و اجرای طرح‌ها و پروژه‌های علمی، آموزشی، پژوهشی در راستای اهداف و وظایف؛
- استقرار دبیرخانه شورای دستگاه‌های نظارتی (به استناد ماده ۲۲۱ قانون برنامه پنجم توسعه و قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد)؛
- برنامه توسعه نظارت همگانی مشتمل بر بهره‌گیری از توان تشکلی‌های غیر دولتی و مردم‌نهاد و به کارگیری بازرسان افتخاری؛
- برنامه نظارت الکترونیکی مبتنی بر تولید، استقرار و به روز رسانی پایگاه‌های اطلاعاتی و سامانه‌های نظارت الکترونیک (پایگاه اطلاعاتی و سامانه ملی)؛
- تشکیل دبیرخانه و پایگاه اطلاعاتی فهرست محرومیت‌ها (تکلیف ماده ۶ قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد)؛
- پیگیری ایجاد مرکز همکاری منطقه‌ای دستگاه‌های مبارزه با فساد و نهادهای آموذمانی کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی (ا.ک.و)؛
- ایجاد مرکز ملی رسیدگی به شکایات (در اجرای قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد)؛
- پیگیری اقدامات مشخص در بحث حقوق شهروندی از طریق مرکز ملی رسیدگی به شکایات سازمان؛
- بررسی و مطالعات تطبیقی در خصوص میزان تبعیت از قانون و شفافیت در امر مبارزه با فساد (در مقایسه با کشورهای موفق دنیا)؛
- اجرای طرح‌های سنجش سلامت نظام اداری در اجرای قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد. (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۹)

دوم) اقدامات ضد فساد:

سازمان بازرسی کل کشور مطابق وظیفه کلان نظارتی خود علاوه بر اقدامات پیشگیرانه، بر اعمال نظارت‌های قانونی و انجام بازرسی با ارایه گزارش‌های تحلیلی و فرابخشی به دنبال صدور فرمان ۸ ماده‌ای رهبر انقلاب در سال ۱۳۸۰، اقداماتی در قالب سیاست‌گذاری و برنامه ریزی به صورت دراز مدت و میان مدت به اجرا گذاشته که حمایت و هماهنگی جدی دستگاه‌های مسئول در این امر می‌تواند به دستیابی کامل بر اهداف ضد فساد سازمان کمک کند.

توجه به برخی آمارهای بین‌المللی مانند سازمان شفافیت بین‌الملل نمایانگر این نکته است که درصد بالای کشورهای در حال توسعه از لحاظ شاخص سلامت اداری زیر عدد ۵ (بالاترین نمره ۱۰ است) قرار دارند که این امر حاکی از عمق بحران است و مسئولان را بر آن داشته تا برنامه‌ها و اقدامات لازم را در این خصوص به کار گیرند.^۱ در این باره توجه به برخی چالش‌ها ضروری است:

طی سالیان اخیر برخی اقدامات ساختاری-قانونی مانند، ابلاغ سیاست‌های کلان ضد فساد از سوی رهبر معظم انقلاب همچون فرمان ۸ ماده‌ای مبارزه با مفاسد مالی و اقتصادی (مورخ ۱۳۸۰/۲/۱۰) تشکیل ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی، سیاست‌های اجرایی اصل ۴۴ قانون اساسی، اصول کلی سیاست‌های برنامه‌های پنج‌ساله و... امکان برداشتن قدم‌های بلندی را در راستای جامعه عاری از فساد و تبعیض فراهم کرده است.

رفع چالش‌های موجود در مقابله با فساد:

هر گونه مقابله و مبارزه با فساد نیازمند شرایط و بسترها، ساختارهای پشتیبانی، وجود اراده قوی و پایبندی بر اجرای قانون و مقررات از طرف مردم و حاکمیت است و در مقوله قانون‌مداری و شفاف‌سازی از طرف آحاد جامعه و نهادهای حکومتی و دولت، شاخص‌های اصلی در ارتقاء یک جامعه به سمت توسعه و بهره‌وری به حساب می‌آید که البته دستیابی به چنین جامعه‌ای نیازمند عبور از بحران‌ها و چالش‌هاست؛ لذا بدو توجه اساسی به محورهای چالش برانگیز در حوزه مبارزه با فساد اداری-مالی لازم به نظر می‌رسد:

- برنامه ریزی و سیاست‌گذاری در قالب سند جامع و کلان به عنوان پایه تصمیمات مهم و اقدامات اثر بخش مبنای درستی است و اصولی همچون شفافیت، حق دانستن مردم، اطلاع‌رسانی، پاسخگویی مبتنی بر مباحث حق شهروندی و حقوق بشری با توجه به نگاه مثبت و سازنده مکتب اسلام، ایجاب می‌کنند که در تدوین هر گونه سیاست و برنامه به عنوان مبانی، مورد توجه و امعان نظر مسئولان قرار گیرد.

- عزم و اراده جدی مسئولان برای به اجرا درآوردن قوانین و مقررات موجود در مقابله و برخورد با مظاهر فساد اداری و مالی از طریق پایبندی به اصول و ارزش‌های اعلام شده از سوی رهبری و حمایت و پشتیبانی قانونی در ارایه امکانات و کمک‌های مالی و... می‌تواند بر پیشرفت برنامه توسعه و تحول اداری-مالی و سالم‌سازی محیط‌های اداری و اجرایی کشور که از دغدغه‌های همیشگی مردم و مسئولان است مؤثر واقع شود. در این باره توجه جدی مسئولان به

ارتقاء ساختاری و حمایت‌های مالی و بودجه دستگاه‌های نظارتی برای اجرای طرح‌های مفید و موثر را جلب می‌کنند.

- قانون‌گذاری و سیله‌ای است که هر کشور با بکارگیری آن عزم خویش را در مبارزه با فساد نشان می‌دهد، اما عملگرایی در پایبندی بر قوانین، عنصر اصلی در مقابله با فساد تلقی می‌شود؛ لذا نباید صرفاً به قانون‌گذاری، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی بسنده کرد بلکه عملگرایی و انجام اقدامات گام به گام اجرایی در راستای قوانین از اولویت اصلی و همیشگی برخوردار است.

- بی‌توجهی به اجرای برخی قوانین مهم و سیاست‌های برنامه‌ای کلان در کشور، عزم و اراده و جدیت دولت و نظام در اجرای برخی اقدامات اساسی را در معرض سوال افکار عمومی قرار داده است؛ به عنوان مثال بحث چابکی و کوچک‌سازی ساختار اداری دولت از اولین برنامه توسعه کشور در سال ۱۳۶۸ در (بند ۸) برنامه دوم (تبصره ۳۱-۳۲)، برنامه سوم (مواد ۱ تا ۴) و برنامه چهارم (مواد ۱۳۵ تا ۱۵۴) تاکنون تکرار شده^۱، درحالی که اقدامات دولت اندک و بعضاً در جهت عکس این مطلب بوده است.

- برخی مبانی پایه‌ای در مباحث رشد و توسعه و پیشرفت به دلیل تکراری بودن آن در مقررات، سیاست‌ها و برنامه‌ها عملاً بلااثر شده است. نگاهی به برخی از این مباحث نظیر: افزایش بهره‌وری، وجدان کاری، شایسته‌سالاری، فضای رقابتی، لغو انحصارات، مبارزه با تجمل‌گرایی، تکریم ارباب رجوع، بهبود روش‌ها و فاصله نظامات اداری و اجرایی کشور تا رسیدن به اهداف مورد نظر مؤید این مطلب است.

- نگاه غیرکیفری و حرکت در مسیر جرم‌زدایی (به جای جرم‌انگاری مگر در موارد خاص) و اجتناب از لایه‌های صلب و سخت (سلبی) و برخورد‌های مکانیکی و قهرآمیز امروزه جای خود را به بستر سازی فرهنگی، شفافیت، اطلاع‌رسانی، افکار عمومی، جنبه‌های پیشگیری و نرم‌افزاری (ایجابی) داده است که نباید از اهمیت آن غافل ماند.

- به اعتراف آگاهان علم حقوق و آشنایان با مجموعه قوانین و مقررات، ضوابط و دستورالعمل‌های اداری و اجرایی امروزه با گستره وسیع و حیرت‌آوری از قوانین و مقررات اداری، مالی، محاسباتی، استخدامی و... مواجهیم که همین گستره وسیع قوانین (به دلیل مغایرت، همپوشانی تداخل و موازی کاری‌ها) اسباب سوء استفاده و موجبات فساد را فراهم کرده است. توجه به امر تنقیح قوانین با همکاری سازمان و مجلس در این باره اقدام مؤثری است.

- ساختار ناکارآمد اداری، سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات دولت یکی از دلایل اصلی وجود

۱. قوانین برنامه پنج ساله توسعه کشور (اول تا چهارم)

و رشد پدیده فساد اداری- مالی در کشور بوده است. عواملی که مستقیماً در این ارتباط وجود دارند شامل: دستورالعمل‌ها، آیین نامه‌ها، عدم شفافیت قوانین و مقررات، وضعیت تحقق منابع و هزینه‌ها، سیاست‌های کنترل بازار، محدودیت‌های تجاری، صدور مجوزها، موافقت نامه‌ها، یارانه‌های دولتی، نظام چند نرخ ارز، بوروکراسی و دیوان‌سالاری، سطح حقوق و دستمزدهای دولتی و... قابل توجه است.

- با توجه به گزارش بانک جهانی یک استراتژی مؤثر مبارزه با فساد بر اساس ۵ عنصر کلیدی شکل می‌گیرد که توجه به آن در هر گونه برنامه‌ریزی و اقدامات ضد فساد ضروری به نظر می‌رسد:

- افزایش پاسخگویی

- تقویت مشارکت مردمی

- ایجاد بخش خصوصی و محیط رقابتی

- ایجاد موانع در نهادینه شدن قدرت

- بهبود و ارتقاء مدیریت دولتی

دلایل عدم اثربخشی لازم برخی اقدامات ضد فساد:

- نارسایی‌های ناشی از قانون‌گذاری، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی ضعیف و ناکارآمد؛

- تداخلات، موازی کاری، ناهماهنگی نهادهای نظارتی؛

- ضعف عملکردی و اجرایی از سوی نهادهای رسمی و حاکمیتی؛

- وجود پدیده رانت، مجوزهای اقتصادی، انحصارات دولتی و مصنوعیت‌های سیاسی؛

- فقدان جامعیت، بخشی‌نگری و ضعف در اجرای برنامه‌های ضد فساد؛

- نبود عزم جدی و ناهماهنگی برخی مسئولان در مقابله با سوء جریانات؛

- ناکارآمدی مقررات محاسباتی و عدم رعایت تشریفات اداری- مالی؛

- ضعف در اجرای نظام انتصابات، مدیریت منابع و شایسته‌سالاری؛

- فقدان نظامات اجرایی در شفاف سازی و اطلاع رسانی افکار عمومی.

سیاست‌های مؤثر در کاهش فساد و سالم سازی امور:

- اصل برنامه محوری در هر گونه اقدامات دولتی در زمینه‌های مختلف خدمات رسانی به

صورت درازمدت و ضرورت پایش مستمر و رصد دستگاه‌های مسئول در زمینه اثربخشی اقدامات.

- آسیب‌شناسی و اصلاح روندها و فرآیندهای معیوب و ناکارآمد موجود در چرخه اداری و

اقتصادی کشور از طریق بررسی و ارزیابی قوانین، مقررات، مصوبات و اقدامات.

- افزایش زمینه‌های نظارت عمومی بر فعالیت‌های دولتی به عنوان وظیفه ملی از طریق تبیین وظایف دستگاه‌ها، تبیین حق شهروندی، فرآیندهای اجرایی، منابع و هزینه‌های دولتی با بستر سازی برای مشارکت مردمی.
- پیاده سازی سیاست پاسخگویی به عنوان یک اصل برای کلیه مقامات و مسئولان اجرایی در برابر وظایف، برنامه‌ها و عده‌ها، عملکردها و آرایه گزارش به آحاد مردم.
- تدوین و اجرای سیاست‌های خاص مبارزه با پدیده فساد در جامعه مبتنی بر انجام اقدامات بازدارنده، پیشگیرانه و مقابله از سوی دستگاه‌های مسئول و اطلاع رسانی.
- از بین بردن فرهنگ مصنوعیت افراد (انتصابی-انتسابی) و تأمین امنیت خاطر مردم از طریق جدیت نظام در مبارزه با بی عدالتی و هرگونه سوء استفاده از بودجه و امکانات توسط هر کس در هر مقام و موقعیتی.
- بستن راه‌های هرگونه سوء استفاده از امکانات و کارهای خلاف قانون و مقررات در زمینه‌های رانت جویی، امتیازات ویژه و بهره‌مندی خاص از امکانات.
- برخورد قاطع با مفسدان اقتصادی و هوشیاری افکار عمومی از طریق افشای تخلفات و سوء استفاده‌ها در جریان مقابله با مفسد اقتصادی.
- آگاهی رسانی عمومی با ترویج آموزه‌های دینی و رشد آگاهی‌های مردم در زمینه تأثیرات سوء انواع فسادهای اداری و مالی بر افراد و جامعه.
- برخی سازو کارهای کلان اجرایی در حوزه‌های اداری، اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی:
 - ساده سازی قوانین و مقررات؛
 - اجرای کامل اتوماسیون و مقررات دولت الکترونیک؛
 - چابک سازی و کاهش تصدی گری دولت؛
 - رقابتی ساختن فعالیت‌های اقتصادی و فضای کسب و کار؛
 - حذف انحصارات و هرگونه رانت و امتیازات؛
 - عدم تمرکز و تفویض اختیارات قانونی؛
 - دسترسی عمومی به قوانین و مقررات؛
 - اصلاح مقررات مربوط به قرار دادها، مزایده و مناقصات؛
 - تحول در نظام اداری، اجرایی و نظامات مدیریت؛
 - نظام‌مند کردن سیستم‌های مالی و حسابرسی؛

- رشد و ارتقاء سیستم‌های حقوقی و پاداش کارکنان؛
- اعمال نظارت‌های قانونی با هماهنگی دستگاه‌های مسئول؛
- حاکم کردن شفافیت در قوانین و مقررات؛
- باز مهندسی فرآیندها و بهبود روش‌های اداری و مالی؛
- صیانت بخشی و افزایش آگاهی و آموزش‌های عمومی؛
- تقویت حس مسئولیت‌پذیری و وجدان کاری؛
- مشارکت مردمی و تقویت نهادهای مدنی؛
- شفافیت و جدیت در هرگونه اقدام ایجابی و سلبی؛
- مبارزه قاطع با مظاهر فساد اداری و مالی؛
- الگوسازی، فرهنگ سازی، تقویت باورها و ایمان مردم و مسئولان؛
- ایجاد نهادهای نظارتی قوی و حسابرسی مالی دقیق دستگاه‌ها؛
- توجه به نظارت افکار عمومی و رسانه‌ای؛
- مشارکت شهروندان و توسعه نظارت همگانی.

سوم) آنبودزمان^۱!

نهاد آنبودزمان از سال ۱۸۰۹ ابتدا در قانون اساسی سوئد (به عنوان نماینده مجلس) و سپس در کشور فنلاند و دانمارک به کار گرفته شده و امروزه در کشورهای غربی به جنبه‌های گوناگون حقوق شهروندی به صورت غیر قضایی رسیدگی و در جایگاه کنترل و نظارت قانونی بر عملکرد دستگاه‌های اجرایی از حقوق افراد حمایت می‌کنند. برخی آن را تقلیدی از نظارت حکومت اسلامی در زمان دولت عثمانی (آمات عوثمان) دانسته‌اند. (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۷۶)

مؤسسه بین‌المللی آنبودزمان این نهاد را (شخصی که شکایت‌های شهروندان را جمع به تصمیم‌ها، اعمال یا قصورهای مدیریت عمومی را مورد رسیدگی قرار می‌دهد) در جایگاه حمایت از شهروندان در برابر نقض قانون تعریف کرده است. اتحادیه قانون و کلاهی بین‌المللی آن را یک مرکزی می‌داند که توسط یک مقام بلند پایه عمومی پس از مصوبه قانون اساسی یا مجلس تعیین شده و در مقابل مجلس پاسخگوست و کارش رسیدگی به شکایات اشخاص خسارت دیده علیه مستخدمان دولت و مقامات است؛ لذا در خیلی از کشورها کمیسیون مشابه در مجلس این وظیفه را عهده‌دار است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران هر کس شکایتی از طرز کار مجلس یا قوه‌ی مجریه یا قضاییه دارد می‌تواند کتباً به مجلس عرضه کند تا مورد رسیدگی

قرار گیرد. (ملک افضلی، ۱۳۹۱) به همین جهت برخی مشابه این اقدامات در مجالس کشورها را (معادل کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی) دانسته‌اند.

صلاحیت آمودزمان‌ها نسبت به شرایط کشورها متفاوت است. چنانچه در کشورهای نظیر فرانسه، ایرلند و ازبکستان به قوه‌ی مجریه وابسته است و در کشور دانمارک از طریق پارلمان (با حفظ استقلال) تعیین می‌شود. در کشورهای نظیر: چین، ژاپن، هند، پاکستان، فیلیپین، آرژانتین و کشورهای عربی آمودزمان در معانی مشابهی به عنوان مدافع حقوق مردم به کار رفته است. ساختار و سازو کار اجرایی آمودزمان در مقررات بین‌المللی «به عنوان صاحب منصبی مستقل و غیرحزبی تعریف شده که با وضع قانون از سوی یکی از ارگان‌های اصلی حکومت تعیین می‌شود و به شکایات مردمی رسیدگی می‌کند و راه‌حل‌های اصلاحی (معمولاً از راه سازش) اعلام می‌دارد و معمولاً دارای قدرت الزام‌آور اجرایی نمی‌باشد (بیشتر قدرت نرم دارد) و دارای آثار روانی، ارشادی، سیاسی و معنوی است؛» لذا به عنوان الگویی مردمی، غیر رسمی و مستقل، ساز و کاری ساده و کارآمد برای حل و فصل سریع و عادلانه مسایل و مشکلات شهروندی قلمداد می‌شود.

طی این سال‌ها آمودزمان‌ها فعالیت‌های خود را توسعه داده‌اند و از زمان نخستین شکل آن در سوئد تاکنون ساختارها و وظایف متنوعی را پذیرفته‌اند که قابل مقایسه با وضعیت اولیه نیست. از لحاظ فعالیت بین‌المللی این نهاد، رسماً از سال ۱۹۷۸ در اتریش تحت عنوان IOI به عنوان سازمان جهانی دفاتر بازرسی با همکاری بیش از ۱۵۰ مؤسسه آمودزمان با اهداف توسعه بازرسی، تبیین برنامه‌ریزی، اقدامات آموزشی و تعاملات بین‌المللی به وجود آمده و دارای ۶ منطقه جغرافیایی - قاره‌ای است (۱۳۴ کشور از مجموع ۱۹۴ کشور). در سال ۱۹۹۵ با تشکیل انجمن آمود زمان آسیایی AOA (۲۷ عضو از ۱۷ کشور) موافقت می‌شود و جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۰۷ (۱۳۸۶) با عضویت دائم و به عنوان یکی از مؤسسان و اعضای انجمن آسیایی آمودزمان تاکنون یک اجلاس آسیایی (۱۳۷۸) و یک اجلاس منطقه‌ای (۱۳۸۷) به میزبانی سازمان بازرسی در ایران برگزار کرده است و در حال پیگیری تأسیس آکادمی آمودزمان در ایران است. (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۹۰)

برخی آمودزمان‌ها را به نوعی تطابق نحوه‌ی پاسخگویی به نیازهای امروز جوامع و دولت‌های دموکراتیک می‌دانند که پاسخگوی جنبه‌های دموکراتیک، حقوق بشر و حقوق شهروندی است. اصولاً در بحث حکمرانی خوب و الگوهای مردم‌سالاری چهار مؤلفه اصلی

شامل: الف) برگزاری انتخابات آزاد و عادلانه ب) رعایت حقوق مدنی و سیاسی ج) استقرار جامعه مدنی د) وجود دولت شفاف و پاسخگو وجود دارد که مورد اخیر را در ارتباط کامل با وظایف نهاد آمبودزمان ارزیابی می کنند. به طور کلی وظیفه آمبودزمانی در ادبیات حقوق سیاسی و بین المللی رسیدگی به شکایات مردمی از نهادهای اجرایی تعریف می شود که نقشی حمایتی - صیانت بخشی در مقابل نقض قوانین، سوء استفاده از اموال عمومی، اقدامات غیر قانونی ناعادلانه و تطبیق حسن جریان امور به عنوان پاسداری از حقوق مردم در برابر دولت را بر عهده دارد. برخی واقعیت های موجود در خصوص آمبودزمان های بین المللی که موجب موفقیت آنان شده است:

۱. عموماً این نهادها به صورت مستقل و غیر حاکمیتی و از طرف پارلمان انتخاب می شوند.
۲. رسیدگی غیر قضایی و خارج از حکومت به آن ها شکل مردمی و دموکراتیک داده است.
۳. فعالیت بیشتر آنان متمرکز بر رسیدگی به شکایات مردمی و حقوق بشری است.
۴. جایگاه اجرایی گزارشات آنان به جای آن که قانونی باشد ناشی از الزام ساختاری و سابقه روشن آنان به اجرای قانون است.
۵. این نهاد بر پایه و ارزش های جهانی و مشترک در احقاق حق شهروندی تکیه دارد.
۶. شفافیت قانون، جنبه های دموکراسی، کیفیت بالای نظرات و استقلال ساختاری موجب ارتقای جایگاه بین المللی آنان شده است.
۷. مشی مردمی و هدف اصلی و نهایی آنان در احقاق حق افراد بدون دخالت عوامل فردی و اجتماعی است.
۸. تمرکز بر برنامه ها و اقدامات بر شفافیت، حقیقت جویی و قانونمداری بدون طرفداری از این و آن از اصول موفقیت آمبودزمان است.

در جمهوری اسلامی ایران استقلال قوه قضاییه و وظیفه مندی آن در مقابل قانون از طرفی مأموریت و تمرکز فعالیت سازمان بازرسی کل کشور بر اجرای قانون و حسن جریان امور به عنوان الگوی ایرانی آمبودزمان این جایگاه را برای قوه قضاییه رقم زده است و ضرورت وجود جایگاه شبه قضایی برای ساختاری اجرایی در جایگاه بازرسی عالی، این نقش را برای سازمان بازرسی برجسته تر می کنند. این سازمان در سنوات اخیر بر مبنای جایگاه و مقررات، مأموریت و وظایفی را متقبل شده که نقش های جدید در انجام اقدامات قانونی برای دفاع از حقوق شهروندی (جایگاه آمبودزمانی) محسوب می شود و از سوی نهادهای قانونی و نظارتی کشور نیز برای این سازمان

پذیرفته شده و از سوی نهادهای بین المللی نماینده جمهوری اسلامی ایران در انجام وظایف آمبودزمانی تلقی می‌شود.

نوعی تشابه و همگونی برخی محورهای فعالیت بین مأموریت و وظیفه ۳ دستگاه نظارتی دیگر شامل: دیوان عدالت اداری، دیوان محاسبات و کمیسیون اصل ۹۰ مجلس با فعالیت‌های سازمان وجود دارد که در این ارتباط شورای دستگاه‌های نظارتی در سال ۱۳۸۷ به منظور ایجاد هماهنگی، افزایش کارایی، جلوگیری از تداخل کاری، ارتقاء سطح بهره‌وری و مبارزه مؤثر با فساد تشکیل شد. (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۹۲) با این وجود وظایف و اختیارات سه گانه سازمان بازرسی کل کشور مطابق قانون (ماده ۲ بندهای الف - ب - ج) مبتنی بر انجام بازرسی‌های مستمر، بازرسی‌های فوق العاده، اعلام موارد تخلف و سوء جریانات اداری و مالی به ویژه بند ج و آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان (بندهای ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵) فعالیت‌های سازمان را در راستای ساز و کار آمبودزمانی قرار می‌دهد که با توجه به دسترسی قانونی به دستگاه‌ها در جایگاه ناظر ملی، نقش منحصر به فردی را برای آن ایجاد می‌کنند که از این لحاظ با وجود پیش‌بینی‌های به عمل آمده در قانون مدیریت خدمات کشوری (مواد ۲۵ - ۲۸ - ۹۰ - ۱۱۴) مجموعه دستگاه‌ها موظف به همکاری با سازمان بازرسی کل کشور می‌باشند؛ لذا در بخشنامه مورخ ۲۱۰/۹/۳۶۷۷۳ دولت پیرامون ماده ۲۵ قانون ارتقاء سلامت اداری، همکاری و پاسخگویی دستگاه‌ها با سازمان بازرسی کل کشور پیش‌بینی شده است. (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰)

سازمان بازرسی کل کشور به خاطر تجارب، ساختار و تشکیلات، مسئولیت‌های قانونی و ظرفیت‌های نظارتی به عنوان نهاد آمبودزمانی جمهوری اسلامی دارای مسئولیت است. همان‌گونه که در تعریف این نهاد است «آمبودزمان بر اعمال قوه‌ی مجریه نظارت می‌کند و معمولاً آمبودزمان‌ها بر اساس قانون اساسی یا قانون مصوب مجلس، تأسیس و به وسیله یک مقام عمومی و مستقل و عالی رتبه اداره می‌شوند؛» لذا قایل بودن جایگاه آمبودزمانی برای سازمان با وظایف و اختیارات اعلامی رسیدگی به شکایات به مثابه آمبودزمان جمهوری اسلامی تطابق دارد. پس از تشکیل مرکز ملی رسیدگی به شکایات سازمان، سند راهبردی تهیه شده که به عنوان پروژه‌ای ملی و کلان، رسیدن به ارزش‌ها و ویژگی‌های کلان نظارتی کشور در احقاق حقوق عامه از لحاظ ایجاد وفاق در جامعه، رفع ضعف‌ها و تهدیدات، کیفیت‌سازی و کمیت‌پذیری و دستیابی به اهداف مطلوب را در کوتاه مدت و دراز مدت تعقیب می‌کند. این سند به عنوان چشم‌انداز،

تسهیل کننده برنامه و اقدامات عوامل و مجریان مسئول در این امر، ضمانت اجرایی آن را از لحاظ علمی و عملیاتی تأمین می کنند.

با توجه به برخی ویژگی ها و شرایط در نظر گرفته شده برای آمیودزمان های جهانی و ساختارهای مشابه در دیگر کشورها نظیر: تصویب قانون در مجلس، غیر رسمی و مستقل بودن، تعیین مقام عالی رتبه، تأمین حقوق عامه و وضعیت متفاوت سازمان بازرسی در این باره، لازم است برخی تغییرات و تحولات ساختاری متناسب با وظایف جدید در نظر گرفته شود. در این خصوص راهبردهای آمیودزمانی سازمان در سنوات اخیر (برنامه پنج ساله اول و دوم سازمان) مبتنی بر اهداف و سند برنامه پنج ساله کشور و قوه قضاییه و محورهای راهبردی و جداول تنظیمی مربوط به اهداف چشم انداز سازمان راهگشاست.

ضرورت تعامل بازرسی با دستگاه های ذی ربط در بحث رسیدگی به شکایات و

ارزیابی عملکرد دستگاه ها:

در رابطه با فعالیت های تعاملی سازمان با واحدهای مرتبط در دستگاه ها و برنامه هایی از این دست، محورهایی به این شرح اعلام می شود:

۱- ضرورت هماهنگی و ایجاد وحدت رویه، توجه به رویکردهای تخصصی در محدوده وظایف، رفع کمبودهای آموزشی و نارسایی های سیستمی، تسهیل و روان سازی فرآیند رسیدگی، ارتقاء فنی سامانه رسیدگی به شکایات، کاهش زمان (اطاله) رسیدگی به شکایات و ارتقاء سطح تعاملی سازمان با واحدهای مربوط در دستگاه ها ایجاد می کنند برنامه ای در این ارتباط طراحی و اجرا شود.

۲- مطابق تکلیف ماده ۲۵ قانون ارتقاء سلامت اداری (تبصره ۱) در مورد بازنگری سامانه پاسخگویی دستگاه ها برای امکان رسیدگی به شکایت غیر حضوری افراد جهت انعکاس به واحدهای مربوط و مسئولیت نظارتی که متوجه سازمان شده، آسیب شناسی و طراحی و اجرای سازوکارهای ارتقاء اثر بخشی از طریق تعامل و برگزاری جلسه توجیهی و همایش های کاری مورد نظر است.

۳- هماهنگی و مشارکت شورای دستگاه های نظارتی کشور که دبیرخانه آن در سازمان استقرار دارد با توجه به مأموریت و وظایف محوله در بحث نظارت و ارزیابی، همچنین به واسطه وظایف محوله در ماده ۲۸ قانون ارتقاء سلامت اداری، همکاری و حضور این شورا در این قبیل برنامه ها و اقدامات را می طلبد.

۴-ارایه سازو کار لازم برای تهیه و ارایه به موقع گزارش از نتایج آماری جهت جمع بندی، تحلیل و بهره برداری واحدهای صف (معاونت ها و ادارات کل نظارت و بازرسی) و ستاد دفتر برنامه ریزی و بودجه و مرکز مطالعات و پژوهش های سازمان) از فعالیت واحدهای رسیدگی به شکایات کشور در راستای تنظیم و اجرای برنامه های نظارت و بازرسی از دیگر موارد مهم است.

آمبودزمان و تامین حق شهروندی و حقوق بشر:

مبحث حق شهروندی و حقوق بشر از وظایف اصلی و کلان نظامات حقوقی و سیاسی و کلیه دولت هاست که در قلمروی گسترده و وسیع، حقوق گوناگونی را برای استیفای وظایف و مسئولیت های حاکمیتی در برابر مردم در بر می گیرد. این بحث در نظامات دینی مثل جمهوری اسلامی ایران که از ساختاری فرهنگی و انقلابی برخوردار است در جایگاه رفیع به عنوان مسأله اصلی قلمداد می شود که به بخش هایی از آن، مستند به قانون اساسی جمهوری اسلامی اشاره می شود.

مبانی و مؤلفه های قانونی در بحث حقوق شهروندی:

در قانون اساسی طی بند ۳ و اصل های ۸، ۷، ۳، ۴، ۱ و اصول ۱۵، ۲۰، ۱۹، ۲۱ الی ۴۱، ۴۶ و ۴۷ به حقوقی تحت عنوان کلی، حقوق ملت و حقوق اساسی مردم اشاره و در مجموع مصادیق ۷۰ گانه ای به عنوان حقوق عامه اعلام شده که در عرف حقوق بین الملل تحت عنوان حقوق بشر یا حقوق شهروندی شناخته می شود. مبانی کلی نظام اسلامی در قبال جامعه و مردم نظیر: اعتقاد دیرینه به حکومت حق و عدل، نظامی بر پایه ایمان به خدا، عدل خدا در خلقت و تشریح، کرامت و ارزش والای انسان، نفی هر گونه ستمگری و ستم کشی و سلطه گری و ... به صورت کلی در اصول ۱ و ۲ قانون اساسی بیان شده است.

وظایف قوای سه گانه:

دولت مطابق اصل ۳ قانون اساسی «موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم همه امکانات خود را برای امور زیر به کار برد». در همین زمینه طی اصل ۱۱۳ قانون اساسی «مسئولیت اجرای قانون اساسی» به رییس قوه ی مجریه واگذار شده است. «پس از مقام رهبری رییس جمهور عالی ترین مقام رسمی است و مسئولیت اجرای قانون اساسی و ریاست قوه ی مجریه را جز در اموری که مستقیماً به رهبری مربوط می شود بر عهده دارد».

در راستای وظایف و اقدامات مقرر در بحث حقوق شهروندی، از طرف دولت جمهوری اسلامی فعالیت ها و اقدامات بلندمدت و میان مدتی به مورد اجرا گذاشته شده که علاوه بر برنامه های راهبردی پنج ساله کشور و ارسال لوایح قانونی برای تصویب مجلس شورای اسلامی،

اقدام شاخص ۷ برنامه تحول در نظام اداری کشور به ویژه دستورالعمل طرح تکریم ارباب رجوع در سال ۱۳۸۱ و قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی در سال ۱۳۸۳ قابل توجه می‌باشد.

مجلس شورای اسلامی به موجب اصل ۷۶ قانون اساسی «حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را دارد» و بر اساس اصل ۷۱ «مجلس شورای اسلامی در عموم مسایل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند». از طرفی مطابق اصل ۹۰ قانون اساسی «هر کس شکایتی از طرز کار مجلس یا قوه‌ی مجریه یا قوه‌ی قضاییه داشته باشد می‌تواند شکایت خود را کتباً به کمیسیون اصل ۹۰ ارایه کند». به همین دلیل برخی کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی را در جایگاه حقوقی و بین‌المللی رسیدگی به حقوق شهروندی و حقوق بشر در کشور دانسته‌اند که مشابه نقش فوق در اغلب مجالس دنیا محسوب می‌شود.

ایجاد سیستم قضایی بر پایه عدل اسلامی جهت احقاق حقوق ملت و جلوگیری و مقابله با انحرافات از قانون در مقدمه قانون اساسی پیش بینی شده که مرتبط با قوه‌ی قضاییه می‌باشد. به موجب اصل ۱۵۶ قانون اساسی:

«قوه‌ی قضاییه پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت» و عهده‌دار وظایف از جمله: «رسیدگی و صدور حاکم در مورد تظلمات، تعدیات، شکایات، احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع، نظارت بر حسن اجرای قوانین و ...» معرفی شده و مطابق اصل ۱۵۹ «مرجع رسمی تظلمات و شکایات، دادگستری است» که طبق اصل ۱۶۰ مسئولیت کلیه مسایل مربوط به روابط قوه‌ی قضاییه با قوه‌ی مجریه و قوه‌ی مقننه را بر عهده دارد.

چکیده مطالب اصلی در بحث حقوق شهروندی:

- حقوق شهروندی مفهوم وسیع و فراگیری است که کلیه حکومت‌ها، دولت‌ها و دستگاه‌ها مطابق الگوی حکمرانی خوب در قبال آن وظیفه‌مند بوده و پاسخگو هستند.

- هر سه قوه از لحاظ قانون‌گذاری و اعمال نظارت قانونی (مجلس) اجرای مقررات و انجام وظیفه و مسئولیت‌های اجرایی (دولت) پیگیری قضایی و اعمال حقوق عامه (قوه‌ی قضاییه) وظایفی را طبق قانون اساسی بر عهده دارند.

- قوه‌ی قضاییه علاوه بر وظیفه‌مندی و مسئولیت‌های اجرایی مشخصاً حقوقی و قضایی در اعمال حقوق مردم و پیگیری آن، مطابق اصل ۱۵۶ از وظیفه نظارتی برخوردار است.

- همان گونه که در اصل ۱۷۴ قانون اساسی تصریح شده اعمال حق نظارتی قوه در بازرسی و نظارت بر حسن جریان امور و اجرای قانون به سازمان بازرسی اشاره شده که مسئولیتی کلی و کلان است.

- در مفهوم وسیع و گسترده کلیه فعالیت های نظارت و بازرسی سازمان در قالب مأموریت های برنامه ای و غیره در راستای احقاق حق اعم از دولت و ملت تعریف می شود که به نوعی حقوق عامه قلمداد می شود.

- در مفهومی محدود و تخصصی تر از لحاظ وظیفه مندی در قبال حقوق شهروندی، رسیدگی به شکایات مردمی و پیگیری گزارشات نظارت و بازرسی به صورت برنامه ای، فوق العاده و موردی اقدام مشخص سازمان در این باره شناخته می شود.

- در اسناد برنامه راهبردی و سند چشم انداز سازمان بازرسی کل کشور به راهبردهای حقوق شهروندی نظیر: سلامت اداری، مبارزه با فساد، قانونمداری، حفظ حقوق شهروندی و ... اشاره شده که گویای وظیفه مندی سازمان در این خصوص است.

برخی وظایف حاکمیتی دولت در زمینه حقوق شهروندی:

۱. انجام کار فرهنگی و اطلاع رسانی عمومی در اجرای قوانین و مقررات مربوط در جهت بهره مندی از ظرفیت های قانونی کشور؛

۲. بررسی و مهندسی مجدد در رابطه با اجرای طرح های مرتبط با حقوق شهروندی نظیر طرح تکریم ارباب رجوع و منشور حقوق شهروندی؛

۳. ایجاد و گسترش فرهنگ «شفاف سازی» در مجموعه های حاکمیتی و نظامات اجرایی دولت بر آن؛

۴. تأکید بر گسترش و عملیاتی شدن اهداف برنامه های دولت الکترونیک در کشور؛

۵. گسترش و به روز رسانی سامانه های نظارت ملی نظیر: سامانه ملی نظارت بر معاملات دولتی و عمومی؛

۶. ایجاد و فعال سازی سامانه های ارتباطی و پورتال های وزارتخانه ها و مؤسسات؛

۷. فعالیت های آموزشی برای افزایش آگاهی های مردم نسبت به حقوق شهروندی با تأکید بر نقش رسانه های گروهی؛

۸. حذف فعالیت های موازی دستگاهها در موضوع «حقوق شهروندی» با معرفی وظایف

عمومی و خاص هر ۳ قوه؛

۹. بهره گیری از ظرفیت های موجود در اقوام و اقشار مختلف جهت تحقق برنامه های نظام؛
۱۰. تلاش برای گسترش فرهنگ «نظارت همگانی» در کشور؛
۱۱. استفاده از ظرفیت «سازمان های مردم نهاد» به منظور تبیین و دفاع از حقوق شهروندی؛
۱۲. تأسیس دفاتر «خدمات مشاوره ای» برای ارائه خدمات مورد نیاز شهروندان (با رویکرد بخش خصوصی)؛
۱۳. گسترش برنامه های مربوط به استقرار «میز خدمت» در دستگاه های دولتی جهت ارائه خدمات مطلوب به شهروندان؛

۱۴. تأسیس و راه اندازی «دیده بان حقوق شهروندی» در کشور؛

۱۵. برنامه ریزی جهت استقرار «نظارت درون سیستمی» در دستگاه های دولتی.

برنامه ها و اقدامات کلان قوه قضاییه در بحث حقوق بشر:

فلسفه وجودی ساختارها و سازمان های تابعه قوه قضاییه نظیر: دادستان کل، دیوان عدالت، سازمان زندان ها و سازمان بازرسی کل کشور تأمین حقوق شهروندی است و در حوزه ستادی قوه قضاییه ساختارهایی برای این امر تشکیل شده است. مواردی که قوه قضاییه بنا بر وظایف ذاتی و مسئولیت ماهوی خود در این باره انجام داده عبارتند از:

۱. تشکیل ستاد حقوق بشر قوه قضاییه متشکل از سازمان های مسئول در سال ۱۳۶۰؛
۲. دستورالعمل اجرایی بند ۱۵ قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی در سال ۱۳۸۳؛
۳. تشکیل هیأت مرکزی نظارت بر حفظ حقوق شهروندی قوه قضاییه؛
۴. ایجاد معاونت حقوقی و بین المللی قوه قضاییه؛
۵. تدوین و اجرای برنامه های راهبردی پنج ساله در راستای مأموریت و وظیفه کلی احقاق حقوق عامه؛
۶. اقدامات نظارتی و ارزیابی عملکرد توسط سازمان های تابعه قوه قضاییه از جمله سازمان بازرسی کل کشور.

نقش و جایگاه آمبودزمانی سازمان بازرسی کل کشور در تأمین حقوق شهروندی:

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از حقوق شهروندی ذکری به میان نیامده اما طی بند ۳ و اصل های ۸ تا ۴۷ مواردی تحت عنوان حقوق ملت بیان شده که امروز تحت عنوان حق شهروندی در نظامات دموکراتیک به عنوان پایه حقوق بشر معروف است. شاید اگر بنا بود

منشوری در این باره تهیه شود به جای تفکیک این حقوق و تکرار مطالب قانونی و متون حقوقی در بحث حق شهروندی و حقوق بشر (آن گونه که در پیش نویس منشور حقوق شهروندی آمده) بهتر بود به اصول کلی برنامه و خط مشی دولت پرداخته می شد؛ در حالی که این منشور به نوعی بازخوانی حقوق شهروندی احصاء شده از قانون اساسی است.

دولت در نقش مسئول اجرای قانون اساسی مطابق اصل ۱۳ قانون اساسی مسئولیت عمومی در اجرای مواد قانونی ذکر شده را بر عهده دارد. با این حال دو دستگاه کلان دیگر یعنی قوه قضاییه و مجلس، دارای وظایف حقوقی و نظارتی هستند که از حوزه اجرا جداست؛ لذا اگر چه منشور حقوق شهروندی در حد حاکمیت و در قالب فلسفه حکمرانی خوب، ارایه شده با این حال وظایف و مسئولیت های تعیین شده مرتبط با آن ارتباط کاملی با قوه قضاییه و نهادهای وابسته همچون دیوان عدالت اداری، سازمان بازرسی کل کشور و ... پیدا می کند و علاوه بر ساختارهای مرکز ملی حقوق شهروندی (ماده ۴ فصل سوم) و کمیسیون حقوق شهروندی با حضور وزرای دولت (ماده ۱۳ - فصل سوم)، موضوع ارایه لوایح و تدوین برنامه جامع (ماده ۱۳ فصل سوم) و بحث مستقل عدالت قضایی (بندهای ۳ - ۸۵ تا ۳ - ۹۳) وظایف و تکالیف قوه قضاییه را هم شامل می شود.

علاوه بر تشکیل و راه اندازی شورای دستگاه های نظارتی و استقرار دبیرخانه آن در سازمان که عملاً زمینه مشارکت دیگر دستگاه ها (هر قوه ۳ نماینده) برای تدوین و اجرای برنامه های مشخصی را جمع به اعمال حقوق عامه را فراهم کرده است، به واسطه وظایف مقرر در ماده ۲۸ قانون ارتقاء سلامت اداری، مطابق بند ۲ اساسنامه اهداف مهمی از لحاظ ایجاد هماهنگی، افزایش کارایی و اثربخشی اقدامات مبارزه با فساد برای آن پیش بینی شده است.

در قانون ارتقاء سلامت اداری مصوب سال ۱۳۹۰ تکالیف دستگاه ها در پیشگیری از مفاسد اداری تعیین شده است. مطابق ماده ۲۵ در مورد سامانه پاسخگویی دستگاه ها به شکایت افراد، مسئولیت نظارتی آسیب شناسی و طراحی و اجرای سازو کارهای ارتقاء اثر بخشی از طریق تعامل و برگزاری جلسه و همایش به صورت هدفمند و برنامه ریزی شده از وظایف سازمان بازرسی کل کشور تلقی می شود. با توجه به ارتباط مرکز رسیدگی به شکایات سازمان با دفاتر مدیریت ارزیابی عملکرد دستگاه ها و اختیارات قانونی در مورد تشکیل این دفتر (بخشنامه ۳۶۷۷۳/۹۱/۲۱ مورخه ۱۳/۹/۹۱) وظیفه نظارتی مهمی بر عهده سازمان می باشد.

از آنجا که وظیفه مشخص و کارویژه سازمان بازرسی مطابق اصل ۱۷۴ قانون اساسی نظارتی است و به همکاری نهادهای نظارتی (ماده ۷ فصل سوم) در اعمال نظارت های سه گانه

فردی، عمومی و دولتی در منشور نیز اشاره شده است، به نظر می‌رسد که علاوه بر سازوکار اجرایی، سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان در نظارت بر این بخش نیز مشخص شود. سازوکارهای نظارتی سازمان بازرسی در این باره علاوه بر دسترسی کامل اطلاعاتی به اقدامات دولت، اعمال بررسی و نظارت همه جانبه (قبل، حین، بعد) با تأمین منابع مالی، بودجه‌ای و سخت‌افزاری، نرم‌افزاری را شامل می‌شود که همواره از دغدغه‌های سازمان بوده است. همچنین که در استراتژی کلان سازمان بازرسی این سازمان دارای ساختاری فوق تخصصی با جایگاه نظارتی کلان تعریف شده لذا می‌تواند محمل خوبی برای پیشبرد اقدامات و مطالبات حاکمیت و مردم باشد.

سازمان در این بخش مشخصاً به برخی اقدامات ساختاری نظیر: تأسیس مرکز ملی رسیدگی به شکایات، تشکیل معاونت حقوقی و نظارت همگانی، ایجاد دفتر توسعه نظارت همگانی، تدوین سند راهبردی و چشم‌انداز، اجرای برنامه‌های نظارتی و ارزیابی اقدامات دستگاه‌ها در تکریم ارباب رجوع کرده و در قالب برنامه‌های سالیانه به رسیدگی به اعلامات و شکایات مردم و دستگاه‌ها به عنوان یکی از وظایف ۳ گانه سازمان پرداخته که آنچه از جایگاه برنامه‌ای (بلندمدت - کوتاه مدت) برای لحاظ در سند جامع حقوق شهروندی دولت جمهوری اسلامی در عمل به وظایف قانونی خود اهمیت دارد، توجه به جایگاه نظارتی در راستای حسن جریان امور و اجرای صحیح قانون در دستگاه‌هاست که مراتب زیر را شامل می‌شود:

- تعامل و همکاری با نهادهای مسئول و متولی؛
- ارتقای دانش و فرهنگ عمومی؛
- شناسایی آسیب‌ها و چالش‌های مختلف؛
- بررسی اعلامات و شکایات مردمی؛
- اعلام موارد تخلف و سوء جریان؛
- ارائه گزارش‌های تحلیلی و عملکردی؛
- عمل به وظیفه قانونی نظارت سازمان در رسیدگی به شکایات و اعلامات؛
- انجام پایش و بازرسی‌های برنامه‌ای؛
- مشارکت مردمی و نظارت همگانی.

نتیجه‌گیری:

در این مقاله تلاش شد تا از نگاهی هویتی، ساختار سه وجهی سازمان بازرسی کل کشور و زیر نقش‌های قانونی آن مورد توجه قرار گیرد. از این رهگذر نقش‌های اصلاحی، ضد فساد و

آمبودزمانی سازمان در قالب نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین، مقابله با تخلفات و جرایم و سرانجام اقدامات مرتبط با دفاع از حقوق شهروندی بررسی شد. مجموعه داده‌های موجود حکایت از ظرفیت بالای سازمان بازرسی کل کشور در انجام وظایف محوله دارد و تقویت ساختار یاد شده در هر گونه برنامه ریزی راهبردی، عملیاتی و فعلیت بخشیدن کامل به این قابلیت‌ها می‌تواند نقشی اثر بخش ایفا کند.

منابع و مآخذ:

- ۱- سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۷۶)، مجموعه مقالات دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور
- ۲- سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۹۰)، گزارش عملکرد سازمان بازرسی کل کشور، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور
- ۳- سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۹۲)، گزارش عملکرد دبیرخانه شورای دستگاه‌های نظارتی کشور، تهران: سازمان بازرسی کل کشور
- ۴- سازمان بازرسی کل کشور، گزارش عملکرد دبیرخانه شورای دستگاه‌های نظارتی کشور، تهران: سازمان بازرسی کل کشور، (۱۳۹۲)
- ۵- سازمان بازرسی کل کشور، گزارش عملکرد سازمان بازرسی کل کشور، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور، (۱۳۹۰)
- ۶- سازمان بازرسی کل کشور، مجموعه مقالات دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور، (۱۳۷۶)
- ۷- سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۸۹)، برنامه راهبردی پنج ساله، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی
- ۸- سازمان بازرسی کل کشور، برنامه راهبردی پنج ساله، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی، (۱۳۸۹)
- ۹- مجلس شورای اسلامی (۱۳۶۸)، قانون برنامه پنج ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی
- ۱۰- مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۳)، قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی
- ۱۱- مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۹)، قانون برنامه پنج ساله سوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و

فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی

۱۲- مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳)، قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی

۱۳- مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۰)، قانون ارتقای سلامت نظام اداری، تهران: انتشارات مجلس

۱۴- مجلس شورای اسلامی، قانون ارتقای سلامت نظام اداری، تهران: انتشارات مجلس، (۱۳۹۰)

۱۵- مجلس شورای اسلامی، قانون برنامه پنج ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی، (۱۳۶۸)

۱۶- مجلس شورای اسلامی، قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳)

۱۷- مجلس شورای اسلامی، قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی، (۱۳۷۳)

۱۸- مجلس شورای اسلامی، قانون برنامه پنج ساله سوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی، (۱۳۷۹)

۱۹- ملک افصلی، محسن (۱۳۹۱)، «آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، قم: نشر معارف

۲۰- ملک افصلی، محسن، «آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، قم: نشر معارف، (۱۳۹۱)

1-Transparency International, (2014) corruption perception Index, online:www.ti.org

2-Transparency International, (2014) corruption perception Index, online:www.ti.org

چکیده‌های انگلیسی مقالات

English Abstracts

Challenges and Solutions for the deployment of electronic surveillance in the GIO

Dr.Behzad Pournaghdi

Abstract

The purpose of electronic surveillance is reducing the cost of traditional monitoring, personal referrals and increase productivity, the use of electronic communication and looking for appropriate and efficient mechanisms. By changing the system and structure of executive bodies, it is clear that traditional methods for monitoring the performance and efficiency are not enough. And thus “electronic monitoring” is a new concept in the field of supervision and inspection that efficiently serve and complete the processes and facilitate monitoring and today it is one of the most important methods used by regulatory bodies. With the increasing deployment of e-government, one of the main problems of monitoring and inspections in Iran is using the old and traditional tools and methods of monitoring and detecting crime and systematic implementation of electronic monitoring could be an appropriate tool to prevent, detect crime, and the realization of e-government. It is essential for GIO to use the electronic surveillance by which the prevention and rapid and accurate detection of crimes will improve the ability of this organization to achieve the goals and missions as well as economizing on costs.

Keywords: electronic monitoring, GIO, e-government

Participatory monitoring & evaluation (PM&E)

Abolfazl Khosropour

Reza Rezaee

Abodolreza Kikha

Gholamreza shahraki

Abstract

Participatory monitoring & evaluation (PM&E) is a process through which stakeholders at various levels engage in monitoring or evaluating a particular project, program or policy, share control over the content, the process and the results of the M&E activity and engage in taking or identifying corrective actions. PM&E focuses on the active engagement of primary stakeholders. Participation is increasingly being recognized as being integral to the M&E process, since it offers new ways of assessing and learning from change that are more inclusive and more responsive to the needs and aspirations of those most directly affected. PM&E is geared towards not only measuring the effectiveness of a project, but also towards building ownership and empowering beneficiaries; building accountability and transparency; and taking corrective actions to improve performance and outcomes.

Assessment of The rule of non-duty bound behavior of staff (Case study: employees of the “agricultural jihad” in Isfahan province)

Najibeh Abbasi Rostami,
Dr. Sayyed Mohsen Allameh

Abstract

Workplace is a place of actions and behaviors that it has important implications for individuals, organizations and society. The importance of non-task behavior increased significantly in recent years. Non-task behaviors have a profound effect on the organization and its members. This study examines the degree of non-task behaviors (organizational citizenship behavior and deviant behaviors work) at the agricultural jihad in Isfahan province. In order to collect data, organizational citizenship behavior Alan and Lee questionnaire (2002) and Bennett and Robinson's work deviant behavior questionnaire (2000) was used. The population of this study is employees of the agricultural jihad in Isfahan province by the number of 361 people. Sample size was determined by sample size 98 determination's formula. Single-sample t test and correlation applied for test of hypotheses. Research results indicate that the level of organization citizenship behavior is above the average and the level of Workplace deviant behaviors is under the Average.

Keywords: non-task behaviors, organizational citizenship behavior, Workplace deviant behavior.

Analysis of Basij based - approaches on promoting administrative integrity

Kalil Esfandyari
Ali seifzadeh
Samaneh Palizban

Abstract

Corruption is a result of numerous factors and its implications in society are immense. The continuity of Corruption reduces the social prestige and dignity of the administrative system and causes a loss of trust and respect of people toward the government. Basij rooted in the goals and ideals of the Islamic Revolution and it can be describe as the executive arm to achieve the objectives and programs. The main objective of this paper is to analyze the role of Basij militia in the control of financial and administrative corruption. in this article three role of Basij militia in the prevention of corruption and administrative reform, have been considered: The role of patterning ,The its role as a deterrent effect and The role of the reforming.

Key words: Basij approaches – based, administrative integrity, role of patterning, deterrent effect, reformation.

**The effects of inflation on administrative and financial
corruption and methods of control
Case study: group of Islamic Developing Countries
(2003-2013)**

Yavar Khanzadeh

Jafar Hosseini

Ahmad Tavakol Moghadam

Abstract

The objective of this study is to evaluate the effect of inflation on the administrative and financial corruption in Islamic developing countries in the years of 2013 - 2003. To this end the corruption perception index for measuring corruption and financial is used and research model is estimated using panel data techniques. The results suggest that the negative impact of inflation on the Corruption Perception Index, and income per capita and the size of government have a positive impact, But the variable of government size - and to this group of countries in this study - had no significant impact on the corruption perception index and therefore not being capable of interpretation. Hence the policy approach of this study is that officials and policy makers who are concerned about the country's healthy economic environment should seriously take steps to control inflation.

Also being successful in economic policymaking and increasing per capita income, the control of financial and administrative corruption will be more successful.

Keywords: Inflation, corruption perception index(cpi), Islamic Developing Countries (D8), panel data approach.

Classification JEL: C23, E31, E62.

The effect of Knowledge - based Employment on Economic Growth of Iran

Asghar sepahban

Adel razavian

Abstract

Experience of Developing countries in the field of economic growth and various studies have shown that the estimated economic growth rate only through capital and labor factors of production will not lead to a precise result. Economists have to use knowledge as a pivotal tool in their economic research. Knowledge based economy is an economy based on production, distribution, transformation and utilization of knowledge, On this basis, the higher education plays a crucial role in a knowledge based economy.

It seems that attempt in making knowledge oriented employment in various countries may be an important factor in the establishment of sustained economic growth. For this purpose, in this paper by applying an indigenous model of growth, the effects of knowledge based employment and physical investment in Iran has been analyzed. The economic growth of Iran as an indigenous variable, is a function of knowledge based employment and physical capital.

The indigenous model used in this research, has been estimated with five steps co integration approach of Johansson and Vector Error Correction Model. The two co integrated model obtained in this approach, show that in the long run, the relation between the index of knowledge based employment and increase of physical capital on the economic growth of Iran is positive and significant, Both vectors show that in the long run the index of knowledge based employment has the highest effect on the economic growth of the country.

Key words: Knowledge Based Employment, Economic Growth, Physical Capital Accumulation, Vector Error Correction Model, Co-integration.

JEL Classifications: E24, E22, O47, O53

Verifying of Identity and the Triple Structure of the GIO

Habib - allah fattahi
Seid Akbar Nilipoor Tabatabaei
Saeid Kazaei

Abstract

In The constitution of the Islamic Republic of Iran, the General Inspection is an organization, unlike other systems, seen in the area of judiciary branch that has more legal aspects. Meanwhile, the two duties - supervising the good flow of affairs and Proper implementation of the law- has been assigned to inspection which consisted the monitoring of all stages of the action and reaction , and stages before, during and after Operation .On the other hands, today Monitoring structures have been entered in a new area in the world with the introduction of civil rights issues, environmental issues, structural changes and transformed into new stages in the line with of good governance . This is a new form of exercise participation and supervision of the state - nation on the mechanism of administrative, executive, financial and governance systems with approach maximum satisfaction. the term of Ombudsman recently expanded , explained a new approach in the international system.

This paper aims to investigate the legal status, capacity, professional and legal ability of GIO to exercise its Triple legal identities .this organization, In addition to improving integrity and structure of the anti-corruption to discover and deal with administrative rule violations and also ombudsmanship activities. Here we will discuss a summary of strategies and mechanisms in improving of this situation.

Table of Content

Articles

Challenges and Solutions for the deployment of electronic surveillance in the GIO

Participatory monitoring & evaluation (PM&E)

Assessment of The rule of non-duty bound behaviors of staffs
(Case study: employees of the "agricultural jihad" in Isfahan province)

Analysis of Basij based - approaches on promoting administrative integrity

The effects of inflation on administrative and financial corruption and methods of control: Case study: group of Islamic Developing Countries (2003-2013)

The effect of Knowledge - based Employment on Economic Growth of Iran

Verifying the Identity and the Triple Structure of the GIO

Evaluation Knowledge Quarterly

Volume 7; Number 23; Spring 2015

Propertier: General Inspection Organization (GIO)

Managing Director: Naser Seraj

Editor in Chief: Ibrahim Shahrokhian

Editorial Advisory Board

Dr.Maghsood Amiri, Dr.Alireza Deyhim, Dr.Hossein Gheleji, Dr.Hossein Gholami,
Dr.Norooz Hashemzehi, Dr.Hamidreza Malek mohamadi, Dr.seyedmohamadreza
seyednoorani, Dr.Mehdi Sobhaninejad,

Publications: Publication of Social Sciences

Editors: Somaye Shams Khah

English Editor: Mahmoud Mahdavifar

Executive Manager: Ameneh Kashanimovahhed

Tel: 61362135-61362161

Bazrasi.research@136.ir

www.bazresi.ir

Address: 6th Floor, GIO Headquarter, Gharani Crossroad, Taleghani St., Tehran, Iran.

